

О.В. Гайдамака

ХИСТЕЦТВО

8

УДК 7.01(075.3)
ББК 85.1я721
Г14

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України
від 10.05.2016 № 491)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8-го класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Аристова Л.С., доцент кафедри музичного мистецтва та соціальної роботи Миколаївського національного університету ім. Василя Сухомлинського;
Стрельцова С.В., учитель-методист Києво-Печерського ліцею № 171 м. Києва;
Шатайло Н.В., методист науково-методичної лабораторії творчого розвитку особистості кафедри суспільно-гуманітарної освіти Одеського обласного інституту удосконалення вчителів.

Гайдамака О.В.

Г14 Мистецтво : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / О.В. Гайдамака. — Київ : Генеза, 2016. — 196 с. : іл.

ISBN 978-966-11-0706-8.

**УДК 7.01(075.3)
ББК 85.1я721**

ISBN 978-966-11-0706-8

© Гайдамака О.В., 2016
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2016

Шановні друзі!

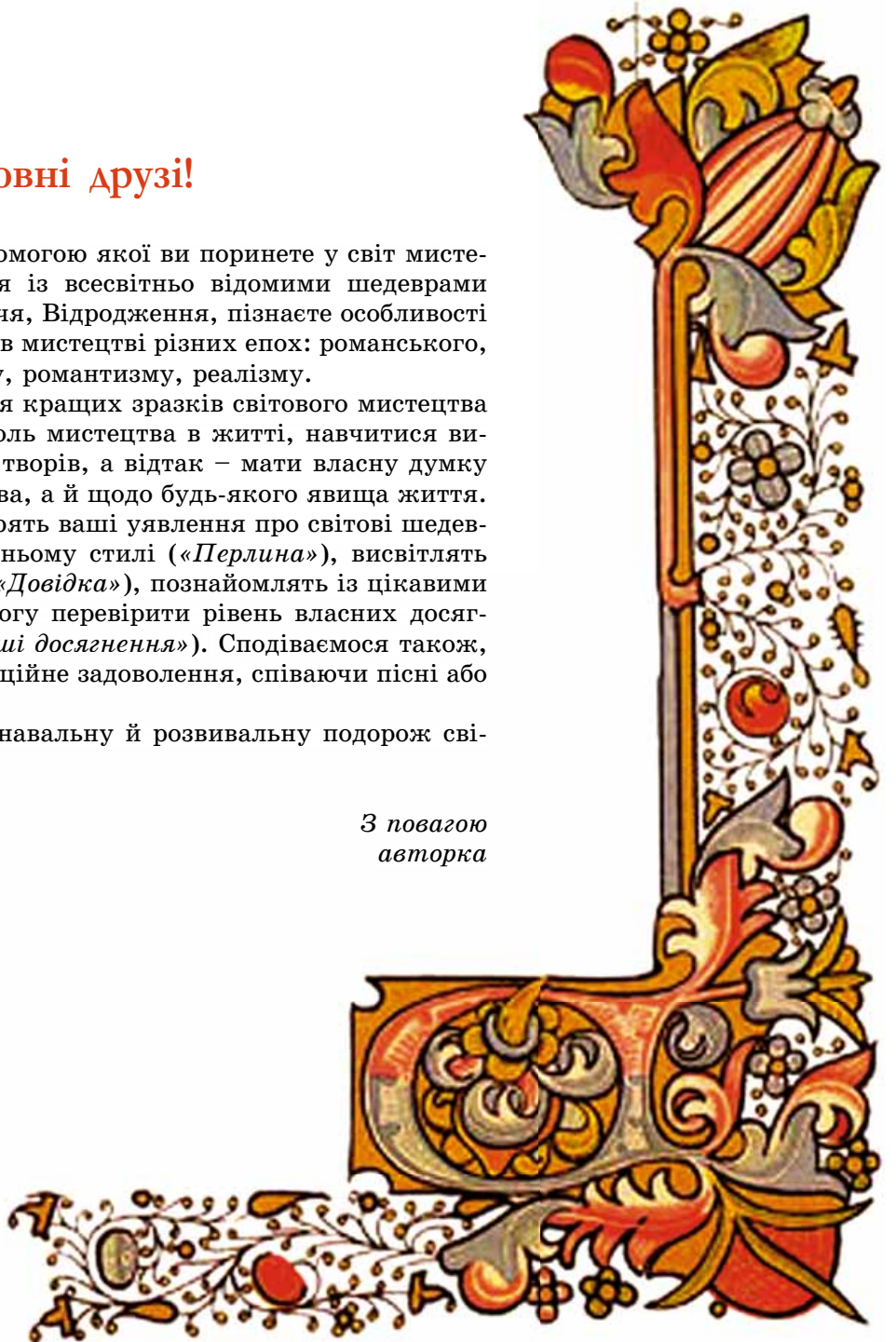
Перед вами книжка, за допомогою якої ви поринете у світ мистецтва минулого: познайомитеся із всесвітньо відомими шедеврами епохи античності, Середньовіччя, Відродження, пізнаєте особливості художніх стилів, що панували в мистецтві різних епох: романського, готичного, бароко, класицизму, романтизму, реалізму.

Сприйняття та інтерпретація кращих зразків світового мистецтва допоможуть вам усвідомити роль мистецтва в житті, навчитися висловлювати своє ставлення до творів, а відтак – мати власну думку не тільки щодо творів мистецтва, а й щодо будь-якого явища життя.

Рубрики підручника розширять ваші уявлення про світові шедеври, створені в певному художньому стилі («Перлина»), висвітлять досягнення мистецьких епох («Довідка»), познайомлять із цікавими фактами («Факт»), дадуть змогу перевірити рівень власних досягнень у царині мистецтва («Наші досягнення»). Сподіваємося також, що ви отримаєте справжнє емоційне задоволення, співаючи пісні або створюючи художні образи.

Тож рушаймо в цікаву, пізнавальну й розвивальну подорож світом мистецтва!

*З повагою
авторка*

ЗМІСТ

Мистецтво в культурі минулого

I розділ. Стилi та напрями мистецтва стародавнiх епох i цивiлiзацiй: античний, вiзантiйський, романський, готика, Ренесанс

Тема 1. Мистецтво античностi

- § 1–2. Гармонiя та досконалiсть Еллади 6
§ 3–4. Велич i могутнiсть Давнього Риму 18

Тема 2. Мистецтво Середньовiччя

- § 5–6. Велич i краса мистецтва Вiзантiї та Київської Русi 30
§ 7–8. «Важке мовчання» архiтектури та лицарський кодекс честi 41
§ 9–10. Архiтектура, що лине до небес 50
§ 11. Колорит середньовiчного мiста 57

Тема 3. Мистецтво епохи Вiдродження

- § 12–13. Идеали та образи Ренесансу 62
§ 14–15. Новий свiт Пiвнiчного Вiдродження 70
§ 16. Звукова палiтра Ренесансу 77
НАШI ДОСЯГНЕННЯ 83

II роздiл. Стилi та напрями мистецтва: бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалiзм

Тема 1. Мистецтво бароко

- § 17–18. Величнiсть бароко 86
§ 19. Музичне мереживо бароко 96
§ 20–21. Перлини українського бароко 100
§ 22. Музика українського бароко 108
§ 23. Секрети галантного стилю 114

Тема 2. Мистецтво класицизму

- § 24. Урiвноважена гармонiя архiтектури класицизму 124
§ 25. Живописнi образи класицизму 132
§ 26–27. Краса i впорядкованiсть гармонiї спiвзвуч 136
§ 28. «Злагожене змагання» солiстiв i тутi 144

Тема 3. Романтизм

- § 29. Тема любовi у творчостi романтикiв 148
§ 30. Романтичнi образи в мистецтвi 158
§ 31. Епоха видатних особистостей 166

Тема 4. Реалiзм у мистецтвi

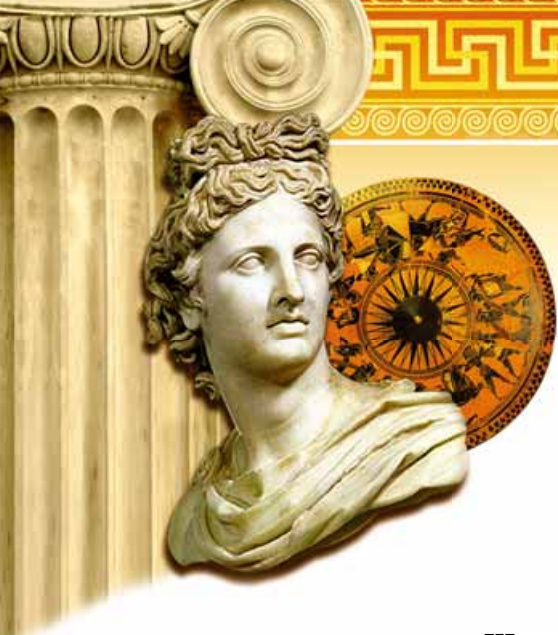
- § 32. «Правда життя», або Реалiстичний стиль у мистецтвi 174
§ 33. Краса навколо – у звичному плинi повсякденностi, у довкiллi . . 182
§ 34. Реалiстичнi образи на сценi 188
НАШI ДОСЯГНЕННЯ 194

I розділ

**Стили та напрями мистецтва
стародавніх епох і цивілізацій:
*античний, візантійський,
романський, готика, Ренесанс***

Тема 1 *Мистецтво* античності

§ 1–2.

ГАРМОНІЯ ТА ДОСКОНАЛІСТЬ ЕЛЛАДИ

Що таке Давня Греція? Це – «грецьке диво», період в історії країни, коли народилася й розцвіла гігантська духовна культура, яка не «постаріла» навіть через тисячоліття. Грецію недаремно називають колыскою європейської цивілізації – адже саме там закладено підвалини більшості наукових дисциплін: філософії, філології, медицини, природознавства. Грецькі література, музика, театр – найдавніші в Європі.

Давньогрецьке мистецтво базувалося на міфологічній основі і було тісно пов'язане з пантеоном богів Олімпу.

Пригадайте відомі вам міфи Давньої Греції. Якими в них представлені боги і люди?

Афінський акрополь

В основі всього давньогрецького мистецтва лежить образ прекрасної Людини. Своїх богів греки також уявляли в образі людей, але сильніших і величніших, ніж прості смертні.

Людяність є характерною і для грецької архітектури. Греки не намагалися будувати свої храми грандіозними, величезними. Вони прагнули, щоб їхні будівлі були співмірні з людиною, щоб вона поряд зі спорудами почувалася значущою і сильною.

Грецький храм, звичайно ж, розумівся як домівка бога, але він був передусім громадською спорудою, яка втілювала велич і красу вільного громадянина. А бог був заступником громади.

Для архітектурних споруд Давньої Греції характерні збалансованість композицій та рівновага їхніх частин. Найдавніші храми будували на кам'яній платформі, але стіни складали з необпаленої цегли й оздоблювали дерев'яними колонами. Пізніше стіни почали обличковувати розфарбованими плитками з теракоти (обпаленої глини). Згодом як будівельний матеріал використовували вапняк і, нарешті, мармур. Храми ставили на високих уступчастих платформах, так званих стилобатах. Оформленню екстер'єру храму надавали великого значення: *фронти*, *фризи* та інші пласкі поверхні будівель багато оздоблювали рельєфами, верхні частини споруд розфарбовували в червоний та синій кольори; широко використовували позолоту. Колони були не тільки конструктивними складовими храму, а, залежно від **ордеру**, створювали відповідне емоційне враження від споруди, впливали на загальний характер архітектурного образу: строгий, вишуканий тощо.

Довідка

Ордер (від лат. *ordo* — стрій, порядок) – один з видів архітектурної композиції, що складається з вертикальних (колонна, пілястри) і горизонтальних (антаблемент) елементів. Колони широко застосовувалися в архітектурі давніх цивілізацій, та лише в Давній Греції було вперше вироблено сувору систему, засновану на пропорційному співвідношенні всіх частин будівлі. У давньогрецькій архітектурі склалися три класичних ордери, які продовжують застосовуватися й понині: **доричний**, **іонічний** і **коринфський**.

Доричний

Іонічний

Коринфський

Поцікавтеся давніми архітектурними пам'ятками, що дійшли до наших часів. Розкажіть про одну з них.

Для грецької архітектури характерним є тісний зв'язок зі скульптурою. Фризи храмів прикрашали рельєфами, рельєфи та статуї розміщували також на фронтонах будівель. Навіть колони були іноді у вигляді скульптурних зображень: чоловічі фігури – атланти, жіночі – каріатиди. В Афінах, наприклад, було дуже багато статуй. Про це відомий філософ Плутарх казав: «У місті більше статуй, ніж живих людей». Статуї стояли в храмах, на площах, на березі моря. Сюжети для скульптурних композицій брали з міфів. Уже в перших скульптурних зображеннях греки прагнули передати красу оголеного людського тіла, атлетично сильного, пропорційно складеного. Давньогрецькі скульптори досить тривалий час ішли до зображення довершеної й красивої постаті людини в русі (довго статуї передавали статичність, застиглість, нерухомість). Великі скульптори Мирон, Поліклет,

Пергамський вітер (фрагмент)

Фрагмент рельєфу Пергамського вітаря

Портик Каріатид, Ерехтейон, Афінський акрополь (фрагмент)

Агесандр. Афродіта (Венера Милосська)

Агесандр, Полідор, Афінодор. Лаокоон та його сини

Пракситель. Афродіта Книдська

Фідій, Скопас, Лісіпп, Пракситель досягли вершин щодо передачі у своїх творах усього багатства й розмаїття рухів людини. На жаль, давньогрецька скульптура дійшла до нас переважно в уламках, хоча багато статуй збереглися в римських копіях.

Як грецькі скульптори зуміли передати природність і красу людського тіла, риси певної людини (сюжет, пропорції, рівновагу, ракурс плечей, голови тощо)? У якій зі скульптур яскраво виражено динаміку? Завдяки чому це досягається?

Поряд зі скульптурою високого розвитку в Давній Греції досяг живопис. Але фрески та картини, що малювали на дерев'яних дошках, не збереглися, і про них ми знаємо лише з розповідей давніх письменників. Про рівень майстерності художників свідчать силуетні зображення на глиняних вазах. Грецький *вазопис* був червонофігурним та чорнофігурним.

Дізнайтеся, які сюжети відтворювали в розписах. Схарактеризуйте орнаменти. Поцікавтеся різновидами форм давньогрецьких посудин. Чи трапляються подібні форми в нашому побуті?

Лекіф

Кратер

Амфора

Перлина

Міста античного світу зазвичай розташовувалися біля високої скелі, на ній же зводилася цитадель, що мала назву «акрополь». Головний храм афінського акрополя – **Парфенон** (архітектори Іктин і Каллікрат). Із чотирьох боків його оточують колони. Враження стрункості й легкості колон складається завдяки їх особливій конструкції – вони трохи звужуються догори, а зверху до низу покриті поздовжніми жолобками (*канелюрами*), від чого храм здається ще вищим і стрункішим. У скульптурному оформленні Парфенона, яке було покликано прославити величну богиню Афіну і її місто – Афіни, брали участь найвідоміші майстри під керівництвом Фідія. Йому належить загальна композиція і розробка всього скульптурного декору, частину якого він виконав сам. Організатором будівництва був Перікл – найзнаніший державний діяч Афін. На фронтонах храму «зібралися» боги Греції: всемогутній громовержець Зевс, грізний володар морів Посейдон, мудра войовниця Афінна, крилата Ніка. Тема східного фронтона – народження улюбленої дочки Зевса. На західному фронтоні майстер зобразив сцену суперечки Афінна з Посейдоном за панування над Аттикою. Завершував скульптурний декор Парфенона фриз, на якому було представлено урочисту процесію під час свята на честь народження богині Афінна – Великих Панафінна. На ньому понад 500 зображень юнаків, дівчат, старців, піших і кінних, жодне з яких не повторювало інше, рухи людей і тварин передано з дивним динамізмом. Вони «рухаються» по двох довгих фризах і об'єднуються на східному фасаді, де зображено урочисту церемонію вручення жерцю вбрання, яке виткали для богині афінські дівчата.

Визначте особливі риси давньогрецької архітектури і скульптури.

Парфенон. Екстер'єр

Скульптурна композиція західного фронтону «Суперечка між Афіною та Посейдоном». Реконструкція

1

2

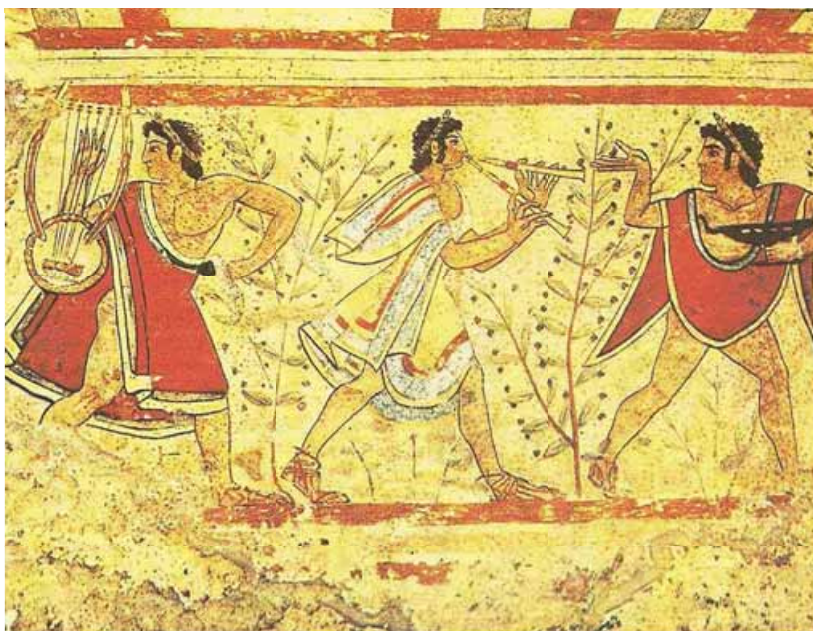
Фриз (фрагменти)

Афіна Парфенос

Нешвільський Парфенон. Реконструкція

Фрески із зображеннями музикантів (фрагменти)

Музика в Давній Греції посідала особливе місце в житті людей. Вона звучала і на театральних виставах, де декламація змінювалася співом хору, і під час народних свят, і в повсякденні. Як відомо з давніх джерел, музика греків була одногосою, ноти позначали буквами. Грецькі поети не декламували свої вірші, а співали їх. Танці греків супроводжувалися грою на авлосі – духовому інструменті. Існувала у греків і самостійна інструментальна музика. Але, на жаль, до нашого часу дійшло лише кілька уривків давніх пісень та гімнів.

Що вам відомо про Аполлона, бога натхнення і покровителя мистецтв, та муз – покровительок талантів, мистецтв і наук? Які музичні інструменти давніх греків представлені на ілюстраціях? До яких видів мистецтва належать подані зображення?

Аполлон з лірою

Терпсіхора, муза танцю

Мельпомена, муза трагедії

Талія, муза комедії

Музиці надавалося державне значення. Для вільних громадян грецьких полісів навчання музичного мистецтва, його теорії, естетики, прийомів виконання на музичному інструменті було обов'язковою складовою громадянського виховання та освіти.

Один раз на п'ять років у середині літа в Афінах відбувалося всенародне свято – Великі Панафінеї. У ньому брали участь не тільки громадяни Афінівської держави, а й безліч гостей. Святкове дійство складалося з урочистої процесії (помпи), гекатомби (ритуалу жертвопринесення зі 100 голів худоби) і спільної трапези, спортивних, кінних та музичних змагань. В останніх змагалися між собою співаки-солісти, хори, інструменталісти, автори віршів і пісень.

Зображення музиканта на посуді

Дослідіть у вільний час, які мистецькі змагання відбувалися в Афінах, Дельфах, Спарті та інших полісах Давньої Греції. Яке значення надавалося музиці в давній Спарті?

З Давньої Греції прийшов до нас жанр *гімну* – пісні-благання, зверненої до богів. Для гімнів була характерна тричастинна форма: заклик до божества, міф про нього, молитва з проханням про допомогу.

У героїчний період грецької історії найбільшою любов'ю, визнанням і повагою користувалося мистецтво мандрівних співаків – аедів, рапсодів і кіфаредів. Вони оспівували подвиги героїв на славу рідної землі. Це були перші відомі нам грецькі музиканти-професіонали, справді народні поети і співаки.

Музика в Давній Греції була переважно вокальною. Основне призначення інструментів полягало в супроводі співу. Улюбленими інструментами греків були струнні щипкові: формінга, ліра та кіфара. Серед духових були поширені сиринга (флейта грецького божества Пана) і авлос (інструмент, подібний до гобоя). Простий і подвійний авлос застосовувалися переважно в театральній музиці, для супроводу танців та гімнастичних змагань.

Як іменували мандрівних музикантів в Україні? Пригадайте відомі вам гімни.

Зображення музикантів у вазописі

Давньогрецькі театральні маски

Театр у Давній Греції був державною установою. Це була справжня «школа» громадян! Адже такі проблеми, як виховання молоді, літературна боротьба, питання війни і миру, організація державних установ, постійно порушувалися в давньогрецьких комедіях. Гостра карикатура, сміливі нападки на реальних осіб, політ фантазії – ось основні їхні риси. У трагедіях використовували міфологічні сюжети. Але і в них крізь оболонку міфу «проступали» важливі суспільні явища того часу. Найбільшого розквіту театральне мистецтво досягло у творчості великих трагічних поетів Есхіла, Софокла, Евріпіда, Аристофана.

У грецькому театрі важливу роль відігравала музика. Однією з основних частин театру була орchestra, на якій розміщувався хор. Хор брав безпосередню участь у дії, і актори по ходу п'єси часто вступали у взаємодію з ним.

Найдавніша орchestra афінського театру являла собою круглий утрамбований плац, діаметром 24 м, з двома боковими входами; через них проходили глядачі, а потім вступав хор. Позаду орchestra перебувало приміщення для переодягання – скена («сцена», основне значення цього слова «намет»), яку художньо оформлювали як декоративне тло для гри. Сцена зображувала фасад будівлі, найчастіше палацу чи храму, перед стінами якого розгортається дія (у грецькій драмі дія ніколи не відбувалася всередині приміщення). Перед скеною споруджувалася колонада (проскеній); між колонами ставилися розмальовані дошки, що слугували умовними декораціями: на них зображувалося те, що нагадувало обстановку п'єси. Згодом скена і проскеній стали постійними кам'яними спорудами (з бічними прибудовами – параскеніями).

Місця для глядачів розташовувалися уступами, які оточували орchestra підковою. Спочатку це були дерев'яні лавки, які згодом було замінено на кам'яні сидіння.

Актори виступали в масках. Система масок була ретельно розроблена. Вони покривали не тільки обличчя, а й голову актора. Забарвленням, виразом чола, брів, формою і кольором волосся маска характеризувала стать, вік, суспільне становище, моральні якості і настрої особи, яку зображували. У разі різкої зміни душевного стану героя актор змінював маски. Завдяки цьому він легко міг виступати протягом однієї п'єси в декількох ролях. Маска робила обличчя нерухомим і не давала можливості розкрити акторську міміку, якої, утім, усе одно не бачила більшість глядачів з огляду на розміри грецького театру (афінський театр уміщував 17 000 глядачів!) і відсутність оптичних інструментів. Непорушність обличчя актора компенсувалася багатством і виразністю рухів його тіла і мистецтвом декламації. В уявленнях греків міфічні герої були значно вищими за звичайних людей і ширшими у плечах, тому актори носили котурни (взуття з високими підшвами, що нагадувало ходулі), високий головний убір, з якого спускалися довгі кучері, і підкладали під костюм подушки. Вони виступали в урочистому довгому одязі. Жіночі ролі виконували чоловіки.

Театр Діоніса в Афінах

Дізнайтеся, де збереглися залишки споруд давньогрецьких театрів. Схарактеризуйте їх архітектурні особливості. Поміркуйте, чому вони мають саме таку будову. Поцікавтеся, у театрах яких країн застосовуються маски.

ФАКТ

Джанні Версаче (Gianni Versace) – італійський модельєр, що заснував у 1978 році марку «GianniVersace», під якою на сьогодні випускаються елітний одяг, аксесуари, косметика, парфумерія, посуд, автомобілі, телефони й меблі. Після смерті дизайнера марку було перейменовано у «Versace».

Логотип марки «GianniVersace» створив сам Джанні Версаче. Зображення логотипа символічно пов'язане з грецькою міфологією. Голова горгони Медузи, за задумом кутюр'є, символізує те, що він своїми колекціями ніби гіпнотизує глядачів – «перетворює їх на камінь» (адже за міфом саме такою є властивість погляду цього чудовиська). Саме Медуза була найкращим варіантом для логотипа, оскільки Версаче вважав її «втіленням фатальної привабливості».

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Варіант 1. Створіть ілюстрації до міфів Давньої Греції в техніці «силует» (аплікація, гуаш).

Варіант 2. Створіть ескіз трафарету в давньогрецькому стилі для декорування речей, стін будівель тощо (туш, гуаш).

Варіант 1

Варіант 2

Мистецькі поради

Для створення трафарету зобразіть відповідний лінійний малюнок і виріжте його.

Для того щоб трафарет не зіпсувався занадто швидко, переведіть малюнок на вологостійкий матеріал (наприклад, пергамент, вощений папір, поліетилен, тонкий пластик, папір для ламінації). Потім гострими ножицями або канцелярським ножом виріжте трафарет. Щоб не відгиналися його гострі кути, їх бажано закріпити скотчем.

СЛОВНИК

Акрóполь – розташована на височині укріплена частина давньогрецького міста.

Гімн – урочиста пісня.

Канелю́ри – вертикальні жолобки на колоні або пілястрі.

Фре́ска – техніка настінного розпису, що полягає в нанесенні фарб на свіжу, вологу штукатурку.

Фриз – декоративний елемент у вигляді смуги, що обрамляє ту чи іншу частину архітектурної споруди.

Фронто́н – завершення (зазвичай трикутної форми) фасаду будівлі, обмежене двома скатами даху з боків і карнизом в основі.

Запитання для узагальнення

1. Схарактеризуйте мистецтво Давньої Греції. Спробуйте в лаконічній формі визначити найсуттєвіші риси кожного з видів давньогрецького мистецтва.
2. Поцікавтеся давньогрецькими шедеврами архітектури і скульптури, які ввійшли до семи чудес світу. Які ще дивовижні об'єкти античності є в цьому переліку?
3. На території України існували міста-поліси, засновані давньогрецькими переселенцями, – Ольвія, Херсонес, Пантикапей, Тіра, Феодосія, Фанагорія, Танаїс, Керкінітида. Поцікавтеся їх долею та поділіться своїми відкриттями з однокласниками та однокласницями.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. За бажання дослідіть:

- твори кінематографа, присвячені Давній Греції;
- сюжети давньогрецького вазопису – героїв яких міфів вони втілюють;
- втілення одного сюжету давньогрецького міфу (або героя міфу) у творах різних видів мистецтва.

2. За бажання послухайте музичні твори різних жанрів на теми давньогрецьких міфів (*К.В. Глюк*. Опера «Орфей та Еврідіка», *І. Стравінський*. Балет «Агон», *С. Слонімський*. Балет «Ікар», *О. Скрибін*. Симфонічна поема «Прометей» та ін.).

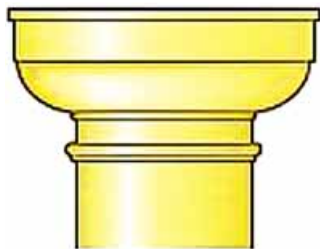
§ 3–4. ВЕЛИЧ І МОГУТНІСТЬ ДАВНЬОГО РИМУ

Давній Рим! Спочатку місто-держава, потім господар усєї Італії і, нарешті, – володар Західної Європи і всього басейну Середземного моря. Тому під Давнім Римом розуміють не тільки Вічне місто античної епохи, але також і всі завойовані країни й народи, що входили до складу величезної Римської імперії – від Британських островів до Єгипту. Отож римське мистецтво створювали не тільки римляни, а також італійці, єгиптяни, греки, сирійці, жителі Піренейського півострова, Галлії, давньої Німеччини та інші народи. Із завойованих територій до Риму в пошуках роботи сходилися уславлені майстри, а також завозилися чудові твори мистецтва з інших країв. Особливу роль відіграло мистецтво Давньої Греції. У Давньому Римі існував вислів: «Полонена Греція полонила своїх ворогів».

Поцікавтеся легендою про створення Риму.

Державні ідеї імперії найбільш повно втілювались у спорудженні будов суто практичного призначення, які задовольняли потреби громадян у торгівлі, суворій військовій дисципліні, масових видовищах. Римляни швидко навчилися будувати храми, зводити мости, дороги та прокладати водогін. Вони винайшли бетон, завдяки якому могли споруджувати велетенські будівлі. Їх краса вбачалась у конкретній практичній функції, утіленій у логіці структури, розумній доцільності, суворій могутності, лаконізмі деталей.

Тосканський

Композитний

Давньоримські класичні ордери

У греків римляни запозичили ордерну систему, але ввели ще два ордери: тосканський і композитний. Поряд зі стоїчно-балочними конструкціями (колони, перекриті балками) і приміщеннями з плоскими стелями, які римляни перейняли в греків, вони розробили арочні перекриття і систему склепінь, що вражають вигадливістю, масштабами, розмаїттям різновидів. Саме давні римляни сконструювали купол.

Схарактеризуйте і порівняйте колони різних ордерів.

Римляни вперше в історії стали будувати типові міста, планування яких підпорядковувалося строго продуманій схемі: прокладали дві перпендикулярні вулиці, на перетині яких облаштовувався центр міста – *форум*. Це був головний міський майдан, де розташовувалися храми, громадські споруди, установлювалися статуї видатних римських громадян, ростральні колони, до яких прикріплювалися носи переможених ворожих кораблів (ростри).

Утіленням сили римської держави, її військових перемог, символом ушанування визначної події чи певної видатної особи стали тріумфальні арки та тріумфальні колони.

Римський форум. Реконструкція

Ростральна колона. Реконструкція

Римський форум

Триумфальна колона Траяна: 1 – загальний вигляд; 2 – рельєфне оздоблення

Римський колізей

За наказами римських імператорів будувалися грандіозні архітектурні споруди: Вівтар миру, храм усіх богів Пантеон, театр Колізей.

Будівля римського Колізею відрізнялася від будівлі грецького театру – вона являла собою суцільне коло, тоді як у греків це було напівколо. У його приміщенні відбувалися не лише театральні, а й циркові вистави та бої гладіаторів (римський Колізей був пристосований навіть до морських боїв).

За ілюстраціями розкажіть про синтез архітектури та скульптури в римському мистецтві. Які конструктивні елементи споруд є характерними для давньоримської архітектури?

Римляни, як і більшість давніх народів, були політеїстами – у них було багато богів: Юпітер – бог грому та блискавки, Юнона – богиня шлюбу, Мінерва – богиня мудрості та інші.

Поцікавтеся міфами давніх римлян. Порівняйте пантеони богів давніх греків і римлян. Чи є спільні образи? Схарактеризуйте скульптурні зображення. Порівняйте їх зі скульптурою Давньої Греції.

Тріумфальна арка Константина

Статуя Юпітера, бога грому та блискавки

Статуя Мінерви, богині війни

Статуя Юнони Соспіти, богині шлюбу

Перлина

Пантеон – одна з небагатьох будівель Давнього Риму, що збереглися до нашого часу без змін. Це величезна *ротонда*, накрита напівсферичним куполом, товщина стін якої сягає 8 м. Зодчі змогли досягти гармонійної рівноваги між висотою будівлі (42 м) та її діаметром (45 м). Завдяки інженерним розрахункам купол не «тисне» на відвідувачів своєю масою, а урочисто височіє, подібно до небосхилу. Основною особливістю Пантеону є єдиний отвір споруди діаметром 9 м, розміщений у центрі купола, – так зване Око Пантеону, яке втілювало єдність усіх божеств Риму. Тільки крізь нього всередину храму потрапляє повітря і світло. Стіни, на яких тримається купол, ізсередини облицьовані світлим мармуром і розділені на два яруси. Нижній ярус розбитий на ніші, де було встановлено статуї богів, на які протягом року почергово падало світло з отвору.

Ізсередини поверхня купола прикрашена 140 кесонами. Вони мають не тільки декоративні, а й конструктивні властивості, завдяки яким значно знижується маса купола.

Вхід у храм оформлено портиком із шістнадцяти гранітних коринфських колон.

Уявіть себе на екскурсії в Пантеоні. Передайте свої враження.

Пантеон. Екстер'єр

Давид Д'Анже. Рельєф на фронтоні (фрагмент)

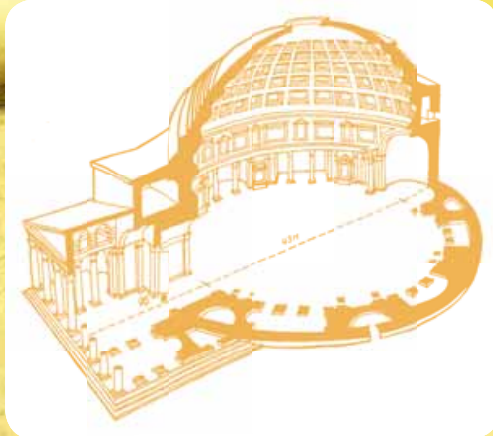

Схема будівлі

Надгробок могили Рафаеля

Інтер'єр та «Око Пантеону»

Інтер'єр Пантеону

Римляни споруджували міцні й добротні мости. Міст Мульвія, який простояв понад 2 тис. років, вирізняється великою виразністю. Він візуально «спирається» на воду півколами арок, опори між якими для полегшення ваги прорізані високими й вузькими отворами. Зверху на арках лежить карниз, що додає всій конструкції стилістичної завершеності.

Нові архітектурні споруди – *терми* – були не просто громадськими лазнями, а ще й місцями відпочинку. Ці комплекси були чудово оздоблені, мали зали для спортивних ігор, бібліотеки тощо.

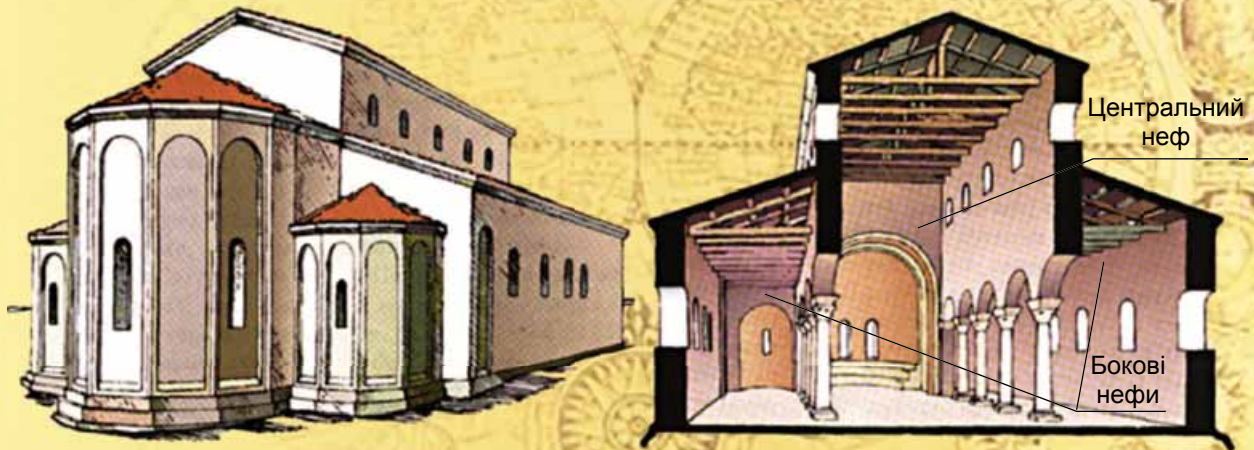

Міст Мульвія

Довідка

Базиліка, що згодом стала зразком християнського храму, була в римлян суто цивільною будівлею. Це приміщення призначалося для здійснення судочинства, проведення ділових і політичних зібрань. Базиліки в основі мали прямокутну будову, яка складалася з непарної кількості різних за висотою *нефів*. Центральний неф – зазвичай ширший і вищий. Нефи були розділені поздовжніми рядами колон або стовпів із самостійними покриттями.

Базиліка

Скульптурні портрети

Одне з найвагоміших досягнень римського мистецтва – *скульптурний портрет*. На відміну від грецького, який показував ідеальну людину, римський тяжів до підкресленого натуралізму. Римляни першими почали зображувати скульптурні портрети реальних людей. Статуї видатних сучасників установлювали на вулицях міст, скульптура гармоніювала з архітектурним ансамблем.

Про що можна дізнатися зі скульптурних зображень? Висловіть свої припущення. Порівняйте особливості зображення в давньогрецьких та в давньоримських скульпторів.

Громадські споруди та житлові будинки аристократів пишно оздоблювали: підлогу прикрашали мозаїкою, стіни розписували фресками. Застосовували різні стилі розписів: *інкрустаційний* – геометричний орнамент, що нагадував обкладання стін дорогоцінним камінням, та *архітектурний* – на стінах будинків зображували сюжети міських пейзажів із колонадами, портиками і фасадами будинків.

Давньоримські художники знали секрет воскових фарб, які не тьмяніли під впливом часу. До сьогодні дійшли фаумські портрети – яскраві зразки давньоримського портретного живопису. Вони були виконані в техніці *енкаустика* і зображували реальних людей.

Фаумські портрети

Як виглядало місто Римської імперії, ми можемо уявити на прикладі Помпеїв – міста, яке постало з-під товстого шару попелу вулкана Везувію. Як і всі давні римські міста, воно мало регулярне планування: дві головні перпендикулярні вулиці, на перехресті яких розміщувався форум; інші вулиці простягалися паралельно головним, розділяючи місто на ряд кварталів. На форумі розміщувались храми римських богів (Юпітера, Юнони та Мінерви) та найзначніші громадські будівлі міста: курія (будинок міської ради); базиліка, де відбувався суд і укладалися торгові угоди; школа; крамниці і ринки (продуктовий та промисловий); театри.

Помпейські житлові будинки – домуси – являли собою прямокутні споруди, витягнуті вздовж двору, що виходили на вулицю глухою торцевою стіною. Усередині будинки були розписані.

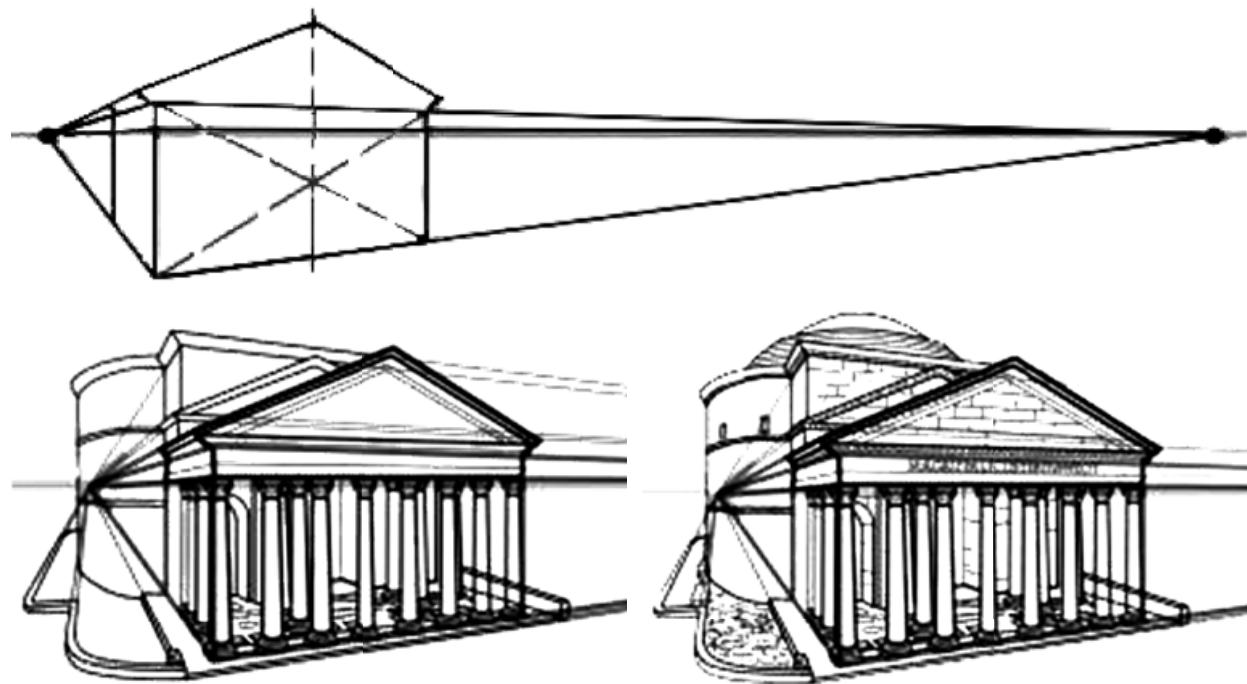
Помпеї: 1 – фреска; 2 – руїни міста; 3 – театр; 4 – мозаїка; 5 – давня вулиця

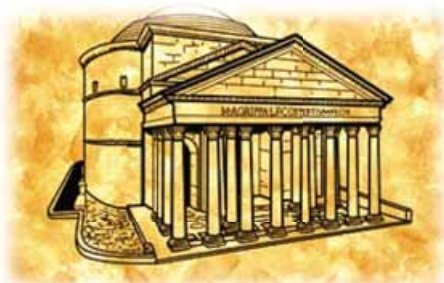
ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ (групова діяльність)

Створіть оригінал-макет рекламної брошури або буклета про пам'ятки мистецтва Давнього Риму: виконайте замальовки відомих пам'яток архітектури, скульптури періоду античності. Скомпонуйте роботи в брошуру або створіть буклет, використовуючи графічні редактори (на вибір).

Тема 1. Мистецтво античності

Давній Рим

Пантеон. 118–128 рр. н. е.

Капітолійська вовчиця.
V ст. до н. е.

Колізей. Рим (Італія). 72–80 рр. н. е.

Тріумфальна арка Тіта.
Рим (Італія). 81 р. н. е.

Акведук через річку Гардон.
19 р. до н. е.

Мистецькі поради

1. Щоб передати атмосферу давнини, створіть за допомогою акварельних фарб фактуру пергаменту. Продумайте, які графічні засоби виразності та художню техніку ви використаєте.

2. Для зображення архітектурних пам'яток пригадайте закони лінійної перспективи.
3. Згрупуйте творчі роботи відповідно до розмірів, манери виконання тощо.
4. Прикрасьте оригінал-макет античними візерунками, доповніть написами.

ФАКТ

Деякі дослідники вважають, що прообразом сучасного органа був гідравлічний орган (**гідравлос**), винайдення якого приписують винахіднику і математику Ктезібію Олександрійському, який жив у II ст. до н. е.

Орган спочатку приводився в рух двома поршневи́ми насосами (один закачував повітря всередину, а другий подавав його до труб) і використовував резервуар з водою для вирівнювання тиску. Греки і римляни застосовували гідравлос на іподромах, у цирках, а також у театрах для супроводу містерій. Його звучання було надзвичайно гучним і пронизливим.

Тема 1. Мистецтво античності

СЛОВНИК

Енка́устика – техніка живопису восковими фарбами.

Ротóнда – кругла в плані споруда, зазвичай увінчана куполом.

Тéрми – громадські лазні в Давньому Римі зі спортивними залами, приміщеннями для зборів тощо.

Фóрум – площа в містах Давнього Риму, на якій відбувалися народні збори, влаштовувалися торги і здійснювався суд.

Неф – частина споруди (у вигляді галереї), відділена від інших рядом колон.

Запитання для узагальнення

1. Які особливості притаманні давньоримському мистецтву? Які відкриття здійснили давні римляни в архітектурі та скульптурі?
2. Схарактеризуйте один з творів давньоримського мистецтва.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. За бажання дослідіть, які здобутки мистецтва давніх римлян використовуються в сучасній художній практиці.
2. Створіть віртуальну екскурсію. Орієнтовні теми: «Стежками Давнього Риму», «Стародавні Помпеї», «Шедеври римської скульптури у світових музеях» тощо.
3. Поцікавтеся, якими були давньоримська музика і театр.

Тема 2

Мистецтво Середньовіччя

§ 5–6.

ВЕЛИЧ І КРАСА МИСТЕЦТВА ВІЗАНТІЇ ТА КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Мистецтво великої **Візантійської держави** із центром у Константинополі втілило творче переосмислення античної спадщини, що виявилось насамперед в архітектурі та образотворчому мистецтві. Християнські храми Візантії створювали як величезні будівлі для спільної молитви. В основі архітектурної споруди були давньоримські базиліки, що являли собою витягнуті прямокутні будівлі з *вістарем* у східній частині. Пізніше поширилися хрестово-купольні храми – квадратні в плані, із чотирма стовпами в центрі, що підтримували купол. Ззовні суворі, гладкі, монолітні стіни храмів виконували роль священної огорожі, яка закривала віруючих від гріховного буття. Часто будівлі складали із цегли, що чергувалася з каменем. Це утворювало своєрідні візерунки, які були головною окрасою споруди ззовні. На відміну від античної архітектури, де, перш за все, цінувалося створення

Собор Олександра Невського у Софії

чудово вирішеного екстер'єру, у середньовічному зодчестві великого значення набуло оформлення внутрішнього простору споруди. Скупість і простота зовнішнього вигляду храмів контрастувала з пишнотою інтер'єрів. Стіни в середині храму були прикрашені різнобарвними мозаїками, фресками, *іконами* із зображеннями християнських святих, що в цілому створювало образ райського саду і сяючого Царства Небесного.

Визначте загальну характеристику архітектурних будівель (типи, призначення, форми, характерні елементи). Порівняйте візантійські споруди і будівлі епохи античності.

Образотворче мистецтво Візантії знаходилося під суворою церковно-державною опікою. Оскільки релігійні вимоги обмежували розвиток скульптури, адже згідно з ними статуї були певними ідолами, скульптура у Візантії представлена переважно рельєфними зображеннями.

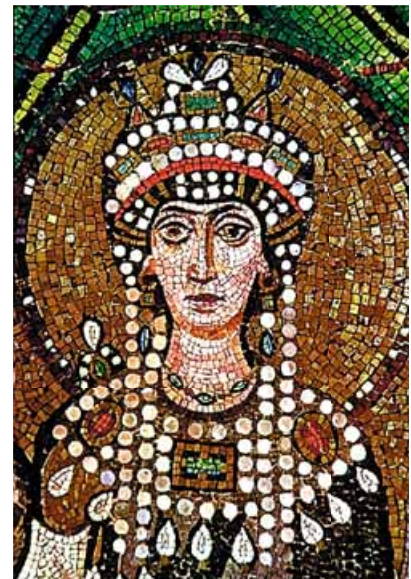
Великого розквіту в образотворчому мистецтві набули мозаїки, фрески та іконопис. У внутрішньому оздобленні храмів візантійські майстри широко використовували мозаїку. Зображення викладалося з різнокольорових кубиків смальти (сплаву скла з мінеральними фарбами). Візантійські мозаїки були яскравими, багатобарвними, складними за композицією, багатофігурними, сюжетними. Мозаїку створювали на золотому тлі: золото є найбільш світлоносним матеріалом, воно створює магію світла, що посилює божественність інтер'єру храму. Золотаве тло мозаїк запалювало серця віруючих, своїм мерехтінням викликаючи почуття неймовірної піднесеності. Найдавніші візантійські мозаїки збереглися у храмах та гробницях м. Равенни та в церкві Успіння в м. Нікея (Мала Азія).

Поміркуйте, які зміни відбулися в зображенні людини порівняно з епохою античності.

Церква Святої Ірини в Константинополі

Мозаїки ангелів із церкви Успіння в м. Нікея

Мозаїка в м. Равенна

Перлина

Найвідоміша пам'ятка візантійської архітектури – **собор Святої Софії** в Константинополі. Ця велична споруда вражає своєю красою і розкішшю. Її інтер'єр оздоблений рідкісними сортами мармуру: білого, світло-зеленого, червоно-білого та рожевого кольорів. Використано також граніт і навіть малахіт. Вівтар та іконостас зроблено з особливого сплаву, до складу якого, крім золота, входили товчені перли та коштовне каміння. Свята Софія вражає не тільки коштовними матеріалами, а й роботою талановитих майстрів і художників. Використовуючи яскраві природні та штучні матеріали, вони створили неповторну гармонію барв.

Під час спорудження собору вперше було застосовано хрестово-купольний тип храмубудування. Храм має у плані хрест, усі кінці якого рівні між собою. Його центр вінчає купол, установлений на барабані.

Споруду будували архітектори Анфімій та Ісідор на замовлення імператора Юстиніана. Майстри звели купол (діаметром 30 м) у вигляді гігантської півсфери, яка підтримується численними арками і склепіннями. До центрального купола примикають із заходу і сходу два великих, а до них – кілька менших напівкуполів. Конструкція храму створює враження, що його купол не має реальної опори. Вікна, що знаходяться в основі купола, зорозво «відрізають» його від частини храму. Залита потоками сонячного світла гігантська півсфера ніби ширяє в повітрі. Висота будівлі під куполом понад 50 м. До храму веде дев'ять дверей, на середніх поміщено мозаїчне зображення Христа, який благословляє віруючих, і напис – «Світ – Вам. Я – світло для світу».

Мозаїки храму Софії, що створювалися понад два століття, викладено на золотому тлі з дрібних, добре підігнаних один до одного кубиків смальти.

Внутрішнє оздоблення собору постраждало під час хрестових походів і навали турків. Після розгрому Константинополя він став мечеттю Айя-Софія.

Схарактеризуйте оздоблення інтер'єру храму.

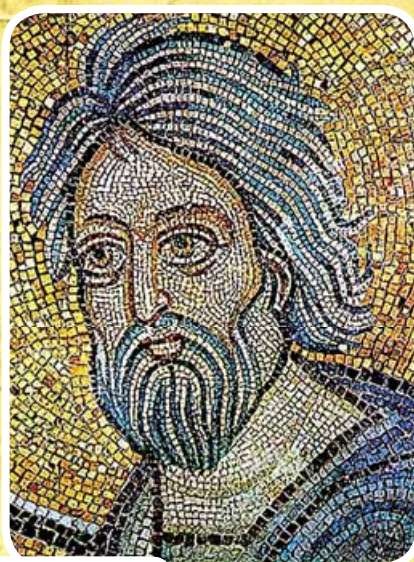

Собор Святої Софії. Екстер'єр

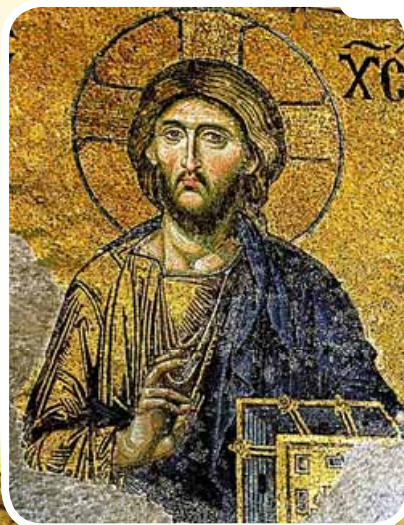

Інтер'єр (фрагменти)

Мозаїки храму

Перевага духовного над матеріальним, релігійного над світським у візантійському мистецтві зумовила вироблення нового стилю в написанні зображень. Його найважливішою особливістю стала відмова від об'ємності, яка була властива античному реалістичному мистецтву. Для максимального втілення святості зображуваних і їх належності до небесного світу фігури людей втратили живий механізм руху. Вони набули значущості, але стали площинними і дещо схематичними. Композиційний зв'язок між персонажами, сюжетно пов'язаними один з одним, став менш вираженим. Тепер вони зверталися не один до одного, а до глядача. Центром багатьох зображень виступала зазвичай голова (або німб) головної фігури, незалежно від її розмірів. Коло німба визначало центр гравітації ікони, тому складалося враження, що фігури не стоять на землі, а ніби ширяють у просторі, що створювало ілюзію їх нематеріальності.

Для організації художнього простору візантійські майстри не користувалися перспективою. Вони зображували предмети ніби у «зворотній перспективі», при якій фігури і предмети, що знаходяться у віддаленні, зображувалися в більшому масштабі, ніж передні, що посилювало безпосередній контакт з глядачем. Візантійський художник не працював з натури, пейзажний фон і зображені елементи архітектури відтворювалися умовно і узагальнено. З предметів побуту візантійські майстри найчастіше зображували трон, стіл, а також книгу, сувій, чашу.

Поміркуйте над висловом: «Ікона – це втілена молитва. Вона створюється в молитві і заради молитви, рушійною силою якої є любов до Бога, прагнення до Нього як до досконалої Краси» (архімандрит Зінон).

Довідка

У візантійському мистецтві були визначені суворі правила і прийоми написання ікон, що отримали назву **візантійський іконографічний канон**, який застосовується іконописцями і до нашого часу.

Візантійський іконографічний канон суворо визначає:

- композиції і сюжети Святого Письма, що допускаються в іконописі;
- зовнішність усіх святих, одяг, у якому їх слід зображувати; пози, яких вони можуть прибирати;
- зображення пропорцій фігур і облич святих: фігури зображуються витягнутими вгору, плечі звужуються, пальці рук і нігті подовжуються, усе тіло, крім обличчя і рук, ховається під складками одягу; овал обличчя подовжується, лоб малюється високим, ніс і рот – дрібними, очі – великими, мигдалеподібними; погляд – суворий і відчужений, святі дивляться повз глядача або крізь нього. Святих зображують на тлі, а порожній простір заповнюється написами – ім'ям святого, уривками тексту Святого Письма;
- символіку кольорів (наприклад, золотий – Божественне світло, білий – чистота Христа і сяйво його Божественної слави, зелений – юність і бадьорість, червоний – знак імператорського сану, а також колір багрянці, крові Христа і мучеників).

Київська Русь – велика, могутня держава, що успадкувала найкращі мистецькі традиції Європи і Візантії та внесла свій неповторний колорит.

Існує легенда про те, чому наші предки зупинили свій вибір саме на православній вірі із соборами казкової краси. Староруські літописи розповідають, ніби київський князь Володимир відправив послів мандрувати світом, щоб вирішити, яка віра краща. Повернувшись до Києва, вони розповіли князю, що, подорожуючи різними землями, ніде не бачили такої краси, як у Константинополі. Велич і розкіш Святої Софії Константинопольської спонукала русичів зробити свій вибір.

Знамениту Софію Київську було зведено за часів князювання Ярослава Мудрого (1000 років тому!). Ця грандіозна п'ятинафна споруда, увінчана тринадцятьма золотими банями, – головний престольний храм Київської Русі. Будівля являє собою складний архітектурний ансамбль, що відповідає канонам хрестово-купольних споруд. Відливає золотом мозаїк його центральний олтар із величезним образом Богоматері-Оранти, вражає фресковий живопис із численними постатями святих. До нашого часу збереглися смальтові мозаїки та стародавні фрески храму. Сюжети відбивають не тільки біблійні історії. Багато фресок присвячені світському життю: зображено сцени полювання, фігури скоморохів, тварин тощо. Деякі фрески донесли до нашого часу зображення княжої родини.

Донині збереглися зразки давньоруської архітектури в Києві, Чернігові, Володимирі-Волинському, Галичі. Будівлі для богослужіння Київської Русі були втіленням суворої та мужньої краси й перебували в дивовижній гармонії з навколишнім краєвидом.

Чи є у вашій місцевості храми? Поцікавтеся історією їх створення. Схарактеризуйте екстер'єр та інтер'єр будівель.

Софія Київська

Храм Святого Пантелеймона в м. Галич

Богоматір Оранта. Софія Київська

Музика в храмі – це голос людства, звернений до внутрішнього світу. Ще з давніх-давен люди були впевнені, що вони подібні до Всесвіту. Найменші деталі повсякдення людина розглядала в єдності з космічними процесами, що ґрунтувалися на гармонії.

У храмі всі види мистецтва – архітектура, живопис, музика – перестають існувати окремо. Вони стають частинами одного цілого – це явище називають *синтезом мистецтв*. Основою християнського богослужіння в соборах нашої країни із часів Київської Русі є літургія, яка прийшла з давньої Візантії. Усі наспіви (гласи) літургії канонічні, тобто виконуються за певними правилами, не допускаючи імпровізації. Найпоширеніший глас – псалом. До особливих форм візантійського літургійного музичного мистецтва належали **кондаки**, **канони** і **тропарі**. Тексти піснеспівів літургії поділяють на незмінні – ті, що виконуються постійно, і змінні – які стосуються певних свят. Для запису музики користувалися не нотами, а спеціальними значками.

Під час богослужіння церковні мелодії виконував хор без інструментального супроводу. Давніх часів сягає традиція хорового співу *a capella*. Співаків навчали цього мистецтва в спеціальних школах при монастирях. Інколи духовні піснеспіви виконували два хори – створювався своєрідний хоровий діалог.

І нині зачаровано слухаємо чудовий багатоголосний спів, у якому вільні голоси линуць у просторі храму. Вони здіймаються вгору, наче до самого неба. А очі зупиняються на мозаїках, фресках та іконах, що підсилюють враження святковості та урочистості. У музиці храму відбиваються найтонші струмені людської душі.

Кирило Стеценко. «Всенощна» (фрагмент)

Які почуття ви пережили, слухаючи музику? Порівняйте емоційні враження від сприймання творів різних видів мистецтва. Схарактеризуйте колорит – музичний і візуальний. Поміркуйте, чи могла би сучасна естрадна (поп, рок) музика гармонійно «вплітатися» в інші види мистецтва, створюючи атмосферу єдиного цілісного художнього образу у храмі.

ФАКТ

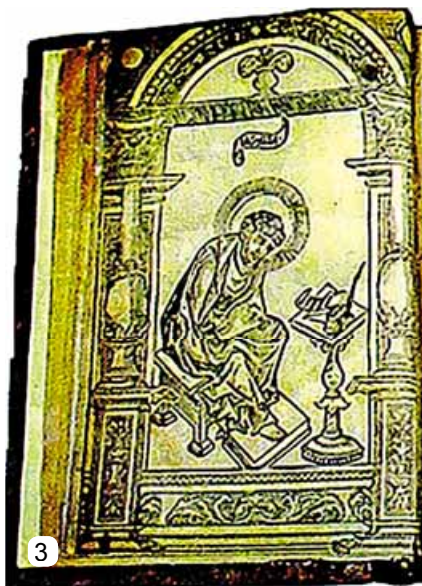
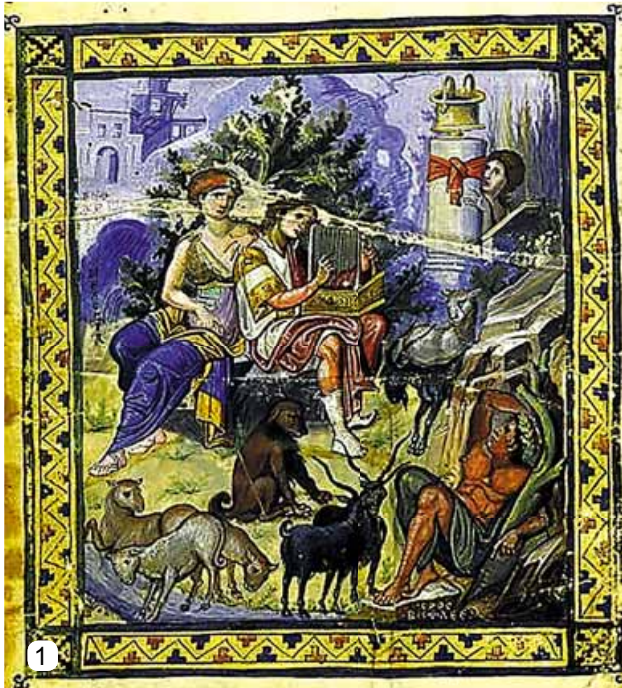
Основою давньоруської духовної музики були знаменні розспіви. Ця назва пішла від назви знаків, якими записували музику, – «знамен». Розспіви поєднали особливості візантійської музики та місцевих піснеспівів. Для мелодики знаменних розспівів характерна плавність, урівноваженість хвилеподібних ліній. Знаменні розспіви первинно були одноголосними, а згодом перетворилися на багатоголосний спів.

Храми були осередком мистецтва, освіти, науки. У соборах розміщувалися бібліотеки та працювали літописні майстерні. (Перша бібліотека і літописна майстерня були створені в соборі Святої Софії у Києві. А князя київського Ярослава називали Мудрим за його освіченість та сприяння навчанню всього народу). Книги для богослужінь, історичні та літературні твори красиво оздоблювали. Мистецтво книжкової мініатюри, що розквітло у Візантії, активно розвивали і майстри Київської Русі. Фігурні зображення виконували прямо в текстах, на полях, а сам текст, ініціали та орнаментальні заставки вільно розміщувалися на аркуші пергаменту. Усе разом мало вигляд єдиного художнього цілого.

Перегляньте зразки книжкової мініатюри. Схарактеризуйте їх оздоблення, кольорову гаму. Порівняйте стилі зображення.

Книжкові мініатюри: 1 – Паризький псалтир; 2 – Пересопницьке євангеліє;
3 – Апостол; 4 – біблія шведської королеви Христини

ПІСНЯ ПРО КИЇВ

Музика І. Шамо, вірші Д. Луценка

Спокійно, тепло

Гра-є мо-ре зе - ле - не, ти-хий день до-го - ра. До-ро-ги-ми для

ме - не ста-ли схи-ли Дніп - ра. Де ко-ли-шуть-ся ві - ти за -

ко - ха-них мрій... Як те-бе не лю-би - ти, Ки - є - ве мій!

2. В очі дивляться канни,
Серце в них переллю.
Хай розкажуть коханій,
Як я вірно люблю.
Буду мріяти й жити
На крилах надій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

3. Спить натомлене місто
Мирним, лагідним сном.
Ген вогні, як намисто,
Розцвіли над Дніпром.
Вечорів оксамити,
Мов щастя прибій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

У вільний час створіть імітацію мозаїки за мотивами мозаїки «Птахи», створеної у візантійську добу.

Мозаїка «Птахи» (фрагменти)

1. Спочатку виготовте штампи з гумки чи картоплі: квадратні, прямокутні, трикутні, круглі тощо в основі. Для кожного кольору потрібен окремий штамп.
2. Продумайте колорит майбутнього ескізу. Підготуйте фарби та утворіть потрібні відтінки кольорів на палітрі.
3. На папері намітьте контури ескізу мозаїки.
4. Відбитками від штампів по формі зображення позначте його обриси, потім заповніть внутрішню частину.
5. Ті ділянки паперу, які залишилися зовні, слугуватимуть тлом. Заповніть їх відбитками контрастного кольору.

СЛОВНИК

А capella – хоровий багатоголосний спів без інструментального супроводу.

Вівтар – відокремлене іконостасом підвищення в церкві, де розташований престол; найсвятіше місце у храмі.

Ікона – предмет ритуалу, призначений для поклоніння.

Іконопис – зображення святих, ангелів та сцен з Біблії.

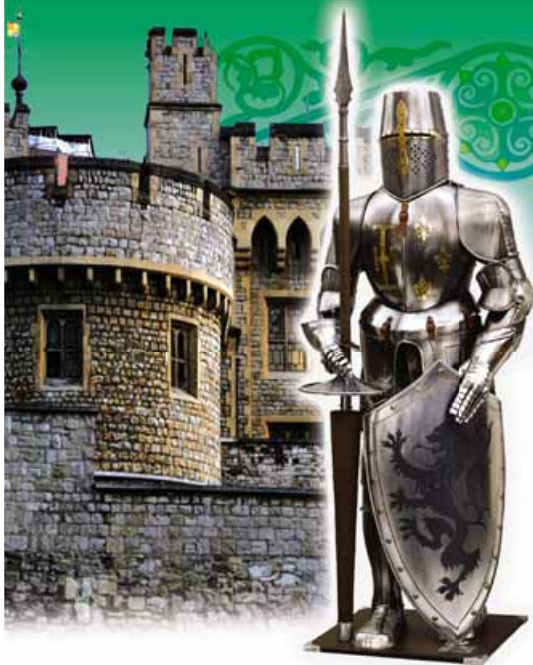
Запитання для узагальнення

1. На прикладах розкрийте особливості мистецтва Візантії. Які його риси успадкувало мистецтво Київської Русі?
2. Поміркуйте, чим зумовлена більша увага митців до художнього оздоблення інтер'єру храму, ніж до екстер'єру.
3. Складіть кросворд на тему «Мистецтво Візантії та Київської Русі», використавши слова *знамена, ікона, храм, фреска, літургія* та ін.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. Дослідіть візантійський іконографічний канон і на прикладах творів мистецтва поділіться своїми відкриттями з однокласниками.
2. За бажання поцікавтеся основами богослужінь східного і західного християнських обрядів. Порівняйте їх.
3. Створіть мультимедійну екскурсію. Орієнтовні теми: «Подорож до двох Великих Софій – Константинопольської та Київської»; «Шедеври книжкової мініатюри»; «Мозаїки – вражаючий кам'яний живопис» тощо.

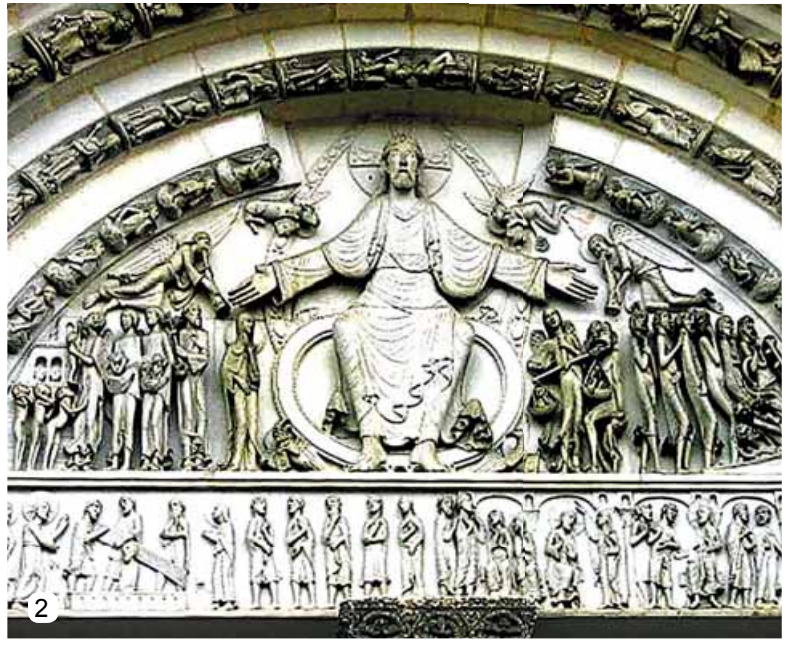
§ 7–8. «ВАЖКЕ МОВЧАННЯ» АРХІТЕКТУРИ ТА ЛИЦАРСЬКИЙ КОДЕКС ЧЕСТІ

Перенесімося подумки на 500–600 років тому, у часи середньовічної Європи – епоху доблесних лицарів, прекрасних дам та постійних війн між феодалами. Епоху, коли затвердився перший загальноєвропейський *стиль* – **романський**, який притаманний насамперед архітектурі.

Архітектура романського стилю відрізнялася оборонним характером – споруди мали масивні стіни, вузькі вікна, високі вежі. Девіз стилю «Мій дім – моя фортеця» рівною мірою визначав архітектурні особливості як світських, так і культових споруд і відповідав способу життя західноєвропейського суспільства того часу. Будівлі цього періоду відрізнялися сувоюрою простотою, ясністю об'ємів, важкістю, монолітністю, замкнутістю, відсутністю пишних прикрас.

Капела грішників, що каються, у Больє-сюр-Аякс. Франція

Церква Ла Мадлен у Везелі. Франція: 1 – екстер'єр; 2 – тимпан

Схарактеризуйте будівлі романського стилю. Що спільного, а що – відмінного в цих спорудах? Подискутуйте з однокласниками та однокласницями, чому саме такі риси притаманні архітектурі цього стилю.

Ми звикли, що місто – це поселення, велике за площею та кількістю населення. Проте колись давно, у середні віки, кількість міського населення була зовсім невеликою. Міста були обнесені високим муром, і потрапити до них можна було тільки через брами, що пильно охоронялися. Вулиці міст були вузькі, не освітлювалися, тривалий час не мали бруківки. Будинки були дво- і триповерхові й розміщувалися досить тісно. Основною ознакою міста була його головна споруда – кафедральний собор. Романський храм, витягнутий у плані у вигляді латинського хреста, уособлював модель світу й відбивав католицьку ідею «хресного шляху» страждання й спокутування гріхів.

Важливим елементом романської архітектури була колона, її капітель була прикрашена скульптурним орнаментом. Стіни романських храмів прикрашували фресками та мозаїками. На жаль, живопис романського періоду практично не зберігся.

У тісному синтезі з архітектурою перебувала скульптура: скульптурні зображення – рельєфи – розташовувалися, як правило, на порталах (архітектурно оформлених входах).

Якщо храм уособлював фортецю Бога, то замок – цитадель лицаря. Романські кам'яні замки з потужними оборонними стінами були неприступними укріпленнями. Для забезпечення максимальної оборони замок-фортецю будували на височині (скелі або пагорбі) чи в закрутах річок, на островах або в інших малодо-

Собор Святого Петра у Вормсі

ступних місцях. Міцно врісши в землю потужними стінами і впираючись у небо шпилями дозорних башт, він погрожував ворогам рядами бійниць. Велике значення в обороні замку мали фортечні вежі – високі, із шатровими вершинами, спочатку квадратні в плані, а потім – круглі, що сприяло кращому радіусу обстрілу.

Замок був оточений високими кам'яними (зубчастими) стінами, з вежами та ровом, наповненим водою. Потрапити до нього можна було по навісному мосту. Вхід захищали підйомні металеві ґрати. У центрі замку знаходилася головна башта – донжон – будинок-вежа прямокутної або багатогранної форми. На першому поверсі донжона розташовувалися господарські приміщення, на другому – парадні кімнати, на третьому – житлові кімнати власників замку, на четвертому – житло охорони та слуг. Унизу зазвичай були підземелля та в'язниця, на даху – сторожовий майданчик.

Інтер'єри замків прикрашали мисливськими трофеями, зброєю, мечами, щитами, списками, військовими металевими обладунками, що нагадували скульптури. Замки були не дуже зручними: у них було вогко й холодно, провівали протяги. Перші замки не мали скла у вікнах та не були обладнані водогоном. Приміщення освітлювалися смолоскипами з гілок дерев або пучків очерету.

Донжон фортеці Монпупон. Франція

Кам'янець-Подільський замок

Перлина

На території Одеської області знаходиться **Білгород-Дністровська (Акерманська) фортеця**, що є однією з найбільших середньовічних фортець в Україні. Її периметр становить 2,5 км, а загальна площа – понад 9 га. Товщина стін від 1,5 до 5 м, а висота стін та башт – від 5 до 15 м. З півночі фортечні мури майже впритул підступають до Дністровського лиману. З інших трьох боків фортецю оточує рів, глибина якого нині сягає 13–14 м. Внутрішня стіна рову на кілька метрів вища, ніж зовнішня.

Схарактеризуйте історико-архітектурну пам'ятку. На дозвіллі поцікавтеся, які культурно-мистецькі заходи відбуваються на території цієї фортеці.

Білгород-Дністровська фортеця. Загальний вигляд

Центральна брама

Сторожова вежа

Давні стіни із зубцями-мерлонами

Внутрішній двір

Цитадель

Аерофотознімок фортеці

Джон Вотергаус. Тристан та Ізольда

Чимало подій давніх легенд і казок відбувається саме в середньовічних замках. Найвідоміші з них – легенди про короля Артура, Робіна Гуда, Тристана та Ізольду, пісня про Роланда, інші твори, з яких ми дізнаємося про життя та подвиги доблесних лицарів.

Лицарем називали воїна на коні з важким озброєнням і спорядженням, який був захисником усіх, хто цього потребував. Риси лицарства виховували з дитинства. Посвячення в лицарі було непростим ритуалом – він складав присягу в храмі, біля вівтаря, даючи обітницю честі й вірності, а священник благословляв меч майбутнього лицаря. Лицарський кодекс честі наказував бути хоробрим, шляхетним, вірним обов'язку, великодушним, благородним. Лицар не міг битися зі слабким супротивником чи літньою людиною.

*До серця лицар той мені,
Що, першим кинувшись у бій,
Летить безстрашно на коні,
Запалює загін весь свій
Відвагою п'яною.*

Бертран де Борн

Лицарі були озброєні мечем метрової довжини, трикутним щитом, списом і тонким кинджалом. Для захисту від ударів вони одягали кольчугу та пластинчасту броню, голову захищав великий металевий шолом. Кольчугу виготовляли з тисяч залізних кілець, поєднання яких створювало малюнок, що трохи нагадував в'язальний. Поверх білизни лицар одягав кольчужну сорочку, кольчужні штани, рукавиці й кольчужний шолом з коміром.

Середньовічні костюми. Німеччина. XIV ст.

1 – Марианна Стокса. Дама з Вітеза; 2 – Альфонс Муха. Геральдичний лицар; 3 – Лукас Кранах Старший. Портрет Іоахіма Другого; 4 – Лукас Кранах Старший. Портрет дівчини; 5 – Едмунд Лейтон. Акколада

Майже всі лицарські подвиги та турніри присвячувались Прекрасній Дамі. Ідеалом лицарства був святий Георгій Побідоносець, який врятував її від злого чудовиська. На відміну від важкого й неповороткого лицарського вбрання, одяг Прекрасної Дами підкреслював тендітність жінок. Жіночим костюмам того часу притаманні видовжені лінії сукні, головних уборів, звужені та видовжені носи взуття. Кольори верхнього одягу були глибокими, насиченими: пурпуровий, темно-зелений, темно-синій, фіолетовий, вохристий. Одяг виготовляли з грубого сукна у поєднанні з тонкими прозорими тканинами блакитного, рожевого, смарагдового, бузкового кольорів.

 Розгляньте ілюстрації та визначте особливості костюмів персонажів.

Лицарі виходили на бій (під час турніру або війни), закуті в лати та інші обладунки, і їх практично не можна було впізнати. Розпізнавальними знаками лицарів були яскраві *герби*. Кожен герб являв собою «візитівку», своєрідне «обличчя» роду. Знаки на лицарських щитах мали різноманітну форму: смуг, квадратів, ромбів, трикутників. Із часом зображення набули символічного значення. Наприклад, зображення мосту або башти свідчили про те, що засновник роду відзначився під час захоплення відповідно ворожого мосту чи башти. Дельфін означав заслуги мореплавця, цап уособлював стійкість, швидкість дій, книжка – ученість. Фантастичні дракони та грифи свідчили про силу й могутність роду, нагадували про пам'ятні події в історії міста. За бойові заслуги дідів і прадідів на гербах нащадків зображували також орлів, левів, леопардів тощо.

Середньовічні герби «розповідали» не тільки про подвиги, а й про безслав'я, промахи та вади їхніх власників. У такому разі лева, наприклад, зображували без кігтів та висолопленого язика, укорочена нижня частина щита вказувала на вбивство полоненого, зрізаний кут герба свідчив про боягузтво його власника. Так у давнину виховували розуміння лицарської честі. Ніхто самовільно не міг змінити герб без покарання.

Розгляньте зразки гербів. Зверніть увагу на їхню форму. Спробуйте «розшифрувати» зміст зображень.

Сергій Прокоф'єв. Балет «Ромео і Джульєтта», «Танець лицарів»

Як композитор охарактеризував лицарів музичними засобами? Чи відповідає характер музики вашим уявленням про лицарів?

ФАКТ

Серед логотипів сучасних відомих торгових марок трапляються зображення лицарів. Таким є з 1901 року логотип британської компанії Burberry – виробника одягу, аксесуарів та парфумів класу «люкс». На ньому зображено лицаря в обладунках, на коні і з прапором, на якому написано Prorsum («Уперед»).

Зображення лицаря розміщено й на логотипі автомобільного фестивалю «Анлім 500+» – перегонів для водіїв унікальних машин з двигунами потужністю понад п'ятсот кінських сил, що проводиться з 2009 року.

BURBERRY
ESTABLISHED 1856

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ (групова діяльність)

Організуйте «костюмерну майстерню». «Жіноче ательє» розробляє колекцію одягу за середньовічними мотивами для Прекрасної Дами, «чоловіче ательє» – моделі одягу для лицаря.

СЛОВНИК

Герб – символічний знак, що виражає коло ідей політичного та історичного характеру, природні особливості роду тощо.

Стиль – комплекс художніх ознак (спільність образної системи, засобів художньої виразності, творчих прийомів), що характеризує твори мистецтва певного історичного періоду, народу або митця.

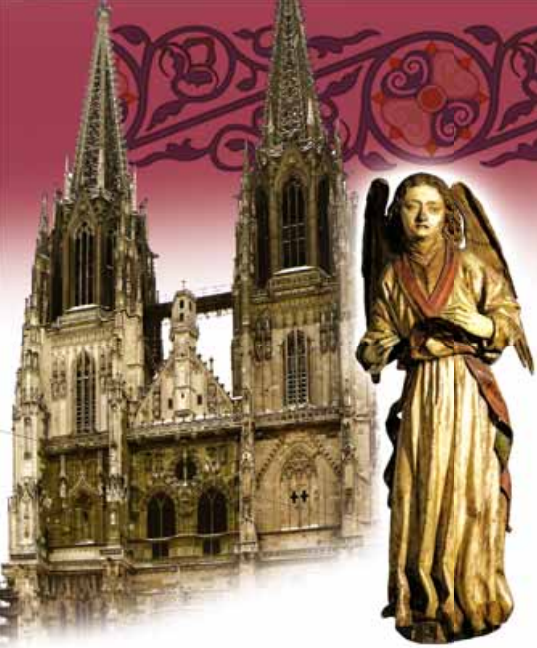
Запитання для узагальнення

1. Що нового дізналися про мистецтво романського стилю?
2. Великий скульптор, прекрасний знавець каменю Огюст Роден назвав романську епоху «важким мовчанням». Поясніть, як ви це розумієте.
3. Хто такий лицар? Схарактеризуйте «кодекс лицарської честі».

Робота з додатковими джерелами інформації

1. За бажання дослідіть:
  - історію одного з українських замків;
  - зниклі міста-фортеці: Тустань, Чуфут-Кале та ін.
2. Поцікавтеся творами кіномистецтва про епоху лицарства. Дізнайтеся, зйомки яких кінотворів відбувалися на території українських замків і фортець.

§ 9–10.

АРХІТЕКТУРА, ЩО ЛИНЕ ДО НЕБЕС

Пройшов час, і, долаючи важкість кам'яної товщі, каркас будівель міських соборів почав поступово розростатися вгору, на нечувану в ті часи висоту. Масивні стіни стали легшими завдяки величезним вікнам з яскравими вітражами, а інтер'єри та фасади споруд сповнилися витонченою красою та урочистістю внаслідок використання декоративних прикрас та великої кількості скульптур. Цей художній стиль мистецтва Середньовіччя, що виявив свої риси переважно в архітектурі та скульптурі міських соборів, отримав назву **готичний**.

Бургоський собор. Іспанія

Художні зміни були пов'язані, насамперед, зі світоглядом середньовічної людини, глибоко релігійної, для якої храм був місцем єднання з Богом. Цьому сприяла художня сила, краса й багатство просторових форм і ритмів готичної архітектури. Стрункі, загострені дзвіниці легко ринули в захмар'я, ніби прокладаючи дорогу до Бога. Коли віруючий заходив усередину собору, він був вражений грандіозним злетом могутніх склепінь, красою кольорових вітражів і намиста з рельєфів та статуєток. Піднесене струнке звучання музики літургії захоплювало його уяву, стверджувало й піднімало на вищий емоційний щабель довіри до Всевишнього – поєднання з Богом відбувалося ніби у височині храму. Саме тому в конструкції соборів переважають вертикальні лінії, що відповідає ідеї Вознесіння як прагнення людської душі до неба, до Бога. Храм наче підноситься вгору, долаючи земне тяжіння. У ньому ніби змагаються земна важкість і божественний дух. А внутрішній простір собору – із численними архітектурними та скульптурними прикрасами, світлом, що ллється крізь скло вітражів, – створює образ небесного світу.

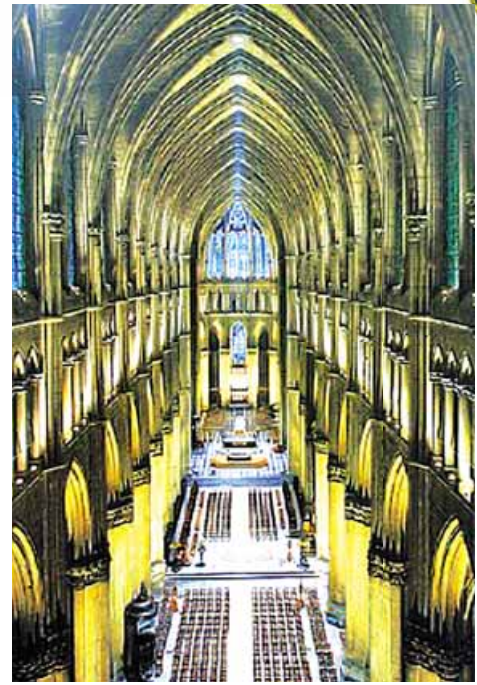
Перші споруди видавалися дещо важкуватими (наприклад, собор Нотр-Дам у Парижі), пізніше будівельні майстри почали створювати високі, стрімкі й легкі конструкції, які ніби поривалися в небо. Стрілчасті вікна ставали дедалі більшими, а

проміжки між ними – меншими, нарешті, бокові стіни майже зовсім зникли. Залишився фактично один каркас, що складався з тонких опор, простір між якими займали величезні вікна, які завершувалися стрімкими загостреними арками. Каркас підтримували *аркбутани*, що справляли враження примхливого кам'яного мережива.

Масивну стіну в готичному храмі зберіг лише головний фасад. Там, як правило, міститься велике вітражне вікно, що в готичних спорудах Франції має круглу форму й носить поетичну назву «троянда», а в німецьких соборах – найчастіше стрілчасту. У французьких готичних будівлях споруджували дві вежі на фасаді, у німецьких – одну чи три.

Оскільки готичні храми майже не мають стін, традиційні настінні розписи та мозаїки замінили *вітражі*, що займають велетенські віконні прорізи храму. Середньовічні вітражі відігравали особливу роль у релігійних обрядах, символізуючи божественну милість і творіння. Згідно з уявленнями того часу, світло, що ллється з неба, означало саяво, що йде від Бога. Роль земного втілення такого божественного світла й відігравали вітражі середньовічних соборів.

Реймський собор. Німеччина. Інтер'єр

Довідка

Особливість середньовічних вітражів полягає в тому, що при погляді на будівлю зовні вони здаються абсолютно тьмяними й невиразними. Їх практично неможливо помітити, оскільки темне скло майже зливається зі стінами. Але варто лише зайти всередину, як відкривається вся краса й духовна сила мистецтва кольорового скління середньовічних храмів: розфарбовані вікна випромінюють особливе, «нематеріальне» світло. Під яскравими сонячними променями скло вітражів починає світитися, наповнюючи простір собору майстерно підібраними кольоровими переливами.

Фантазія майстрів скла епохи Середньовіччя привела їх до чудового відкриття – відтінок свинцевого кріплення, що поєднує шматочки скла, змінює відтінок і самого скла, народжуючи різноманіття і примхливість відтінків світла.

Перлина

Шартрський собор у Франції (собор Нотр-Дам) – одне з найвидатніших творінь готичної архітектури і християнської культури Середньовіччя.

У плані собор є тринефною базилікою. Із західного боку до будівлі храму приликають дві вежі, кожна заввишки близько 90 м.

Західний фасад Шартрського собору прикрашають три портали з прекрасними кам'яними барельєфами, створеними ще у XII ст. Кам'яні рельєфи XIII ст. прикрашають північний і південний фасади будівлі. Висота центрального нефа Шартрського собору становить 37 м, висота бічних нефів – 14 м.

Шартрський собор – один з небагатьох храмів Франції, який майже повністю зберіг своє вітражне оздоблення. Це найбільший ансамбль середньовічних вітражів, що дійшов до наших днів.

Майстри вітражного мистецтва прикрасили вітражами 125 прямокутних вікон і 50 великих і малих вікон-троянд. Загальна їх площа становить близько 2 тис. кв. м.

Багатюще зовнішнє та внутрішнє оздоблення собору нараховує в цілому близько 10 тис. скульптур. У соборі міститься величезний різьблений дерев'яний вітвар, на якому зображено сорок сюжетів на євангельські теми. Його виготовлення тривало понад два століття. На підлозі собору кольоровими кам'яними плитками викладено своєрідний лабіринт, що вказує паломникам шлях, який вони повинні проповзти на колінах.

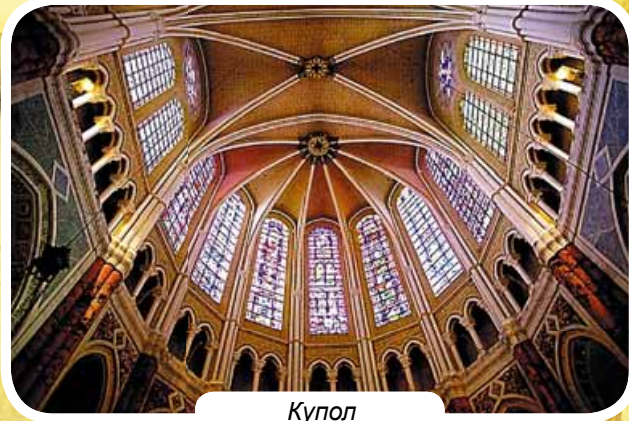
Як досягається синтез мистецтв у готичному храмі?

Шартрський собор. Екстер'єр

Вітраж «Богородиця із красивого скла» (фрагмент)

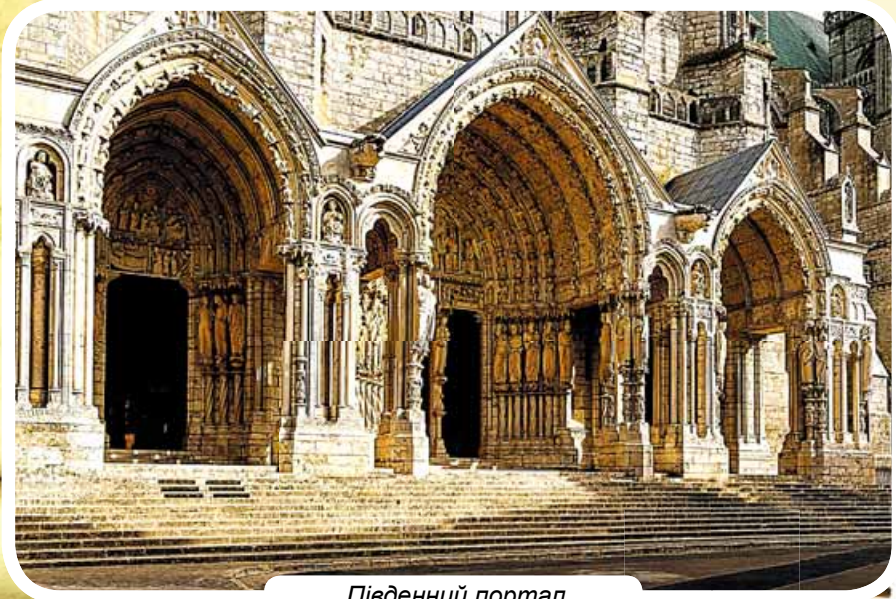
Купол

Лабіринт

Скульптура

Південний портал

Синтез архітектури і скульптури знайшов у готичному соборі яскраве втілення. Фасади та портали храмів були всуціль декоровані скульптурою, яка здалеку нагадувала мереживо. Зазвичай це були зображення святих та королів або сюжетів алегоричного змісту. Провідними темами були теми гріхопадіння і спокути, материнства, мучеництва, жертвовної стійкості людини. Скульптура готичних соборів в одухотвореній експресивності постатей акцентувала саме людські устремління перед абсолютною владою божества.

Готичний собор виглядає, як кам'яне мереживо з вигадливим візерунком із різноманітних рослин. Герої скульптурних композицій – це не лише люди і тварини, а також янголи, демони та химерні істоти.

У вільний час поцікавтеся скульптурним оздобленням різних готичних споруд. Поміркуйте, як переплелися в них реальність і фантастика.

Особливу роль у готичному соборі відіграла музика. Богослужіння відбувалося під супровід органа. Неповторне заворожувальне звучання цього музичного інструмента в поєднанні з таємничим мерехтінням вітражів, вишуканим скульптурним декором та формою склепінь храму, що линуть до небес, сповнювали людину піднесеністю, натхненням, очищували душу і серце.

Висловіть свої враження від архітектури в готичному стилі. Поміркуйте над словами Фоми Аквінського, філософа й богослова XIII ст., який вважав красу сумою, поєднанням трьох властивостей: цілісності, пропорційності та сйва.

Кельнський собор. Німеччина: 1 – фасад; 2 – скульптурне оформлення головного portalу

Рукописні книги епохи Середньовіччя

В епоху Середньовіччя яскраво розквітло мистецтво рукописної книги, що була унікальним витвором і вважалася предметом розкоші. Рукописні книги створювали при монастирях, багато прикрашали ілюстраціями та іншими декоративними елементами.

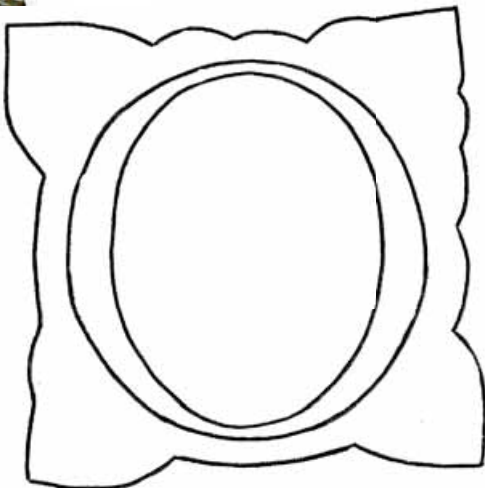
Писали книгу каліграфи, а інші фахівці: мініатори, рубрикатори, ілюмінатори – оздоблювали її. Мініатор-художник малював кольорові ілюстрації – мініатюри, ініціали; рубрикатор розфарбовував червоним заголовки та окремі рядки – «рубрики». Іноді ініціал або мініатюру ілюїнували сусальним золотом.

Схарактеризуйте художнє оформлення середньовічної книги.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Створіть буквицю в готичному стилі.

ФАКТ

У наш час поняття «готичний стиль» має й інше значення. Так називають молодіжну субкультуру – узагальнене поняття, яким сьогодні позначають стиль життя, світовідчуття й життєву філософію, цілий комплекс напрямків мистецтва (музика, література, кіно, фото, архітектура тощо). Представників цієї субкультури – готів – легко впізнати за особливим стилем в одязі з переважанням чорного кольору, специфічною атрибутикою і своєрідним макіяжем.

СЛОВНИК

Аркбутан (в архітектурі) – напіварка, що одним боком спирається на колону, а другим підтримує каркас.

Вітраж (франц. *vitrage*, від лат. *vitrum* – скло) – орнаментальна або сюжетна декоративна композиція зі скла та інших матеріалів, що пропускають світло.

Запитання для узагальнення

1. У чому відмінність романської і готичної архітектур?
2. Визначте основні характеристики споруди в готичному стилі.
3. Доведіть, що готичний собор сприяв долученню християн до віри.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. Здійсніть віртуальну екскурсію до собору Паризької Богоматері, Шартрського або інших соборів, створених у готичному стилі. Як утілено синтез мистецтв у храмі? У чому магія світла в соборі? Яку атмосферу створюють вітражні вікна?
2. Проведіть дослідження «Створення книги: історія розвитку». Поміркуйте, які здобутки майстрів середньовічної книги застосовують і в сучасних книжках.
3. Поцікавтеся можливостями виготовлення вітражів у домашніх умовах. Запропонуйте варіанти оздоблення цими творами приміщень (однієї з кімнат удома, класної кімнати, актової чи спортивної зали тощо).
4. У вільний час ознайомтеся зі всевітньо відомим мюзиклом «Собор Паризької Богоматері» (композитор Риккардо Коччанте). Проведіть з однокласниками та однокласницями його обговорення.

§ 11. КОЛОРИТ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА

На вулицях середньовічного міста часто можна було зустріти мандрівних музикантів. Вони виконували пісні під акомпанемент скрипки, арфи або лютні, твори передавалися від покоління до покоління. Мандрівних акторів-музикантів у різних країнах називали трубадурами, труверами, міннезінгерами, менестрелями, скоморохами. Вони мандрували Європою, переходячи від міста до міста, від замку до замку, і розважали публіку: співали пісні, розповідали старовинні легенди й дивовижні історії, які часто запозичували в мандрівних лицарів.

ХОР МЕНЕСТРЕЛІВ

Фрагмент з опери «Орлеанська дівка»

Музика П. Чайковського, вірші М. Познанської

1. Під ве-чір, де рі-ка, там ти-ши-на я-ка! Зав-мер-ло все на-

вкруг, хмар-ки, мов бі-лий пух. 2. Бі-жать во-ни ку-ки

2. Біжать вони куди?
Як ручаї в один.
Летять, немов птахи,
І гинуть їх сліди.

3. Летять кудись хмарки,
Біжать удаль роки,
Лиш пісня буде жить,
Лишиться на віки.

Автор використав старовинну французьку мелодію. Поміркуйте, під супровід яких інструментів можна виконувати цей твір. На дозвіллі прослухайте «Старовинну французьку пісеньку» із циклу П. Чайковського «Дитячий альбом». Порівняйте ці твори.

Пісні були одноголосні, ритм визначався в першу чергу ритмом вірша, роль музичних інструментів зводилася переважно до виконання вступів, *інтерлюдій, постлюдій*. У репертуарі музикантів були релігійно-моральні притчі, сатиричні пісні, військові балади тощо. Значне місце в їхній пісенній творчості посідала любовна лірика. Пісні мандрівних музикантів про кохання романською мовою отримали назву *романси*. Це були одночасно і пісні, і речитативи, і мімічні танці, що виконувались у супроводі музичного інструмента (найчастіше це була іспанська гітара). Саме в Іспанії з'явилися перші збірки романсів, що так і називалися – «романсеро».

Пригадайте відомі вам романси. Які основні ознаки цього вокального жанру? Поміркуйте, якою може бути мелодія до поезії відомого міннезінгера Вальтера фон дер Фогельвейде:

*Я твій в дні щастя й дні біди.
Нікого іншого не жди.
Тебе замкнув я в моєму серці,
А ключик зник, хто й зна куди.
Лишайся в серці назавжди.*

Одним з найвідоміших німецьких міннезінгерів («співаків любові») є Тангейзер. Існує легенда про незвичайну долю цього митця, яку переказав німецький поет Генріх Гейне. Тангейзер був лицарем-поетом, який вирушив до Риму, щоб попросити в Папи відпущення гріхів. Папа відмовив йому, сказавши, що він грішник і може сподіватися на милість Господа лише тоді, коли посох, на який він спирається, пустить зелені паростки. Однак на третій день після цього палиця випустила зелене листя. Папа розіслав гінців у всі сторони світу, щоб повернути Тангейзера. Але й сліду поета не стало...

Історії про лицарські турніри, зокрема легенда про Тангейзера, захопили уяву німецького композитора **Ріхарда Вагнера**, який написав однойменну оперу. Один із центральних епізодів твору розповідає про музичний турнір лицарів-співаків, який проводили на честь принцеси Єлизавети. Оголосили тему змагання: благородні лицарі мають розповісти про своє кохання до прекрасної Єлизавети. Звучать прекрасні гімни любові...

Ріхард Вагнер. Увертюра до опери «Тангейзер». Музичне змагання лицарів (фрагмент)

Пригадайте, що таке увертюра. Увертюри до яких опер ви слухали? Як ви гадаєте, про що розповіла музика Р. Вагнера? Якого вона характеру? Як у музиці відтворено змагання?

Чимало давніх легенд і казок стали підґрунтям для визначних музичних творів. Один з таких шедеврів – опера **Петра Чайковського** «Іоланта». У ній композитор переповідає музичною мовою історію про дивовижне прозріння сліпої Іоланти – доньки короля Провансу (Франція). Події легенди відбуваються в замку.

Іоланта не підозрює про свою недугу – сліпоту. Король Рене страждає, але боїться відкрити їй таємницю, щоб не завдати доньці душевного болю. Він покарає кожного, хто зважиться на цей крок. Для лікування Іоланти запрошують східного мудреця Ібн Хакія. Він обіцяє зцілити дівчину за умови, що вона дізнається правду. Рене не погоджується. Але доля розпорядилась інакше – Іоланта покохала хороброго лицаря Водемона, який випадково відкрив їй таємницю, бо не знав про наказ короля. Лицар мусить загинути. І лише Іоланта, яка щиро кохає Водемона й бажає одужати, може врятувати його...

Сцена з опери Петра Чайковського «Іоланта»

Інтродукція опери змальовує слухачеві образ темряви і страждання Іоланти. У своєму Аріозо («Чому це я раніше не знала ні суму, ні гіркоти, ні сліз?») Іоланта, яка зустріла лицаря, збентежена: вона відчуває існування якоїсь таємниці, що приховують від неї.

Петро Чайковський. Опера «Іоланта». Інтродукція, Аріозо Іоланти, Фінальний дует Іоланти і Водемона «Прославим світло»

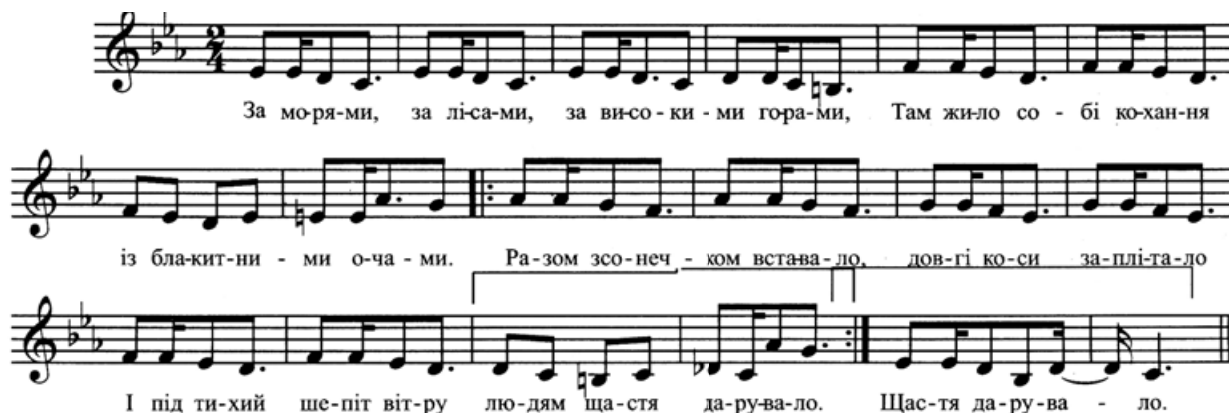

Порівняйте характер музики Інтродукції та Аріозо. Які відтінки почуттів характеризує кожен із фрагментів (музика сувора, збентежена, схвильована, стримана, ніжна, лірична, тендітна)? Яка музика звучить у фіналі? Розкажіть за характером музики, як завершується сумна історія Іоланти. Як у змісті афіш втілено сюжет опери?

КАЗКА ПРО КОХАННЯ

Музика та вірші Н. Май

За моря-ми, за лі-са-ми, за ви-со-ки-ми го-ра-ми, Там жи-ло со - бі ко-хан-ня
із бла-ки-т-ни - ми о-ча - ми. Ра-зом зо-соч - ком вста-ва-ло, дов-гі ко-си за-плі-та-ло
І під ти-хий ше-піт віт-ру лю-дям ща-стя да-ру-ва-ло. Щас-тя да-ру-ва - ло.

2. За морями, за лісами, за високими горами,
Там жило собі кохання між землею й небесами.
Зради й заздрощів не знало, про любов пісні співало,
Для людей з добром у серці зорі з неба діставало.
3. Знівідкіль взялися раптом дві сестри – брехня і зрада,
Чорним круком налетіли, щоб кохання розтерзати.
Білі рученьки зв'язали, щирю душу розтоптали
І кохання яснооке, сміючись, закатували.
4. За морями, за лісами, за високими горами
Дві сестри кохання вбили із блакитними очами.
Ні словечка не зронило, вбивцям в очі подивилось,
Мов кристаль одна краплинка, по щоці сльоза скотилась.
5. І тепер на білім світі важко нам любов зустріти,
Та якщо вона приходить, бережіть її щомиті.
Не давайте панувати сестрам двом – брехні і зраді,
І тоді кохання ваше щастя буде дарувати.

Поміркуйте над текстом пісні. Проведіть міні-дискусію «Чи важливі щирість, відвертість, вірність у стосунках між людьми?».

СЛОВНИК

Аріозо – маленька арія.

Інтерлюдія – музичний епізод між частинами музичного твору.

Інтродукція – короткий вступ до опери, що звучить замість увертюри.

Постлюдія – розділ, що завершує музичний твір, зазвичай це інструментальне завершення вокального твору (романсу, пісні).

Запитання для узагальнення

1. Порівняйте романське і готичне мистецтво. Що найбільше вас вразило?
2. Дізнайтеся, які твори театру та кінематографа втілюють середньовічні сюжети.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. За бажання ознайомтеся з операми «Тангейзер» та «Іоланта», поділіться своїми враженнями і міркуваннями з однокласниками та однокласницями.
2. Дослідіть історію популярності лютні та створіть мультимедійну презентацію «Лютня: від Середньовіччя до сучасності».

Тема 3

Мистецтво епохи Відродження

§ 12–13.

ІДЕАЛИ ТА ОБРАЗИ РЕНЕСАНСУ

Після Середньовіччя в мистецтві Західної Європи настало гігантське культурне піднесення, злет творчої енергії людства – епоха **Відродження (Ренесанс)**, що тривала майже два століття.

Свою назву період отримав у зв'язку з відродженням інтересу до античного мистецтва, зверненням до нього як до прекрасного ідеалу, взірця.

Представники Відродження знайшли в античній культурі те, що було співзвучне їхнім устремлінням, – прихильність до реальності, життєрадісність, схилення перед красою земного світу, перед величчю героїчного подвигу. Першою країною Відродження стала Італія.

В архітектурі особливо велику роль відіграло звернення до античної традиції. Воно виявилось у відродженні античної ордерної системи, класичної пропорційності, розробці центричного типу будівель з легкодоступним для огляду простором інтер'єру. Особливо багато нового було створено в галузі цивільного зодчества. В епоху Ренесансу отримали більш ошатний вигляд багатоповерхові міські будівлі (ратуші, будинки купецьких гільдій, університети, склади, ринки тощо), виник тип міського палацу (палаццо), а також замиської вілли. Звернення до зразків античності сукупно з розвитком математики та інженерних наук породило ідею гармонійної досконалості в мистецтві взагалі і в архітектурі зокрема.

Яскравим талантом і прагненням досягти художньої довершеності в будівництві уславився архітектор **Філіппо Брунелескі**. Про зведений за його проектом купол Флорентійського собору Санта-Марія-дель-Фйоре сучасники говорили, що він «*здіймається до небес*» і ніби «*суперничає із самим небом*». На спорудження куполів будівничих надихала римська архітектура, зокрема купол римського Пантеону. Проте технологія будівництва відрізнялася від римської. Для неї було характерне використання нервюр (ребер склепіння) та напіварок, які розділяли всю споруду на сектори.

Художня довершеність, ідеально врівноважена цілісність, у якій усе взаємопов'язане, – саме таке вра-

Філіппо Брунелескі. Собор Санта-Марія-дель-Фйоре.
Флоренція

Філіппо Брунелескі. Інтер'єр церкви Санто-Спїрїто у Флоренції

ження складається від інтер'єру церкви Санто-Спїрїто у Флоренції – ще одного шедевра Брунелескі, створеного у строгій відповідності із законами перспективи. Безперервний фриз над арками підкреслює сходження горизонтальних ліній в одній точці. Щоб не порушувати цього цілісного враження, митець не використовує в оздобленні внутрішньої частини приміщення орнаментального декору, скульптури, живопису. У строгому оформленні торжествує принцип гармонії – усі складові інтер'єру здаються так само природними, як і співвідношення частин людського тіла.

Мікеланджело Буонарроті. Купол собору Святого Петра в Римі: зовнішній (1) та внутрішній (2) вигляд

Мікеланджело Буонарроті:
1 – П'єта. Рим. Собор Святого Петра;
2 – Мойсей. Рим. Базиліка Сан-П'єтро ін Вінколи

Видатний митець епохи Відродження **Мікеланджело Буонарроті** виявив свій талант в архітектурі, скульптурі, фресковому живописі. Собор Святого Петра в Римі (с. 63) – безсмертний витвір Мікеланджело-архітектора, один з найвеличніших храмів світу. Цей архітектурний образ – монумент майстра творчим силам героїчної людини. Купол собору Святого Петра – вінець архітектурної творчості Мікеланджело. *«Ніщо не є величнішим за величезну будівлю з куполом, де у глядача завжди є над головою доказ неймовірної творчої міці»*, – говорив видатний французький письменник Стендаль.

Скульптура епохи Ренесансу також відродилася після тисячолітньої перерви. Важливим досягненням мистецтва того часу стало створення круглої скульптури: статуї почали розглядати як самостійний мистецький твір, їх уже не обов'язково було вписувати в архітектурний ансамбль.

Митці епохи Відродження надавали величезного значення водночас красі людського тіла і внутрішньому світу людини, а тому прагнули зобразити її якомога правдивіше, передаючи виключно природні пози і рухи. Наслідування природи, реалізм, спостереження за рухами людини, продумана композиція, що базується на поєднанні та контрасті різних ліній, – головні риси скульптури Ренесансу.

У величних монументальних творіннях Мікеланджело Буонарроті знайшов своє найвище втілення весь досвід скульптури Відродження. Герої генія страждають, розмірковують, радіють. У них стільки змісту, енергії і глибини, що милування чудовими роботами майстра не припиниться, імовірно, ніколи. *«І гідність, і краса, і туга»* майстерно відтворені Мікеланджело у скульптурній композиції «П'єта» («Оплакування Христа»). Молодому ще тоді художнику вперше вдалося так витончено передати скорботу матері, яка втратила сина. Зверніть увагу, як майстерно скульптор уписав фігури в пірамідальну композицію, як «ожив» під його різцем мармур, ніби допомагаючи художнику відтворити вирази облич персонажів, кожен їхній жест, рух, складки одягу.

«Якщо ви не бачили цієї статуї, ви не маєте уявлення про можливості скульптури», – писав Стендаль про «Мойсея». За задумом Мікеланджело, фігура пророка була однією із сорока скульптур, якими митець хотів оздобити гробницю Папи Юлія II. Спору-

да лишилася незавершеною, проте могутня, утричі більша за розміри людського тіла статуя Мойсея дає нам змогу здогадуватися про величні масштаби задуму майстра.

Схарактеризуйте скульптури Мікеландже-ло. Порівняйте їх із творами античності та Середньовіччя.

Розгляньте, як саме скульптору Андреа Вероккію вдалося передати нестримний поступ грізного воєначальника, який споглядає світ з висоти свого бойового коня.

Головною відмінною рисою ренесансного живопису була свобода від суворих обмежень середньовічного мистецтва.

Об'єктом уваги художника стає «земна» людина. Відтворюючи ідеал людської особистості, діячі Відродження підкреслювали доброту, силу, героїзм людини, її спроможність творити навколо себе новий світ. Цінність людини стала визначатися її особистими чеснотами, а не суспільним становищем.

Образотворче мистецтво Ренесансу знаменує максимальне прагнення до реалізму у відтворенні образів. Це виявилось не тільки в поширенні світських зображень, у розвитку портрета і пейзажу або новій, іноді майже жанровій, інтерпретації релігійних сюжетів, а й у радикальному оновленні всієї художньої системи. Художники стали бачити світ інакше: площинні, ніби безтілесні зображення середньовічного мистецтва поступилися місцем тривимірному, рельєфному, опуклому простору. Митці використовували перспективу, правило «золотого перетину» в побудові людського тіла.

Андреа Вероккію. Кінна статуя кондотьєра Бартоломео Коллеоні у Венеції

Тема 3. Мистецтво епохи Відродження

Мазаччо. Фреска «Чудо з динарієм». Флоренція. Церква Санта Марія дель Карміне

Епоха Відродження – час великих відкриттів, визначних майстрів і їхніх видатних творів. Саме в цей час художники починають підписувати свої твори, тобто вони стають підкреслено авторськими. В епоху Ренесансу відроджується незборимий інтерес митця до краси довколишнього світу, до відтворення його у всій повноті і правдивості (конкретності). Поряд із фресками починає розвиватися станковий живопис, а також світський живопис, зокрема портретний. З'являється дедалі більше автопортретів.

Серед плеяди митців Відродження найвидатнішими вважають Мікеланджело Буонарроті, Леонардо да Вінчі та Рафаеля Санті.

Дізнайтеся з різних джерел, якими талантами був обдарований Леонардо да Вінчі, якій тематиці присвячено твори Рафаеля.

Довідка

В епоху Відродження було розв'язано проблему тривимірного зображення: для відображення у творах глибини простору було створено наукову теорію лінійної перспективи, засновану на геометрії та оптиці.

Художники Ренесансу, спираючись на принципи наслідування природи, у своїх творах почали застосовувати світлотінь. Таким чином, перспектива і світлотінь стали могутніми художніми засобами – у мистецтві Відродження простір перестав бути «нічим», художник задумував його попередньо, і в ньому за строгими математичними правилами розміщувалися люди, будівлі та речі.

Рафаель. Фреска «Афінська школа». Ватиканський палац

Перлина

Цей жіночий образ увійшов в історію світового мистецтва під назвою **«Мона Ліза»**, або **«Джоконда»**. Щось неймовірно захопливе і привабливе відчуваємо в загадковому погляді, приємній усмішці, спокійно складених ніжних руках молодої жінки. Італійський художник і архітектор, а пізніше літописець епохи Відродження Джорджо Вазарі писав, що Леонардо вдавався до різних хитрощів, аби досягти потрібного йому виразу обличчя моделі. Уявіть, що в красиво прибраній кімнаті, де малював художник, перебували співаки і музиканти, блазні і фокусники, які грали на музичних інструментах, співали, жартували і в такий спосіб постійно підтримували гарний настрій жінки, обличчям якої захоплюється людство вже багато століть.

Які жанри поєднано в картині? Поміркуйте, чому цей твір захоплює людство багато століть. Поцікавтеся творами різних видів мистецтва, присвяченими Джоконді.

Леонардо да Вінчі. Мона Ліза

1 – Рафаель Санті. Мадонна Естергазі; 2 – Рафаель Санті. Мадонна з вуаллю;
3 – Сандро Боттічеллі. Мадонна з книжкою

Зображення прекрасної молодої матері з дитиною ми бачимо на численних малюнках і картинах художників епохи Відродження. У великих майстрів важко знайти абсолютне наслідування незмінному зразку в трактуванні образу Марії. Художники обирають суто людські ситуації, коли обличчя жінок стають то серйозними й зосередженими, то усміхненими, сповненими ніжності, а чарівні немовлята на їхніх картинах зайняті грою або іншими забавками.

Які історії розповіли вам картини? Чи подібні ці твори до ікон? Поясніть свої міркування.

1 – Леонардо да Вінчі. Мадонна Літта; 2 – Рафаель. Сикстинська Мадонна

ФАКТ

Тема материнства й батьківства актуальна в усі часи. Свідченням цього є новий проект (2015 р.) українського скульптора **Олександра Мілова «Любов»**. Скульптура зображує сцену конфлікту між чоловіком та жінкою, усередині яких живуть маленькі діти.

Запитання для узагальнення

1. У зв'язку із чим епоха Відродження отримала свою назву?
2. Порівняйте архітектуру та образотворче мистецтво Середньовіччя й Ренесансу.
3. Які відкриття з-поміж засобів виразності стали надбанням художників епохи Відродження?

Робота з додатковими джерелами інформації

1. Дослідіть творчість видатних митців італійського Відродження.
2. Здійсніть дослідження щодо інтерпретації одного біблійного сюжету у творах митців Середньовіччя та Відродження; у творах різних митців Ренесансу.
3. Створіть презентацію «Образ Матері в різних видах мистецтва». Пригадайте пісні на цю тему та виконайте їх.

§ 14–15. НОВИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Нові сміливі ідеї італійського Відродження знайшли відгук у різних європейських країнах. У Нідерландах, Франції, Німеччині активно розвивається образотворче мистецтво, зокрема живопис. Цей період у мистецтві має назву «**Північне Відродження**».

Ян ван Ейк. Портрет подружжя Арнольфіні

Становлення принципів Відродження у Північній Європі тісно пов'язане з творчістю нідерландського майстра **Яна ван Ейка**. І хоча на його батьківщині традиції готичного мистецтва були ще досить міцними, художник сміливо спирався на живе спостереження дійсності і прагнув до правдивого відтворення життя.

Особливого значення живописець надавав зображенню людини. Його портрети вирізнялися ретельною випираністю деталей, цілісністю композиції, бажанням художника передати неповторний образ кожного зі своїх персонажів.

Ян ван Ейк уперше в історії європейського портрета створив парний портрет і зобразив людей у їхньому повсякденному оточенні. Зверніть увагу на те, як на портреті подружжя Арнольфіні художник витончено передав риси обличчя чоловіка та дружини, їхній святковий одяг, що відбиває віяння моди того часу, як старанно відтворив особливості кожного предмета в інтер'єрі, наповненому м'яким вранішнім світлом.

Які почуття намагався передати автор картини? Розгляньте предмети, якими живописець «наповнив» інтер'єр. Чому, на вашу думку, Ян ван Ейк обрав саме їх?

Довідка

В епоху Відродження було зроблено чимало відкриттів, зокрема знайдено нові художні матеріали, що дозволило значно розширити виражальні можливості живопису. Поряд зі звичною темперою живописці почали застосовувати **олійні фарби**, що краще передавали природні кольори. Колірна гама зображень стала багатшою, контрасти світла й тіні – м'якшими. На зміну дерев'яним дошкам, на яких художники малювали впродовж багатьох століть, прийшло полотно.

*Рогір ван дер Вейден.
Портрет дами*

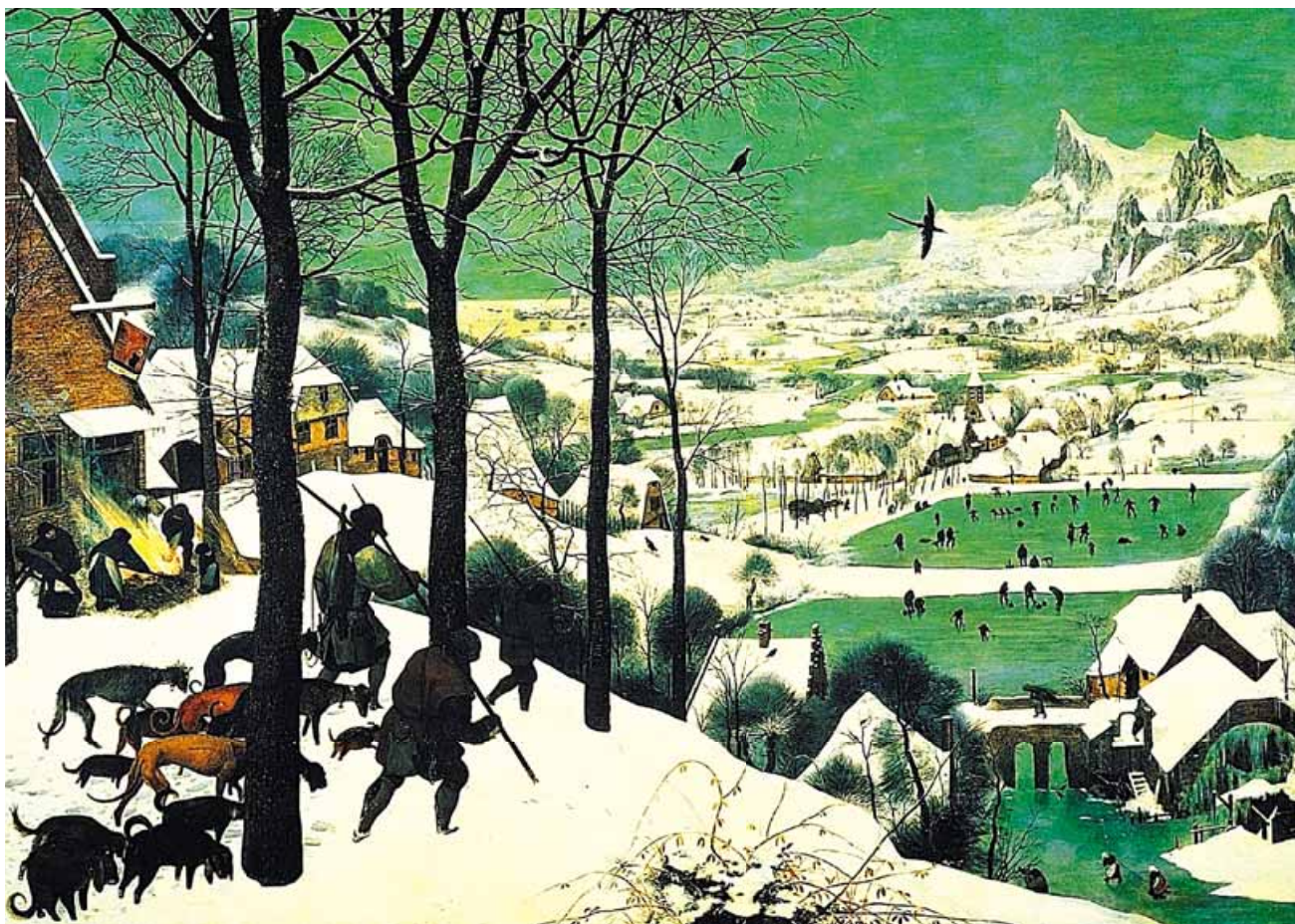

Народні традиції втілював у своїй творчості один з найоригінальніших нідерландських художників **Пітер Брейгель Старший**.

Митець виробив власний стиль, у якому прагнув до виразності силуетів і широких просторових панорам. Основою його творчого задуму є природа, весь навколишній світ, а людина – лише частинка на неосяжних обширах Землі.

Якими засобами художник передав глибину простору на картині? Що на ній є головним, а що – другорядним? «Якби картини заговорили...»: придумайте уявну бесіду персонажів картини. Поцікавтеся іншими творами митця.

Пітер Брейгель Старший. Мисливці на снігу

Видатним представником німецького Відродження вважають **Альбрехта Дюрера**. Його роботи вплинули на розвиток пейзажу та натюрморту. Дюрер став визнаним майстром друкованої гравюри. Уславився він і своїми живописними роботами на релігійну тематику, надаючи біблійним сюжетам національного, народного змісту.

Вагоме значення мала творчість художника для розвитку портретного мистецтва в Німеччині. У своїх роботах Альбрехт Дюрер намагався відтворити складний світ людей, які жили на зламі двох епох, коли Середньовіччя відходило в минуле і починалась нова ера.

Для Дюрера, як і для майстрів Італії, найважливішим етапом роботи над композицією став рисунок. Художник захоплено робив замальовки частин людського тіла: голів, рук, ніг, – вивчаючи таким чином характерні типи селян, нюрнберзьких кавалерів і модниць.

Образи людей сильних і незалежних створив Дюрер у своїй останній живописній роботі – *диптиху* «Чотири апостоли». На ньому зображено величезні фігури апостолів Іоанна, Петра, Павла та євангеліста Марка. Сучасники майстра вважали, що ці монументальні постаті уособлювали чотири характерні-темпераменти, які пов'язує спільний гуманістичний ідеал незалежної думки й сили волі.

Друг і соратник А. Дюрера І. Нейдерфер писав, що в образах апостолів митець зобразив чотири темпераменти: молодий і спокійний Іоанн (сангвінік), старий і стомлений Петро (флегматик), неспокійний Марк (холерик), насторожений Павло (меланхолік). Чи згодні ви із цією думкою?

Альбрехт Дюрер: 1 – Чотири апостоли; 2 – Бій архангела Михаїла з драконом

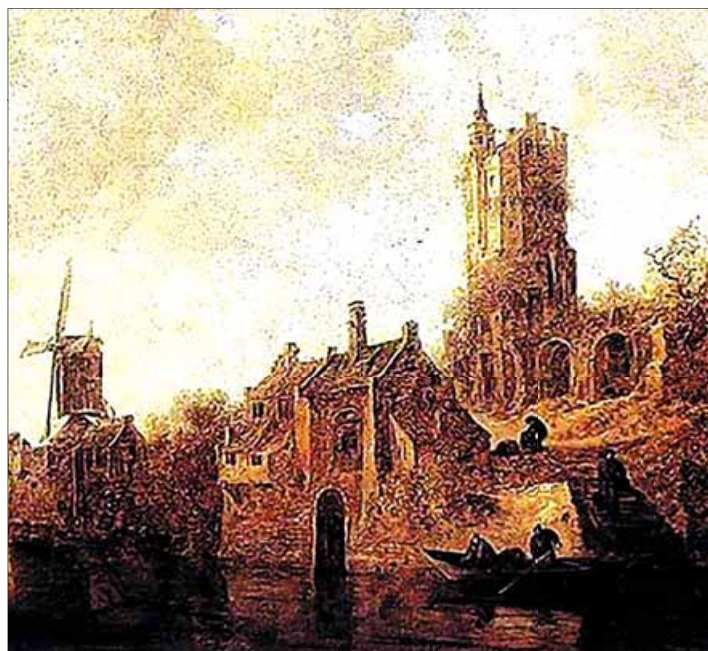

Пейзажна творчість «малих голландців» – групи художників побутових картин – вирізнялася значною різноманітністю. У такій невеликій країні, як Голландія, знаходилося місце для міського та сільського пейзажів, для марин, зображень зимової країни і виглядів окремих будівель.

На картині **Яна Порселліса** «Море похмурого дня» темне, важке, суворе море і захмарене небо сприйняті ніби очима моряків, які ведуть постійну боротьбу з норовливою грізною стихією. Можливо, саме їх стривожено очікують зараз на березі. Човен і кораблі художник прибрав з переднього плану, відкривши погляду безмежні водні й повітряні простори.

Завдяки чому художнику вдалося передати динамізм, відчуття життєвої енергії та крайнього напруження сил у боротьбі людини з морською стихією?

Ян ван Гойєн. Річковий краєвид з млином і руїни замку (фрагмент)

Ян Порселліс. Море похмурого дня

У натюрмортах голландці оспівали звичайні речі, яких до них митці не змальовували. Найхарактерніший вид голландського натюрморта – «снідачок» – зображує накритий стіл з наїдками та посудом. «Мальовничий» безлад у розташуванні речей та атмосфера затишного житлового інтер'єру, досягнута передачею світло-повітряного середовища, зберігають сліди присутності людини.

Розвинувся також пишний і ошатний квітковий натюрморт, натюрморт із зображенням риб та інших мешканців моря, а також «мисливських трофеїв» і «пташиних дворів».

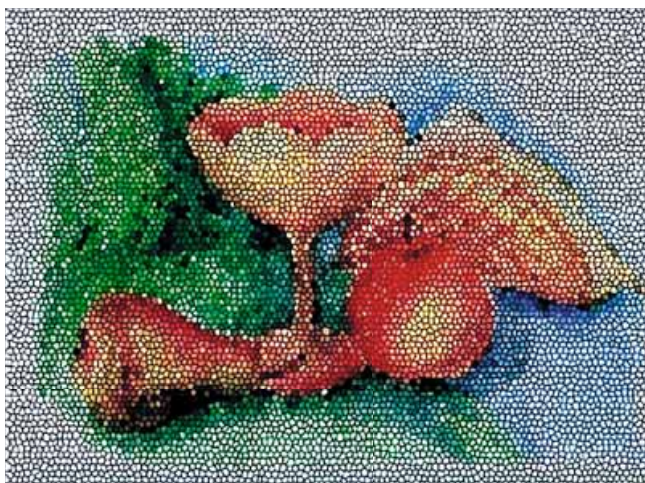

1 – Пітер Класван Харлем. Натюрморт із крабом; 2 – Пітер Артсен. М'ясна крамниця;
3 – Балтазар ван дер Аст. Натюрморт із фруктами

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Створіть натюрморт – основу для обкладинки журналу, заставки кулінарного телешоу, шпалер для екрана комп'ютера чи телефона. Це може бути реалістична композиція або композиція, створена за допомогою комп'ютерних ефектів.

Тема 3. Мистецтво епохи Відродження

1

ФАКТ

Італійський художник XVI ст. Пітер Джузеппе Арчимбольдо творив незвичайні картини: його майстерно виписані портрети – це чудове компонування фруктів, овочів, тварин, квітів.

2

Пітер Джузеппе Арчимбольдо: 1 – Вертумн; 2 – Зима

СЛОВНИК

Діптих – парний твір образотворчого мистецтва (картини, гравюри, фрески), об'єднаний спільною ідеєю чи сюжетом.

Запитання для узагальнення

1. У яких жанрах розквітло мистецтво «малих голландців»?
2. Поміркуйте над висловом Альбрехта Дюрера: «Без правильних пропорцій не може бути досконалою жодна картина, хоч би вона була виконана так старанно, як тільки це можливо» – і висловіть свої міркування щодо нього.
3. Проведіть невелику дискусію «Роль митців епохи Відродження в розвитку жанрів образотворчого мистецтва».

Робота з додатковими джерелами інформації

Дослідіть творчість одного з митців епохи Відродження. Створіть презентацію.

§ 16.

ЗВУКОВА ПАЛІТРА РЕНЕСАНСУ

У часи Відродження з огляду на вагому роль церкви в житті людини переважала культово-церковна музика, у якій із часів Середньовіччя панувала поліфонія.

Вершиною духовної хорової музики Ренесансу стала спадщина **Джованні Палестріни**. Усе своє життя композитор присвятив створенню церковної музики, написав близько ста мес, понад триста гімнів, у яких утілено образи піднесеного споглядання і спокою, устремління до світла й краси. Існує легенда, що саме Палестріна врятував від заборони хорові жанри культової поліфонії: слухаючи його музику, кардинали були такі розчулені, що відмовилися від свого початкового наміру обмежити поліфонічне багатоголосся. Італійські церковні хори, особливо хор Сикстинської капели, досконало виконували меси Палестріни.

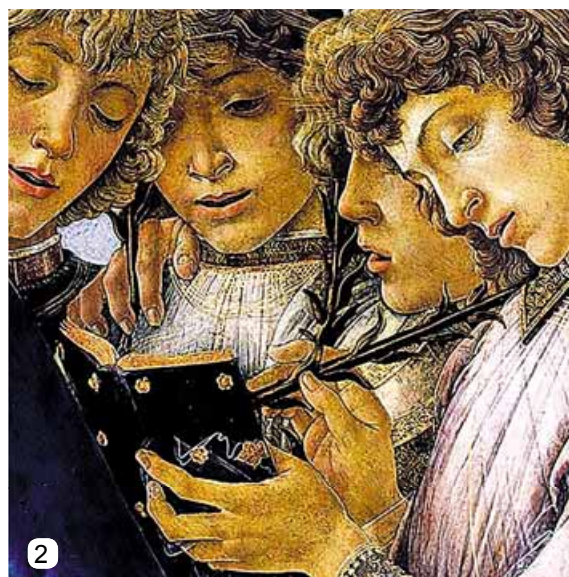
Джованні Палестріна. Меса Папи Марчело. Agnus dei (фрагмент)

Розкажіть про ваші враження від музики. Хто виконавець меси? Які образи виникли у вашій уяві під час слухання твору?

1

2

Сандро Боттічеллі: 1 — Мадонна з немовлям та ангелами, які співають; 2 — фрагмент

Довідка

Меса – вокальний або вокально-інструментальний жанр духовної музики, що має циклічну будову. Початково меси виконувалися одноголосно (григоріанський спів), пізніше – багатоголосно. У церквах латинського обряду під час виконання меси використовують інструментальний супровід (орган). У православних, а також греко-католицьких церквах зберігається виконання мес хором *a cappella*, традиційно їх називають *літургіями*. В епоху Відродження меса розквітла завдяки таланту видатних майстрів, які вдосконалювали цей жанр, наповнюючи його новим емоційним змістом.

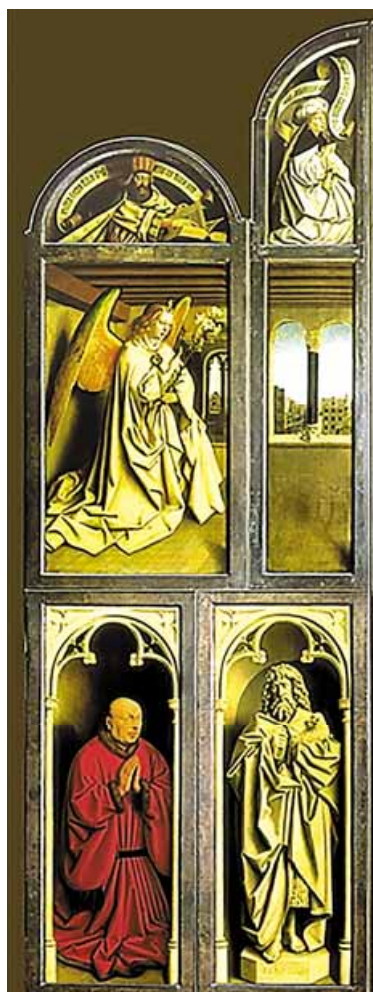
В основі образів меси – тексти католицької літургії. Вона складається з постійних частин:

Kyrie eleison
Gloria
Credo
Sanctus
Benedictus
Agnus Dei

Кіріє елейзон
Глорія
Кредо
Санктус
Бенедіктус
Агнус Деї

Господи, помилуй
Слався
Вірую
Святий Боже
Благословенний
Агнець Божий

У структурі меси також є частини, тексти яких можуть змінюватися залежно від події, якій приурочено твір (наприклад, *alleluja* (Алілуя!)).

Ян ван Ейк. Ангели, які співають (фрагмент)

Небачений злет хорового мистецтва спостерігається в північних країнах, зокрема в Нідерландах. Першокласні митці створювали як церковні, так і світські твори. Серед майстрів вокально-хорового мистецтва того часу – **Орландо Лассо**. Уродженець Фландрії, він, як і багато інших діячів Відродження, чимало подорожував різними країнами. Митець залишив величезну вокально-хорову спадщину. Діапазон його творів досить значний: скорбні та ліричні пісні, сатиричні й жанрово-побутові сценки, легкі серенади, урочисті гімни, меси. На відміну від Палестріни, музичні інтонації Лассо нерідко мають зв'язок з народною музикою, що наближає його стиль до реалістичного. За задумом композитора хоровим виконанням можливо не тільки втілювати піднесені й урочисті образи, але й передавати інтонації граційного жесту або ніжного зітхання чи імітувати награвання лютні.

Орландо Лассо. Луна

Схарактеризуйте фактуру хорової мініатюри. За допомогою яких музичних засобів досягається контрастне зіставлення хорових партій? Гру-імітацію (перегук регістрів) порівняйте зі світлотінню в графіці й живописі. Спробуйте виконати канонем фрагмент твору епохи Відродження. Слідкуйте за чистотою інтонування, емоційністю виконання.

ЛУНА
Музика О. Лассо

Вступ другого голосу

f(p) Лук - ко! Як ду - же лун - хо! А деж лу - на?

Лу - на до? Ха - ха - ха - ха - ха! Нам що - рить смі - хом!

Нуж і по - ті - ха! Роз - га - дай! А -

ну, у - тя ба - ла - ду, піс - ко спі - рай нам!

Митці Ренесансу прагнули відродити традиції античного театру, намагалися реставрувати притаманний йому хоровий спів. Італія, народ якої здавна славився своїми чарівними мелодіями, стала батьківщиною оперного мистецтва. Завдяки новим мистецьким пошукам виникло два основних різновиди оперного співу – арія та речитатив (наспівна говірка). Найвищу славу здобуло мистецтво *бельканто* (з італ. «прекрасний спів»). Голоси майстрів-співаків звучали легко і плавно (кантилена) – прозоро у високому регістрі та оксамитово – у низькому. Особлива виразність була притаманна жалісним аріям ляменто та віртуозним бравуро. Набули розвитку й інші оперні форми: ансамблі, інструментальні «симфонії» (раніше так називали увертюри), які згодом з театру поширилися на концертну музику.

Італія стала й колыскою інструментальної музики. У добу Відродження церковні органісти почали виконувати після меси не лише духовну, а й світську музику, розважаючи парафіян. Так було започатковано інструментальні жанри прелюдії, токати, фантазії.

 Пригадайте особливості музичних жанрів прелюдії, токати і фантазії.

В епоху Відродження в Італії – у серці мистецького Ренесансу – зародився новий *гомофонний стиль*. Його становлення відбувалося довго, адже надто складними були перевтілення поліфонічної фактури, у якій усі голоси рівні й самостійні, у гомофонну, де вони поділяються на головний і супровідні. Уявіть, як одна з хорових партій (найчастіше верхній голос) поступово починає відділятися від інших голосів, щоб стати провідною. Інші об'єднуються в акорди,

Ян ван Ейк. Ангели, які співають (фрагмент)

виконуючи роль гармонійного тла, щоб супроводжувати її, підкреслювати виразність. Отже, з'явилися мелодія та акомпанемент.

Поряд із культовою розвивалася світська музика. У домашньому музикуванні грали переважно на лютні та різновидах віоли. М'яке звучання лютні зумовило її широке використання як сольного, ансамблевого інструменту та інструменту, що акомпанує. З'явилися численні збірки інструментальних мініатюр (табулатури), які включали різноманітні пісенно-танцювальні жанри. Про популярність інструментальної музики епохи Відродження відомо не лише з літератури, а й із сюжетів живописних полотен, вітражів, гобеленів, гравюр. На багатьох з них – зображення музикантів-виконавців або інструментів.

Поміркуйте, яка музика «звучить» із цих полотен. Чи існують у наш час музичні інструменти, подібні до зображених?

Адріан ван Остаде: 1 – Скрипаль; 2 – Сільські музиканти. Давид Тенірс Молодий: 3 – Флейтист; 4 – Дует

Мирослав Скорик. Три фантазії для лютні з Львівської табулатури XVI ст.

Уважно прислухайтеся до звучання лютні. Тембр якого інструменту близький до цього музичного колориту? Порівняйте фантазії за музичними образами (характери, засоби виразності). Які спільні риси об'єднують музичні твори?

ФАКТ

Колись давно віола царювала в замках і палацах, у церквах і на площах. Родина віол включала багато інструментів, що різнилися формами й розмірами, способами гри. У Німеччині цей струнно-смичковий інструмент називали «фідель». Найбільшого розповсюдження набула віола да гамба з ніжним звучанням п'яти–семи струн.

Старовинна велика (басова) лютня, поширена в Європі, називалася теорба. Це слово близьке за звучанням до назви давнього українського щипкового інструменту торбан – «панської бандури». На вигляд ці інструменти також подібні – наприклад, мають дві головки для закріплення струн. Імовірно, українська козацька старшина завезла інструмент в Україну з Європи.

Віола

Лютня

Торбан

В епоху Відродження в італійських містах почали відкриватися дитячі притулки для сиріт і дітей з бідних родин, де учнів, зокрема, навчали співу та інструментальної гри. Називалися вони консерваторіями (від італ. «охороняю»). Згодом ці навчальні заклади перетворилися на справжні осередки музичного професіоналізму. Перша консерваторія виникла в Неаполі в 1537 році.

ВЕЛИКАН

Музика *В. Кудряшова*, вірші *М. Рябініна*

mf

1. Жив на сві-ті чо-ло-вік зав-виш-ки з го-ру,
 Пре-ве-се-лий, пря-мо ска-жем, чо-ло-вік. Як під-
 ско-чить, ді-ста-є ко-ха-ним зо-рі, Як нав-

шпинь-ки, то змі-та з вер-ши-ни сніг! Пр.: За-пев-ня-ю, що бу-
ва-ють на-віть ни-ні ве-ли-ка-ни! Так...
О-це та-кі чу-де-са! 2. О-ке-

2. Океан був чоловіку по коліна,
Він пустелю міг за хвилю перейти.
Заспіває — пісня до зірок долине,
Засміється — аж здригаються світи.

Приспів

3. Він вставав, як ви, до сонця золотого,
Він межі людських дерзань не визнавав.
За плечима великана молодого
Було безліч благородних, добрих справ.

Приспів

4. Знаю, скажете, такого не буває,
Великани тільки в казці постають.
А от він, мені повірте, проживає
В нашій з вами дивовижному краю.

Приспів

5. Вам знайти його сьогодні дуже просто,
Він не плід моїх фантазій, не обман.
Може, буде він лиш трохи нижче зростом,
Та ділами — він є справжній великан.

Проведіть дискусію «Що я розумію під поняттям “Велика людина”».

СЛОВНИК

Белькάνто — блискучий, витончений стиль співу, що вимагає від співака досконалої техніки володіння голосом.

Мéса — циклічний жанр духовної хорової поліфонічної музики.

Запитання для узагальнення

1. Які особливості притаманні музиці епохи Відродження?
2. Визначте новації, що відбулися в музичному мистецтві Ренесансу.
3. Проведіть міні-дискусію «Чому лютні та віоли сьогодні не мають популярності часів Ренесансу?».

Робота з додатковими джерелами інформації

Проект «Образи Ромео і Джульєтти в музиці». Літературні образи Ромео і Джульєтти видатного письменника Ренесансу Вільяма Шекспіра надихали багатьох митців. Вони по-різному втілювали цей сюжет у музичних творах, використовуючи різні жанри: увертюра-фантазія (Петро Чайковський), опера (Шарль Гуно), симфонія (Гектор Берліоз), балет (Сергій Прокоф'єв). Дослідіть, як композитори різних часів і країн утілили образи Шекспіра у своїх творах.

Наші ДОСЯГНЕННЯ

ПОЧАТКОВИЙ РІВЕНЬ

1. Назвіть відомі архітектурні споруди Давніх Греції та Риму.

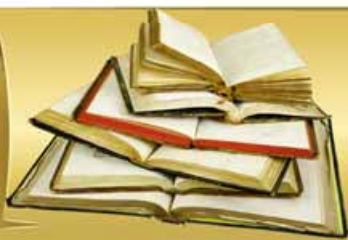
2. Які види образотворчого мистецтва отримали розвиток у мистецтві Візантії та Київської Русі?
3. Схарактеризуйте романську та готичну архітектуру. Чим зумовлені її особливості?

СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ

4. Які жанри образотворчого мистецтва розквітли в епоху Відродження?

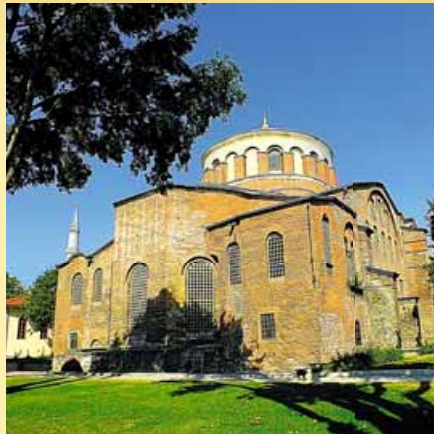
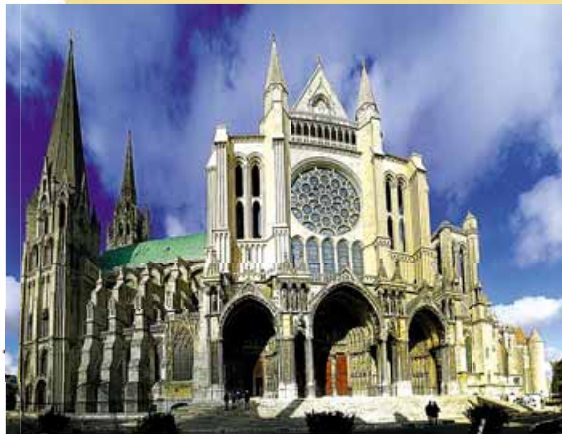
5. Які зміни відбулися в образотворчому мистецтві Ренесансу порівняно з канонами Середньовіччя?
6. Наведіть приклади синтезу мистецтв на прикладі архітектурних споруд.

Наші ДОСЯГНЕННЯ

ДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ

7. Визначте, що об'єднує подані твори мистецтва. Який із творів «зайвий» у цьому ряду? Обґрунтуйте свою думку.

8. Порівняйте скульптурні зображення. Зробіть висновки.

9. Дайте узагальнену характеристику одного з художніх стилів, з якими ви ознайомилися на уроках мистецтва.

ВИСОКИЙ РІВЕНЬ

10. Оберіть у підручнику твір мистецтва. Схарактеризуйте його, висловте емоційно-ціннісне ставлення до нього.

11. Якою музикою, на вашу думку, доцільно озвучувати відкриття виставки цієї картини? Проведіть музичні аналогії з візуальним образом: схарактеризуйте цю музику або доберіть конкретний музичний твір.

12. Створіть ескіз логотипа сучасного шоу-реконструкції «Лицарські турніри».

II розділ

Стилi та напрями мистецтва :
*бароко, рококо, класицизм,
романтизм, реалiзм*

Тема 1 Мистецтво бароко

§ 17–18.

ВЕЛИЧНІСТЬ БАРОКО

«Дивний», «хімерний» – саме таке тлумачення італійського слова «бароко» – назви стилю в європейському мистецтві, що прийшов на зміну врівноваженому і досить стриманому мистецтву Відродження. Творам стилю **бароко** притаманне прагнення до новизни, контрастності, рішучого поєднання всіх видів художньої творчості, тобто синтезу мистецтв. Бароко втілило нові уявлення про вічну мінливість світу. Твори цього стилю вирізняються грандіозністю, пишнотою і динамікою, пристрасстю до ефектних видовищ, контрастами масштабів і ритмів, матеріалів і фактур, світла і тіні, поєднанням ілюзорного і реального.

Архітектурні форми стиль бароко успадкував від італійського Відродження, проте перевершив його за складністю, різноманіттям і живописністю. Для архітектурних споруд цього стилю характерні ускладненість планів, пишність інтер'єрів з несподіваними просторовими і світловими ефектами, велика кількість кривих, пластично вигнутих ліній і поверхонь, що надають статичним спорудам відчуття ритмічності й руху.

Франческо Борроміні. Сант Іво алла Сapiєнца: 1 – екстер'єр; 2 – купол

Бароковій архітектурі притаманне використання великої кількості колон, напівколон, зокрема завитих колон, пілястр, розкішних скульптурних деталей, фарбування поверхонь стін. Завдяки химерній пластиці фасадів, складним криволінійним планам та обрисам палаци й церкви бароко набувають мальовничості та динамічності. Вони ніби «вливаються» в навколишній простір. Жодна деталь не є самостійною – усі вони підпорядковані загальному архітектурному задуму, до якого належить оформлення і оздоблення інтер'єрів, а також садово-паркового та міського архітектурного середовища.

Найвідомішим прикладом барокового міського планування є площа Святого Петра в Римі, яку створив **Лоренцо Берніні**. Довгі півовальні кам'яні колонади, ніби дві гігантські руки, «обіймають» площу, створюючи особливий ефект урочистості.

Лоренцо Берніні, як і великі творці епохи Відродження, блискуче проявив себе і в скульптурі, і в архітектурі.

Яскравим зразком характерного для бароко синтезу мистецтв є фонтан Фіумі (Чотирьох річок) у Римі. Створені майстром гігантські скульптурні образи символізують чотири річки в чотирьох частинах світу: Дунай (Європа), Ганг (Азія), Ніл (Аф-

Франческо Борроміні. Сан Карло алле Кваттро Фонтане

Лоренцо Берніні. Площа Святого Петра. Рим

Лоренцо Берніні. Фонтан Фіумі: 1 – загальний вигляд; 2 – фрагмент

Лоренцо Берніні. Аполлон і Дафна

рика), Ла Плата (Америка). Уся багатофігурна композиція ніби оживає під сріблястими струменями води.

Яка відома вам архітектурна форма утворює композиційну вертикаль фонтана Фіумі? Розгляньте, з якою майстерністю Лоренцо Берніні відтворив у скульптурній композиції «Аполлон і Дафна» сюжет із твору давньоримського поета Овідія «Метаморфози». Пластичні лінії тіл відображають момент, коли німфа перетворюється на лавр, аби сховатися від переслідувань бога Аполлона.

В інтер'єрах бароко також усе підпорядковане основним рисам стилю – контрастність, динамічність, тяжіння до пишності й декоративності. Парадні інтер'єри набули різноманітних химерних форм, які доповнювалися скульптурою, ліпниною та орнаментикою. Інтер'єри храмів прикрашала велика кількість скульптур, ліпнини, розписів. Світські приміщення «втратили» звичну прямокутну форму – численні дзеркала й розписи візуально збільшували простір, а розмальовані різнокольорові плафони створювали ілюзію відсутності стелі. В інтер'єрах бароко

часто використовувалися арочні конструкції та кручені сходи, а приміщення завжди наповнювалися світлом завдяки численним вікнам. Крім того, на стінах і стелях розміщували велику кількість світильників. В оздобленні вікон і меблів використовували складні за контурами динамічні овальні спіралі. У різьблених і ліпних орнаментах застосовували мотиви «кучерявих» стелбел, раковин, квіткових гірлянд.

Проаналізуйте, як в екстер'єрах та інтер'єрах утілено характерні риси бароко: грандіозність, пишнота і динаміка, пристрасть до ефектних видовищ, контрастів, масштабів і ритмів, матеріалів і фактур, світла і тіні тощо. Які елементи декору стилю бароко ми можемо спостерігати в сучасних приміщеннях?

Інтер'єр у стилі бароко

Довідка

В епоху бароко розквітло мистецтво творення та оздоблення меблів. Вони набули складних обрисів з переважанням форм овалів і спіралей, численних опуклостей і ввігнутостей. Більшість меблів почали покривати лаком. У меблів для сидіння з'явилися гнуті ніжки, оббивкою стали дорогі декоративні тканини, наприклад, гобелен. Меблі прикрашали дерев'яною мозаїкою, різьбленням і бронзовими накладками. В епоху стилю бароко виникло поняття «гарнітур» – комплект із кількох предметів меблів, що гармоніюють один з одним. З'явився новий різновид столу – консоль, або консольний столик, який приставлявся до площини стіни, а також нова форма меблів – комод. Серед корпусних меблів набувають популярності шафи, бюро та кабінети. Найвишуканішим предметом інтер'єру стало ліжко у формі шатра, спорудженого з використанням пишних завіс і драпірувань.

Меблі у стилі бароко

Перлина

Яскравим зразком синтезу мистецтв епохи бароко є **Дрезденський Цвінгер** (архітектор *Маттеус Пеппельман*), де жива грайлива мова архітектури гармонійно поєднується зі скульптурними елементами. Цвінгер – ніби фантастичний святковий феєрверк, у якому світле золото каменю (піщаник), бурхлива динаміка архітектурних силуетів, казково багатий світ скульптури і шум іскристих каскадів зливаються в багатоголосу мелодію ритмів і пластики. Багате скульптурне оздоблення виконано в майстернях скульптора Бальтазара Пермозера, який створив химерний і фантастичний світ фігур, що прикрасили фасади та ніші палацу, його фонтани і каскади. І світ цей відіграє чималу роль у відчутті художньої єдності. Одна з найяскравіших і найвидатніших робіт скульптора *Пермозера* – «Купальня німф» – грот з каскадами, розташований за «Французьким павільйоном» і прикрашений численними скульптурами.

За допомогою інтернет-ресурсів здійсніть віртуальну подорож до Цвінгера.

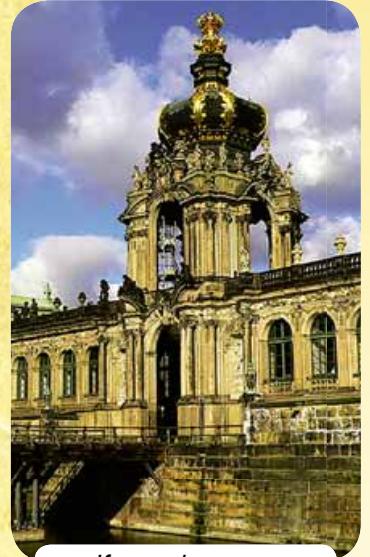
Дрезденський Цвінгер

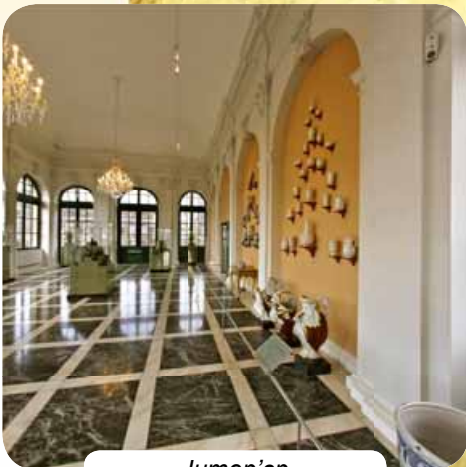
Загальний вигляд комплексу

Фонтан «Купальня німф»

Коронні ворота

Інтер'єр

Скульптурна композиція

Андреа Поццо. Святий Ігнатій Лойола в раю (Церква Сант Іньяціо, Рим)

Завдяки чому живописне зображення розпису стелі храму здається піднесеним на неймовірну висоту?

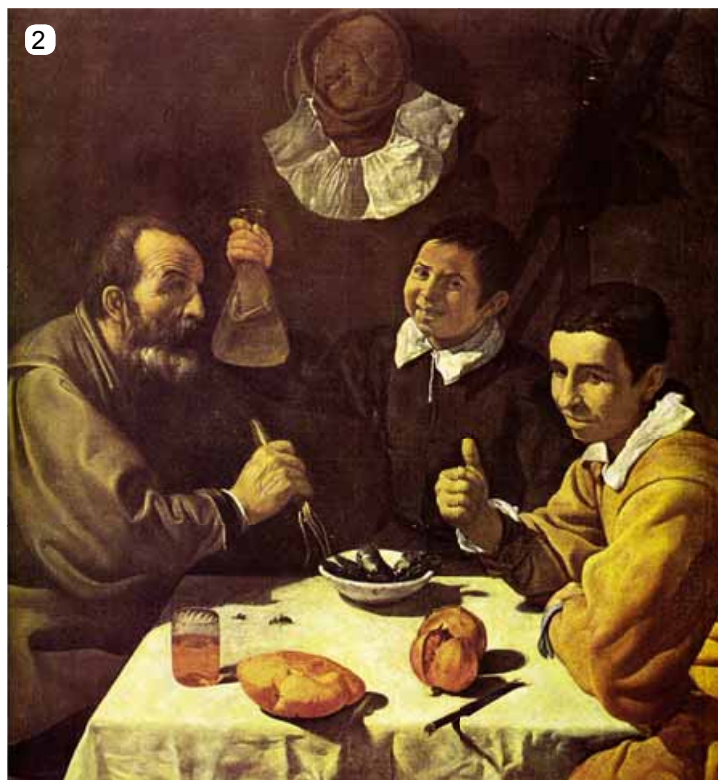
Улюбленим жанром живопису доби бароко був декоративний розпис інтер'єрів. Розглядаючи ці монументальні розписи, важко сказати, де закінчується архітектура і починається живопис. Зверніть увагу, як художник, уміло застосовуючи знання перспективи, створив ілюзію нескінченності простору. Центральну картину оточує живописне зображення архітектурних деталей, які покликані візуально продовжити реальну архітектуру храму.

Майстри живопису бароко, живучи в різних країнах, виявляли спільний інтерес до світла і світлових ефектів. Перші кроки у використанні світла зробив Мікеланджело да Караваджо. Художник висвітлював лише окремі – найважливіші – частини картини, залишаючи решту деталей у напівтемряві, досягаючи в такий спосіб відповідного емоційного ефекту.

На картинах іспанського художника Дієго Веласкеса плями світла й тіні чергуються так, що фігури здаються справжніми, а не намальованими на полотні. Цікаво, що художник до кожної окремої картини добирав певний колорит, примушуючи глядача мимоволі милуватися грою тонів як на обличчі та одязі простих людей, так і на парадному вбранні, зачісці, коштовностях знаті, наприклад інфанти Маргарити.

Мікеланджело да Караваджо. Вечера в Еммаусі

Дієго Веласкес: 1 – Портрет інфанти Маргарити; 2 – Сніданок

Голландський художник **Рембрант ван Рейн** у своїх численних портретах і сюжетних композиціях зміг за допомогою світла й тіні відтворити не тільки зовнішній, а й внутрішній світ людей.

Об'єднайтеся у групи. Уявіть, про що можуть спілкуватися персонажі картин Д. Веласкеса «Сніданок» та Р. ван Рейна «Нічна варта». «Оживіть» картини, спробуйте відтворити їх сюжет у ролях.

Рембрант ван Рейн: 1 – Автопортрет із Саскією; 2 – Нічна варта

1 – Ян ван Гойен. Пейзаж з дубом; 2 – Якоб Ван Рьойсдал. Болото

На початку XVII ст. в Голландії сформувалася школа пейзажу. На відміну від своїх попередників, її прихильники відмовилися від захопливих панорам і зосередили свою увагу на скромних куточках природи сільської місцевості.

Спробуйте уявити себе серед зображеної художниками природи та передати словами те, що побачите й відчуєте.

СЛОВНИК

Капітэль – верхня частина колони, пілястри або стовпа.

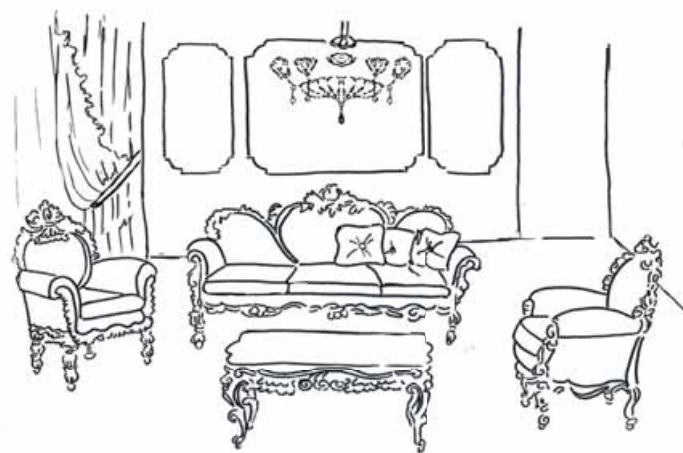
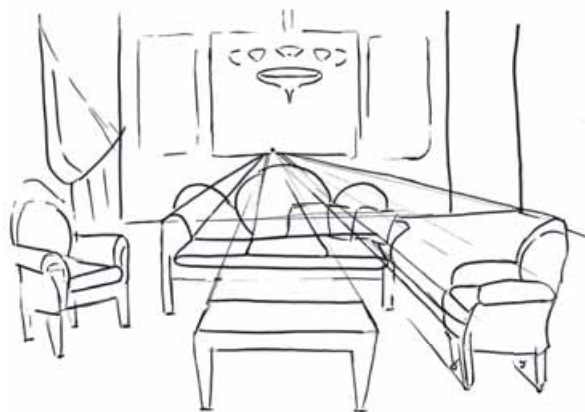
Пілястра – плоский вертикальний виступ на поверхні стіни у вигляді прямокутного стовпа.

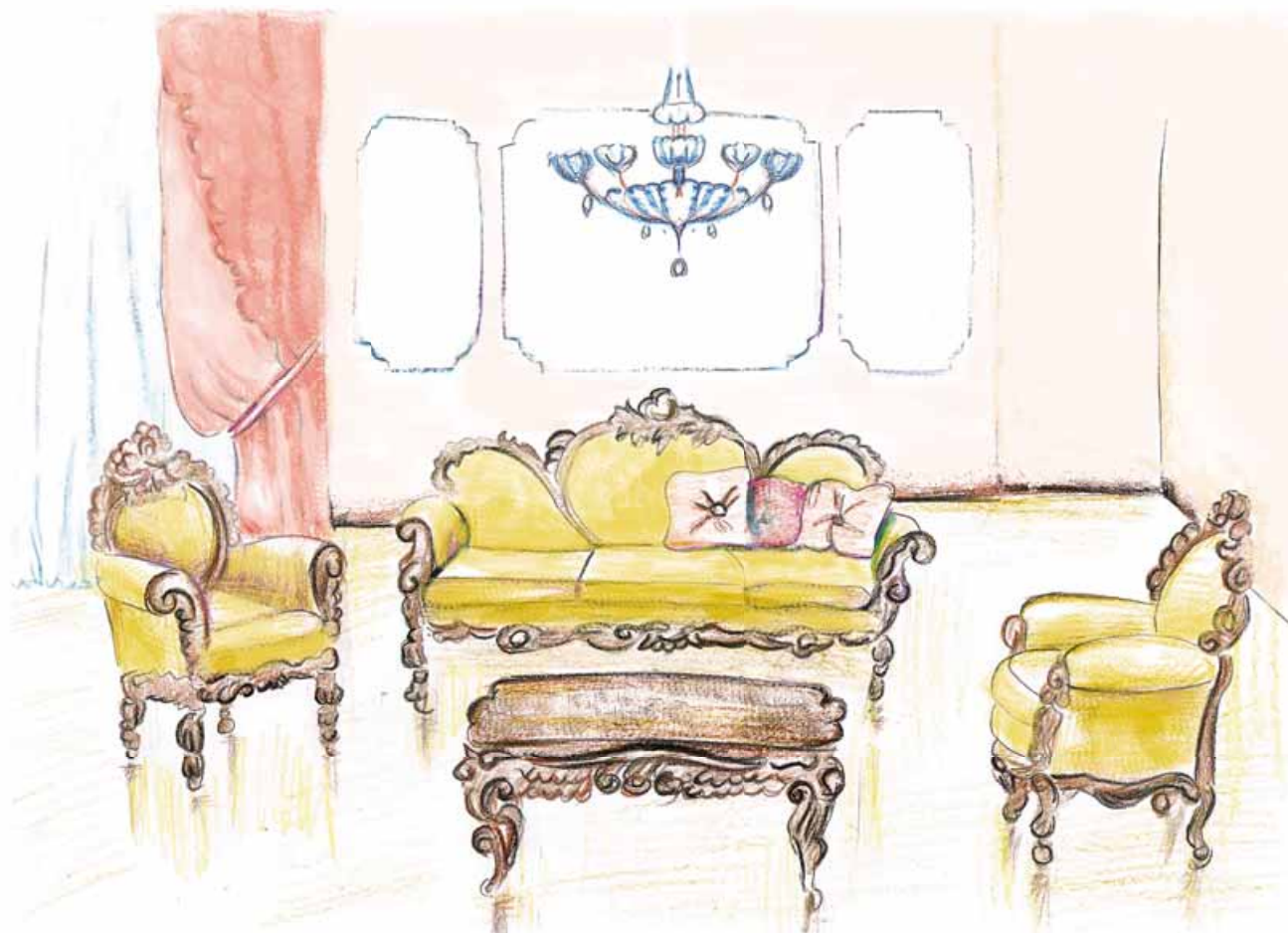

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Намалюйте ескіз інтер'єру в стилі бароко.

Під час роботи застосовуйте правила лінійної перспективи та композиції.

Запитання для узагальнення

1. Визначте характерні риси стилю бароко в архітектурі.
2. Що нового відбулося в живописі, скульптурі епохи бароко? Завдяки чому фігури на картинах художників бароко здаються справжніми?
3. У яких витворах епохи бароко ми спостерігаємо синтез мистецтв?

Робота з додатковими джерелами інформації

1. У будівлях Цвінгера розташовується всесвітньо відома Дрезденська картинна галерея, або Галерея старих майстрів, та Музей порцеляни. Дізнайтеся більше про шедеври світового мистецтва, що зберігаються в цих музеях.
2. На дозвіллі за бажання дослідіть риси бароко в сучасних інтер'єрах та меблях. Зробіть ілюстровану добірку та презентуйте свій доробок.
3. На дозвіллі розгляньте будівлі навколо вас. Можливо, деяким з них притаманні риси бароко. Занотуйте свої спостереження й поділіться висновками з однокласниками та однокласницями.

§ 19.

МУЗИЧНЕ МЕРЕЖИВО БАРОКО

Під впливом ідеалів бароко, цього величаво-урочистого стилю, щедро збагаченого орнаментикою, панівного значення набула поліфонічна фактура з її можливостями витонченого переплетіння голосів. Вершиною музичного бароко є творчість німецького композитора **Йоганна Себастьяна Баха**. Саме завдяки йому поліфонічне багатоголосся досягло піку своєї популярності. Композитор створив класичне визначення *поліфонії*, у якій усі голоси однаково виразні та важливі.

У цей час розквітли й різні поліфонічні жанри: чакона, пасакалія, інвенція. Вершиною поліфонічного мистецтва є *фуга*.

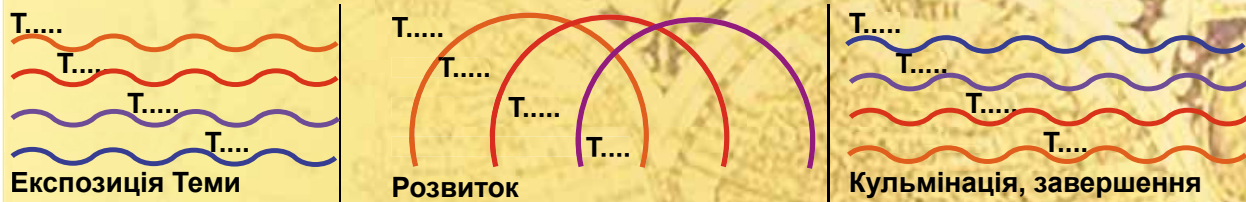

Орган

Довідка

Фуга (з лат. «біг») – музичний твір імітаційного складу, у якому голоси ніби «доганяють» один одного, «приходячи до згоди» лише наприкінці твору. В основі фуги лежить переважно одна музична тема. Вона звучить послідовно в різних голосах (на основі імітації). Залежно від кількості голосів фуга може бути триголосною, чотириголосною тощо.

Улюбленим інструментом Баха був орган – досить популярний на той час інструмент. Орган (з грец. «інструмент») – найбільший та найстаріший з музичних інструментів. Мистецтво гри на органі особливе, адже виконання вимагає від музиканта чіткої координації рук і ніг. Цей інструмент-велетень може звучати голосом флейти й фагота, народжувати звуки, подібні до звучання контрабаса, віолончелі, арфи. Різноманітні комбінації органних труб можуть створювати тембри, які притаманні всім музичним інструментам. Кількість труб сучасних органів сягає десятків тисяч.

В усіх католицьких храмах були вбудовані органи. Їхнє урочисте й могутнє звучання якнайкраще пасувало до архітектури та внутрішнього оздоблення будівлі з високими стелями, архітектурними лініями, що простягалися вгору. Найкращі музиканти світу служили церковними органістами. Відомі композитори писали прекрасну музику для цього інструменту.

Йоганн Себастьян Бах. Органна фуга соль мінор

Вслухайтеся в темброву палітру музики. Звучання яких інструментів нагадує вам орган? Прослідкуйте за появою основної теми фуги в різних голосах. Спробуйте схематично визначити, як будується драматургія фуги. Поміркуйте, де в нашому житті використовують поняття «поліфонія».

ФАКТ

Й.С. Бах був справжнім віртуозом гри на органі серед своїх сучасників. Якось до Дрездена приїхав відомий французький органіст Маршан, і було вирішено організувати змагання між ним та Й.С. Бахом. У визначений день знаменитий музикант виконував французьку арію, супроводжуючи мелодію численними прикрасами та варіаціями. Потім цю арію виконав Бах і, хоча чув твір уперше, безпомилково повторив усі варіації Маршана, а потім перейшов до власних – набагато витонченіших і блискучіших. Це було ознакою беззаперечної перемоги Баха в цьому змаганні. Щоб розв'язати суперечку, було вирішено послухати виконавців повторно. Але француз швидко виїхав із Дрездена – він зрозумів, що поступається Баху в майстерності.

Довідка

У часи Баха клавіром називали струнні клавішні інструменти. Композитор уперше по-новому налаштував клавір – октава стала вміщувати 12 рівних півтонів. Своє нововведення він назвав «Добре темперованим клавіром». Якщо до Баха композитори писали не в усіх тональностях, тому що в декого з них музика звучала фальшиво, то темперований стрій давав змогу творити в будь-якій тональності. Композитор довів можливості кожної з них, створивши 48 прелюдій і фуг «Добре темперованого клавіру». Ці твори написано у 12 мажорних і 12 мінорних тональностях.

Джованні Белліні.
Дівчина з фіделем

лення душевного стану людини («Тривожність»), твори за релігійними мотивами («До успіння Діви Марії»). Два концерти «Ніч» стали першими в історії світової музики симфонічними ноктюрнами. Оркестровими засобами в них передано різні стани природи – спокій (мажорний) і тривогу (мінорний).

Для більшості концертів Вівальді обирав тричастинний цикл із швидкими крайніми частинами й повільною середньою. У його улюбленій формі рондо головна тема-рефрен (туті) чергується із сольними епізодами. Захоплений новою формою сольного концерту, маестро *di violino* виявляв невичерпну фантазію щодо динамічних нюансів та їх контрастних поєднань (дослідники порахували, що палітра звучності композитора охоплює 13 градацій, починаючи від піанісимо – *ppp*). Глибока емоційність, мелодичне багатство, щедрість оркестрових фарб А. Вівальді гармоніюють із театральною пишністю барокових храмів.

Антоніо Вівальді. Цикл «Пори року». Концерт «Зима»

Проаналізуйте форму концерту. Згадайте особливості цього жанру. Як їх утілено в концерті «Зима»? Як розгортається музична драматургія твору? Спробуйте за своїми враженнями від прослуханої музики скласти її літературну програму. Поцікавтеся у вільний час, чи збігається ваша програма з оригінальною – композиторською. Доберіть твір живопису, співзвучний музичним настроям.

ФАКТ

Розквіту італійського скрипкового мистецтва сприяла діяльність славетних династій скрипкових майстрів з м. Кремони: Амагі, Гварнері та Страдіварі. Вони виготовляли смичкові інструменти (скрипки, альти й віолончелі), які мали неповторно красиве звучання, близьке до тембру людського голосу. Секрет виготовлення цих найдосконаліших інструментів у світі ще й досі не розгадано. Існують різні версії: особлива деревина, її обробка, лакування тощо. Антоніо Страдіварі за своє життя виготовив 1500 скрипок, альтів і віолончелей. Із 1150 скрипок, що відомі в наш час, немає навіть двох, які були б однакові за рельєфом деки або за звуком.

ПОБАЧИТИ БАРОКО

Музика А. Олейнікової, вірші Л. Ратич

Помірно

Ви-
гад - ли-ве ба-ро - ко ми взна - ли не - на - ро - ком, і вже не-ма спо-
ча б кра-сч - ком о - ка по-ба-чи-ти ба-ро-ко, — щоб що кра-су чу-
ко - ю - нас тяг - не ман - дру-вать. Хо- // - тать. *Приспів* Ми бу-дем ман-дру-
до - ву нам зав - жди пам' - я -
ва - ти, щоб див-ний світ піз- на - ти, всі сти-лі та е - по - хи,
пра-дав-не і но - ве. Скар- бів все-світ- ню каз - ку - май - бут - ньо-го під-
каз- ку - по - ба - чим, зро-зу - мі - ем і в ча - сі збе-ре - жем.

2. Краса дорогоцінна,
Мудрована і дивна,
Що пишна і парадна –
Яскравість кольорів.
Бароко ти, бароко, –
То музика висока,
Орнаменти і барви,
Прославлення майстрів.

Приспів:

Запитання для узагальнення

1. Які жанри музики та музичні інструменти були популярними в епоху бароко?
2. Що таке поліфонія? Які нововведення зробив Й.С. Бах?
3. Поясніть думку Й.С. Баха: «Мета музики – торкатися сердець».

Робота з додатковими джерелами інформації

1. Дослідіть, чи звучить музика Й.С. Баха та А. Вівальді в наш час. У яких інтерпретаціях?
2. У вільну хвилину дослідіть історію розвитку скрипки.
3. За бажання у вільний час послухайте один з міні-циклів (Прелюдію і фугу) з «Добре темперованого клавіру» Й.С. Баха.

§ 20–21. ПЕРЛИНИ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

Нові оригінальні ідеї європейського бароко знайшли своє відображення в українському мистецтві. Зокрема, у цьому стилі створено шедевр світового значення – Андріївську церкву в Києві (архітектор **Бартоломео Растреллі**), що височіє на одній із круч Старокиївської гори на Подолі.

Екстер'єр церкви вражає багатством декору. Стіни й барабани бань розчленовані по вертикалі пілястрами й колонами. Круглі вікна обрамовано розкішним ліпним орнаментом, на фронтонах розміщено чавунні картуші. Мальовничість фасадів підкреслює яскраве розфарбування: на бірюзовому тлі виділяються білі колони, пілястри, карнизи, сяють позолотою чавунні капітелі, по гранях темно-зеленої бані звиваються позолочені гірлянди. Пишний декор переважає і в інтер'єрі, головним акцентом якого є триярус-

1 – Андріївська церква. Київ; 2 – Домініканський костел. Львів

ний монументальний іконостас. Загалом інтер'єр Андріївської церкви – світлий, ошатний, мажорний – справляє враження внутрішньої частини парадної палацової зали.

Серед найкращих пам'яток західноєвропейського бароко на теренах України – Домініканський костел, собор Святого Юра у Львові, Маріїнський палац у Києві.

Схарактеризуйте фасади будівель. Як проявилися риси європейського бароко в архітектурі України?

Знаменитий дух неспокою та поривання, намагання поєднати протилежності, характерний для мистецтва бароко, яскраво виявився й у скульптурі. Найбільшого розвитку вона набула в західноукраїнських землях. Скульптори працювали в мармурі, відливали метал, різьбили камінь. Яскравою й характерною пам'яткою доби бароко є каплиця Боїмів у Львові, фасад якої вкрито скульптурами у два яруси. Не менш рясно, ніж зовні, укрито скульптурними деталями каплицю Боїмів і всередині. Баня, що увінчує каплицю, поділена на квадрати, і в кожному вміщено погруддя святого або янгола. Площину вівтарної стіни храму поділено карнизами на три яруси, щільно заповненими скульптурними творами. Вівтар – це головна частина християнської церкви. У середині вівтаря знаходиться престол для здійснення літургій. Автором цього монументу був скульптор доби бароко Галуш Пфістер, родом із Бреслава, який переїхав в Україну.

Що вас вразило в цій пам'ятці? Як скульптор розв'язав завдання оздоблення купола та стін каплиці? Які ознаки, притаманні стилю бароко, виявилися у скульптурних зображеннях цієї будівлі?

Каплиця Боїмів. Львів: 1 – вівтар; 2 – загальний вигляд

Йоганн Георг Пінзель: 1 – Самсон, що роздирає пацу лева; 2 – Жертвоприношення Авраама

Творам визначного українського скульптора епохи бароко – **Йоганна Георга Пінзеля** властиві велика емоційність і динамізм, надання формам життєвих рис. Герої майстра (переважно з біблійних сюжетів) перебувають у русі, несподіваних ракурсах; у позах, жестах і виразах обличчя утілено різноманітні емоційні стани. У своїй творчості скульптору вдалося найвищою мірою втілити дух бароко: динаміку, мінливість, експресію.

Порівняйте твори Л. Берніні (с. 88) та Й. Пінзеля.

Україна пишається також власними досягненнями в розвитку архітектури цього періоду. Химерність форм, пишність і декоративність, притаманні західноєвропейському бароко, урівноважилися в українській архітектурі чистими площинами стін, завдяки чому створилася загальна гармонія елементів – у всьому панує міра і такт. Національна самобутність, особливості будівництва розквітли в українському бароко, яке має назву **гетьманське, або козацьке, бароко**.

За доби Гетьманщини у Східній та Центральній Україні набули розвитку споруди різних типів – житлові, громадські (культові, адміністративні, навчальні тощо), оборонні, промислові, проте провідним типом були церковні будівлі. Найвиразніше національні риси виявилися в кам'яних храмах, що походили від дерев'яних церков. Будівлі храмів утворювали у плані хрест із центричною об'ємною динамічною композицією, яка зазвичай завершувалася п'ятьма чи дев'ятьма верхівками. Храм, як правило, споруджували в місцевості, що добре оглядалася з усіх боків.

У часи бароко не тільки будували нові споруди – перебудовували старі, на яких, звичайно, позначилися риси стилю. Так, повністю були відновлені Софійський собор, Кирилівська церква у Києві, храми Києво-Печерської лаври.

У Києві творили відомі зодчі: **Іван Григорович-Барський** (міський водогін на Подолі з павільйоном-фонтаном «Самсон», Покровська церква), **Йоган Готфрід Шедель** (дзвіниці Києво-Печерської лаври й Софійського собору, брама Заборовського), **Степан Ковнір** (Митрополичий дім і будинки та дзвіниці Лаври).

1 – Георгіївський собор Видубицького монастиря в Києві; 2 – Свято-Троїцький собор у Густині

Схарактеризуйте зразки храмів у стилі українського козацького бароко (особливості композиції, архітектурних форм, оздоблення).

Визначте особливі риси українського бароко в архітектурі (на прикладі творів, поданих у підручнику). Якби ви проектували власний житловий будинок, які досягнення бароко ви б використали?

1 – Іван Григорович-Барський. Фонтан «Самсон»; 2 – Ковнірівський корпус. Київ

У Центральній Україні скульптура набула великого значення, зокрема, як декорація пишної архітектури козацького бароко. Якщо західноукраїнські скульптори-різьбярі працювали переважно в камені, то майстри Східної України використовували здебільшого дерево. Дерев'яне різьблення було широко розповсюджене для обрамлення ікон, вітваря і навіть створення іконостасів у цілому.

Іконостас Андріївської церкви у Києві

Довідка

Саме в добу бароко іконостаси в церквах, що раніше були невисокі, розвинулися в багаторярусну стінку, пишно оздоблену різьбленим дерев'яним мереживом – витонченим, вибагливим, навіть фантастичним. Вона перегороджувала церкву, підіймаючись угору аж до найвищої церковної бані. Ряди чи яруси ікон розділялися ошатним різьбленням, яке часто було досить рельєфним, що надавало всьому іконостасу об'ємності і ще більшої пишності. Різьблення іконостасів часто було позолочене і справляло враження тонкої й вибагливої, майже ювелірної, роботи майстра.

Національна самобутність стилю бароко виявилася також і в українському живописі. Виникли особливі жанри образотворчого мистецтва, у яких формувалися національні ознаки як у відтворенні образів, так і в доборі технічних прийомів. Українські живописці стримано ставилися до пишних і динамічних форм європейського бароко. Це відбилося в іконописі. Українській іконі властиві монументальність фігур, лаконічне й тонке колірне рішення, поєднання різьбленого візерунчастого посрібленого тла, що нагадує орнаменти народного одягу. Деякі ікони доби бароко хоча й написані на релігійні сюжети, але за манерою виконання наближаються до світських картин із характерними для бароко ефектними позами, ошатним одягом, великою кількістю побутових деталей, пейзажем і натюрмортом.

Досить цікавим явищем цього періоду є так звана портретна ікона, зокрема «Покрова», у змісті якої релігійна тематика поєдналася зі світською. В іконах відтворено ідею державності українського народу: перебування під захистом Богородиці груп людей різних соціальних станів утілює ідею небесного заступництва не окремій особі, а народу і державі. Лише в деяких іконах, зокрема створених у козацькому середовищі, трапляються індивідуальні портретні характери: «Покрова» із Сулимівки та з Новгорода-Сіверського, «Покрова» з портретом Богдана Хмельницького.

Перлина

За легендою, Богородиця захистила Константинополь та його мешканців від ворогів, укрити їх своєю покровою (омофором). Культ Покрови Богородиці на території України був поширеним у «християнській республіці козаків». Богородиця вважалася небесною заступницею козацького війська. До Неї козаки зверталися з молитвою, просили про допомогу в бою та захист під час навали ворогів.

На цій іконі Богородиця, яка ніби виступає з храму, розставивши руки долонями до глядача, плащем покриває всіх персонажів, котрі моляться на колінах обабіч Неї. Очі й голова Богородиці звернені до тих, хто молиться і кого Вона захищає. Головною особливістю цього твору є наявність на ньому портретів відомих історичних діячів України та Росії XVII ст.: єпископа Лазаря Барановича – відомого церковного діяча і письменника (праворуч від Богородиці); російського царя Олексія Михайловича у зубчатій золотій короні (ліворуч від Богородиці), за ним – українського гетьмана Богдана Хмельницького.

Як художнику вдалося поєднати у змісті ікони релігійну та світську тематику? Чому, на вашу думку, саме в цей період з'явилися ікони такого типу?

Ікона «Покрова Богородиці» з портретом Богдана Хмельницького

Невідомий художник. Портрет лубенського полковника Г. Гамалії

Водночас із релігійною тематикою в малярстві широкого розповсюдження набуло зображення життя заможних громадян. Особливо це відбилося у світському портреті, зокрема в такому жанрі, як *парсуна*. Його національна особливість – тісний зв'язок з іконописом. Дуже популярними на той час були портрети Б. Хмельницького і козацької старшини, а в Західній Україні – членів Львівського братства – національно-релігійної громадської організації православних міщан Львова.

До найвідоміших належать портрети П. Могили, М. Маклашевського, полковника І. Сулими та його дружини, генерального обозного І. Родзянка. Портретисти намагалися «зазирнути» у внутрішній, душевний світ людини, показати її характер, вдачу, виокремити індивідуальні риси. Тому митці зосереджувалися переважно на обличчі своїх персонажів. Одяг не відвертав уваги глядача.

Які художні прийоми використав художник для створення монументального, урочистого, повнозвучного образу портретованого? Які особливості української парсуни втілено в картині?

Надзвичайну популярність мали в Україні народні картини «Козак Мамай». Зображення цього героя народних легенд, переказів та приказок можна було побачити в кожній українській хаті. Козака-бандуриста малювали олійними фарбами на полотні, стінах, дверях, кахлях, скринях, посуді й навіть на вулицях, уважаючи символічне зображення Мамаю своєрідним оберегом.

Найкращі здобутки українських митців козацько-гетьманської доби – архітектура й іконопис бароко, картини «Козак Мамай» народних майстрів із часом не тільки не втратили своєї мистецької вартості, а й увійшли до золотой скарбниці світової культури, навіки прославивши своїх творців і народ, що їх виплекав.

Народні картини «Козак Мамай»

СЛОВНИК

Іконостас – перегородка, що відокремлює вівтар від центральної частини церкви. На іконостасі розташовуються ікони.

Картуш (від італ. «згорток») – графічна або скульптурна (ліпна) прикраса у вигляді декоративно обрамленого щита чи напіврозгорнутого сувою, на якій розміщують написи, герби, емблеми тощо.

Парсуна – жанр українського портретного живопису кінця XVI – XVII ст., що використовував прийоми іконопису.

Запитання для узагальнення

1. Як проявився стиль бароко на українських землях?
2. У чому досягнення українського бароко в архітектурі та живописі?
3. Розкажіть про вплив мистецького стилю бароко на розвиток скульптури.
4. Якими є найпоширеніші мотиви барокової орнаментики?

Робота з додатковими джерелами інформації

1. Дослідіть архітектурні споруди вашої місцевості. Можливо, деяким з них притаманні риси бароко. Визначте, які саме. Дізнайтеся про історію створення споруд. Зробіть замальовки цих архітектурних пам'яток.
2. За допомогою довідникової, науково-популярної та іншої літератури, Інтернету дізнайтеся більше про діяльність видатних особистостей епохи бароко та їхній внесок у розвиток і становлення українського мистецтва.
3. Створіть альбом (кейс) «Пам'ятки українського бароко» (колективна робота).
4. Створіть сенкан на тему бароко. Сенкан — це вірш, що складається з п'яти рядків. Перший рядок має містити слово, яке позначає тему (зазвичай це іменник). Другий рядок – це опис теми, який складається з двох слів (два прикметники). Третій рядок називає дію, пов'язану з темою, і складається з трьох слів (звичайно це дієслова). Четвертий рядок є фразою, яка складається із чотирьох слів і висловлює ставлення до теми, почуття з приводу обговорюваного. Останній рядок складається з одного слова – синоніма до першого слова, у ньому висловлюється сутність теми, ніби робиться підсумок. Наприклад:

*Бароко
Пишне та химерне
Прикрашає, розважає, захоплює
Втілює поєднання ілюзорного, реального
Стиль*

§ 22.

МУЗИКА УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

У надрах стилю бароко з його схильністю до пишності, помпезності, динамічності й святкової орнаментальності в українській православній церковній музиці на зміну поглибленому зосередженому знаменному розспіву прийшло відкрито емоційне звучання хорового багатоголосся. Багатоголоса традиція одноголосного співу поступилася місцем захопленню милозвучними гармоніями хору. Це зумовило виникнення нового музичного жанру **партесний концерт**. Поділ голосів на партії і дав назву новому стилю – партесний спів. Музика концертів творилася для виконання великим хором на 8–12 голосів (партій) або навіть двома хорами (до 48 голосів) без інструментального супроводу. Епізоди, які виконувалися соло і вокальним ансамблем (солістами), чергувалися з хоровими епізодами. У партесній музиці кристалізувався «розкішний стиль» барокової композиції, де важливе місце посідали колористичні ефекти, контрасти тембрових зіставлень, що створювали об'ємне відчуття простору. За образним змістом концерти умовно розподілялися на урочисті, світлі, лірико-драматичні, скорботні. У процесі розвитку партесне багатоголосся поступово змінювалося: ускладнювалися поліфонічна техніка та інтонаційний склад композицій. Із впровадженням партесного співу храмова музика поступово набула авторства.

Перша велика постать серед майстрів партесного письма – **Микола Дилецький**, композитор, учений, музичний просвітник, хоровий регент (диригент). Його кредо – утвердження ідеї високого професіоналізму в мистецтві. З ім'ям М.П. Дилецького пов'язане глибоке оновлення вітчизняної професійної музики. Саме він першим з українських композиторів докладно виклав технічну суть лінійної, нотної системи, партесного співу і партесної композиції в музично-теоретичному трактаті «Грамматика п'янія музикийского».

Музична грамота Миколи Дилецького

Микола Дилецький. Хоровий твір (на вибір)

Схарактеризуйте свої почуття від прослуханої музики. Поміркуйте над висловом Миколи Дилецького, уміщеним на обкладинці його «Музичної граматики»: «Музыка есть, яже своим гласом возбуждает сердца человеческая ово к веселию, ово к печали или смешенне...».

Довідка

Партесні концерти ще не записували в цілісну єдину партитуру. Їх рукописи зберігаються у вигляді комплектів книг-поголосників, де партія кожного голосу записана в окремій книжечці-партії (звідси назва «партесний»). Із часом деякі книжечки було втрачено, але сучасні музикознавці здійснюють реконструкцію голосів для виконання або видання партесних творів.

Хористи. Фрагмент ікони «Воздвиження Хреста Господнього» кінця XVIII ст.

Підкреслена небуденність і поетичність світобачення вченої людини робить бароко періодом розквіту сценічного мистецтва, яке головним чином пов'язане зі шкільним навчанням. Пишна барокова стилістика сприяла розвитку таких академічних курсів, як риторика і логіка за законами театру. А в курсі поезики (піїтики) учні знайомилися з родами літератури – епосом, лірикою і драмою, обов'язково читаючи вголос твори, сповнені словесного плетіння і поетичної умовності. Драма ж потребувала для ілюстрування більш складних засобів, оскільки призначена для сцени. Так у Європі, і зокрема в Україні, виник шкільний театр.

Шкільний театр був заснований у Київській духовній академії. Його репертуар включав драми про святих, драми-мораліте, драми на історичні сюжети. Ці твори склалися з прологу, який зазвичай виконував автор – учитель поезики; він пояснював зміст і мораль вистави. Потім ішли дві-три дії та епілог.

Гра учнів-акторів у шкільній драмі вирізнялася підкресленими жестами і позами та піднесеною декламацією. Дія відбувалася дуже статично.

У проміжках між діями та актами драми з метою розважити глядача учні зображували *інтермедії* або *інтерлюдії* – жартівливі сценки з українського побуту, не пов'язані з текстом драми, що виконувалися живою українською мовою.

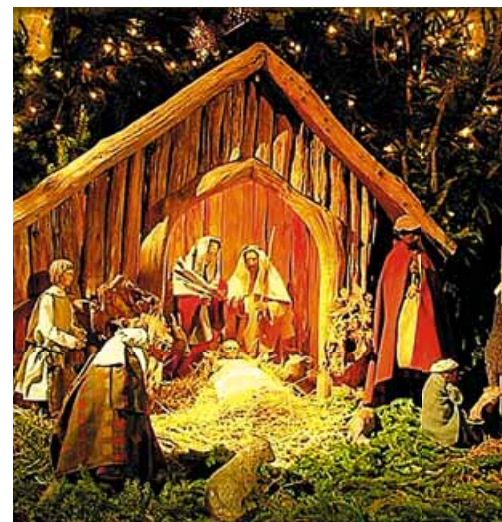
Ось, наприклад, сюжети двох інтермедій: 1) головні персонажі – наївний мужик Стецько і пройдисвіт Климко, який продає нерозумному Стецькові замість лисиці kota в мішку; 2) троє чоловіків вирішують, що пиріг дістанеться тому, хто побачить кращий сон, і поки двоє з них сплять, третій з'їдає пиріг.

Шкільний театр українського бароко започаткував драму як сценічне дійство, що відбувалося за певними правилами, з декораціями, шумовими ефектами та іншими сценічними засобами.

Напишіть і виконайте інтермедію з вашого шкільного життя (колективна робота).

Пригадайте, що вам відомо про народний український різдвяний театр. Назвіть персонажів українського вертепу, намалюйте одного з них.

Вертеп

Перлина

У козацько-гетьманську добу – період боротьби українського народу за національну та соціальну незалежність – у народній культурі досяг вершин музичний епос. Саме в ті часи народився унікальний музично-пісенний жанр, властивий тільки українській національній музиці, – **думи**.

Думи – героїчна, драматизована, пройнята ліризмом поезія. Боротьба козаків із чужоземними завойовниками, життя бранців у неволі, морські походи козаків, козацькі повстання проти поневолювачів – усі ці події були мотивами українських дум. І це не просто хроніка подій, документ, у якому провідну роль відіграють факти; це, насамперед, художні твори, і тому в їхньому змісті можливий творчий домисел поряд із згадками про історичні події чи діяльність конкретних персонажів. Справжні перлини українського народного епосу – «Дума про козака Голоту», «Дума про Марусю Богуславку», «Дума про Самійла Кішку», «Дума про Івана Богуна» та ін.

Автори дум того періоду не відомі. Переважно це були учасники козацьких битв і походів. Кобзарі, лірники, бандуристи виконували думи речитативом, наразі мелодія чітко підпорядковувалася поетичному тексту, а віртуозний інструментальний супровід з елементами зображальності «домальював» картину запеклої битви, страждання невольника чи бурі на морі. Від села до села, від міста до міста розносили народні співці вісті про славу й подвиги героїв, їхню мужність, самопожертву й палку любов до України.

Українські думи (на вибір)

Пригадайте та виконайте відомі вам історичні пісні. У вільний час дослідіть провідні мотиви й образи історичних пісень та дум. Оберіть тематику сучасної думи або історичної пісні.

Лев Жемчужников. Кобзар на шляху

В Україні барокової доби в різних освітніх осередках (братських школах, колегіумах, Києво-Могилянській академії) виник своєрідний вид музично-поетичної творчості, тісно пов'язаний із письмовою віршовою поезією, – **кант**. Авторами й виконавцями кантів були не лише композитори, регенти хорів, співаки й учителі, а також учні братських шкіл, мандрівні дяки (студенти, які під час канікул (вакацій), щоб прохарчуватися, ішли по селах, шукаючи підробітку, або, не закінчивши колегіуму чи академії через матеріальні нестатки, подорожували містами й селами, заробляючи на прожиття, зокрема співом).

За музичною формою кант – це триголосна (пізніше чотириголосна) куплетна пісня, що виконувалася хором чи ансамблем без супроводу. Існували церковні й світські канти. Тексти останніх, складені слов'яно-руською або простонародною мовою, висвітлювали різні професії (канти матроські, солдатські, студентські), особливості українського побуту. За змістом поетичного тексту й характером музики канти можна розподілити на урочисті, ліричні, гумористичні й сатиричні.

Імена авторів кантів за деяким винятком до нас не дійшли, хоча немає сумніву, що такі пісні складали як музиканти-аматори, так і професіонали. Найвідомішим серед них був філософ, педагог і музикант **Григорій Савич Сковорода**.

Багато «сковородинських пісень» мали велику популярність серед простого люду й стали народними. Вплив творчості мандрівного філософа на розвиток української пісенної творчості надзвичайно великий. Сковорода розширив тематику й коло образів згаданих жанрів, додав у вокальну музику глибокі філософські роздуми, а також збагатив її гумором та їдкою сатирою. Збірка його творів «Сад божественних пісень» – своєрідний ліричний щоденник. У ньому відбилися життєві події, роздуми автора про високі моральні якості людини, які виявляються у добрих учинках, а добрі вчинки – у мудрості; про вільну людину, яка мусить реалізувати свої можливості, а для цього – пізнати себе.

На уроках літератури ви вже вивчали творчість Григорія Сковороди. Визначте основну ідею тих творів, що вам сподобалися. Чи згодні ви з позицією цього видатного філософа щодо сенсу людського життя? Поміркуйте.

ФАКТ

З 2010 року поблизу Харкова проводиться щорічний літературно-музичний фестиваль «Сад Божественних пісень», присвячений Г. Сковороді. Це – акція духовності та вшанування творчості філософа, поета і музиканта. «Бажаєш бути щасливим? – запитує Сковорода. – Істинне щастя всередині нас. Пізнай себе!» Дійство фестивалю розгортається на мальовничій галявині, де шукачі щастя можуть насолодитися природою, живою музикою, гарною поезією та запальними танцями.

ВСЯКОМУ ГОРОДУ НРАВ І ПРАВА

Музика та вірші Г. Сковороди

Рухливо

Вся-ко-му го-ро-ду нрав і пра-ва, вся-ка і-мі-є свій
 ум го-ло-ва, вся-ко-го при-хо-ті во-дять за
 ніс, вся-ко-го ма-нитьк на-жи-ві свій біс.

*Лев роздирає там вовка в куски,
 Тут же вовк цапа скубе за виски,
 Цап у городі капусту псує,
 Всякий з другого бере за своє.*

*Всякий, хто вище, то нижчого гне,
 Дужий безсильного давить і жме;
 Бідний багатого – певний слуга,
 Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.*

*Всяк, хто не маже, то дуже скрипить:
 Хто не лукавить, то ззаду сидить,
 Всякому рот дере ложка суха, –
 Хто ж є на світі, щоб був без гріха?*

Перед розучуванням пісні розтлумачте зміст тексту. Поміркуйте над його актуальністю в наш час. Поцікавтеся, у якій опері М. Лисенка використано цю пісню.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Виконайте живописні або графічні композиції за мотивами текстів кантів Г. Сковороди.

СЛОВНИК

Партесний концерт (від лат. *pars, partes* – «частина, партія») – жанр багатоголосної церковної музики, що з'явився в Україні в першій половині XVII ст.; найвище досягнення української професійної музики доби бароко.

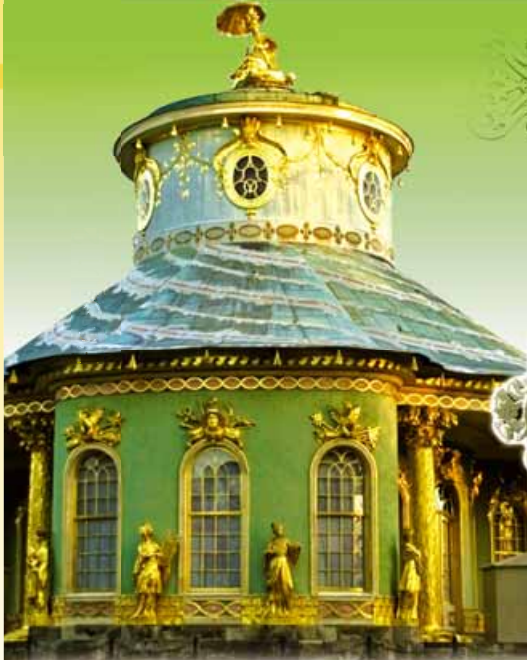
Кант – вокальний жанр, урочиста пісня духовного або світського змісту, що виконується без супроводу на три (чотири) голоси.

Запитання для узагальнення

1. Які музичні жанри (духовні, світські, народні) виникли в епоху бароко?
2. У чому особливість партесного співу, як він відбив світобачення бароко?
3. Розкажіть про участь учнів у шкільному театрі епохи українського бароко.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. За допомогою ресурсів Інтернету та інших носіїв аудіоінформації створіть добірку музичних шедеврів України XVII–XVIII ст.
2. Дослідіть особливості поширення кобзарства в Україні. Дізнайтеся про тематику пісенного репертуару, особливості народних музичних інструментів – кобзи та бандури.
3. Разом з однокласниками та однокласницями заплануйте фольклорну експедицію для дослідження музичної культури рідного краю (Орієнтовні теми: «Історія в піснях мого краю», «Музичні інструменти в побуті українців»).

§ 23. СЕКРЕТИ ГАЛАНТНОГО СТИЛЮ

Після величавості, пишності й монументальності бароко настав період легкої галантності та вишуканості. Улюбленою деталлю декоративної орнаментики стала стилізована мушля (*rokaile*). Саме вона дала назву окремому стилю в мистецтві – «рококо», який сформувався у Франції. Гаслом цього витонченого стилю стало «мистецтво як насолода», його мета – викликати легкі, приємні емоції, розважати, радувати око химерним візерунком ліній, вишуканими поєднаннями світлих святкових кольорів.

У палацовій архітектурі, на противагу чудовим резиденціям бароко, перевага стала надаватися спорудам камерного, майже павільйонного типу. Таким є палац Сан-Сусі в Потсдамі, який спроектував для прусського короля Фрідріха II **Георг Венцелаус Кнобельсдорф**. Невелика одноповерхова будівля складається з перекритої невисоким куполом овальної зали і двох бічних крил. Парковий фасад палацу з еліптичною в плані напівротондою, що виступає, у центрі прикрашений фігурами каріатид і атлантів, які підтримують карниз. Розташовані по всьому фасаді попарно між високими вікнами, вони надають палацу ошатного, мальовничого вигляду. Але, на відміну від скульптури Цвінгера, яка нерозривно пов'язана з архітектурою, атланти палацу Сан-Сусі тільки дещо «пожвавлюють» поверхню стіни. Тут скульптура стає просто декором.

Палац Сан-Сусі в Потсдамі. Загальний вигляд

Палац Сан-Сусі в Потсдамі: 1 – інтер'єр; 2 – порцелянова статуетка

Стиль рококо виявився, насамперед, у розплануванні та декорації інтер'єру будівель (палаців, церков, костелів). Центром формування нового мистецтва став не палацовий парадний інтер'єр, а салон. Замість величезних парадних залів бароко з'являються невеликі ошатні салони рококо. Стиль рококо прагнув зорво «зруйнувати» конструкцію будинку завдяки використанню масштабних розписів і величезних дзеркал. Щоб візуально розширити простір невеликих кімнат, дзеркальні поверхні розташовували одна навпроти одної, а для збільшення кількості денного світла – навпроти вікна. Щоб зняти відчуття масивності стін та перекриттів і надати інтер'єрам легкості, вікна розташовували майже в одній площині зі стіною.

В оздобленні інтер'єрів переважали криві лінії, заокругленість кутів. Забарвлення стін та стелі – м'яких, не ядучих кольорів з можливим орнаментом, але не дуже помітним. У декорі архітектурних споруд квіткові гірлянди, рослинні орнаменти, золота ліпнина, успадковані рококо від бароко, доповнилися дорогоцінним камінням та кольоровою мозаїкою.

Інтер'єри прикрашали різними аксесуарами: статуетками, вазами, – обов'язковою деталлю яких було використання срібла чи золота і, по змозі, дорогоцінного каміння або кристалів. Усі предмети в інтер'єрі мали відмінно гармоніювати один з одним. Ніщо не повинно виділятися або, навпаки, – іти в тінь. Колір, форма, текстура – усе мало взаємно доповнюватися. У добу рококо скульптура (переважно поліхромна) стала істотною частиною архітектурної композиції, вона відрізняється особливою грацією, ліричністю, асиметричністю, а орнамент (зокрема, різьблений) набув форм мушлі. У цей час широко розвинулося ткацтво, ювелірне мистецтво, виготовлення тонкої кераміки – порцеляни, а також меблів і гобеленів.

Інтер'єр палацу Субіз у Парижі

Перлина

Яскравим прикладом рококо в архітектурі є **палац Амалієнбург**, розташований під Мюнхеном (Німеччина). Його створив французький архітектор *Франсуа Кювільє* для дружини курфюрста Карла Альбрехта Марії Амалії. Пізніше цей палац став частиною Німфенбурзької замиської резиденції королів Баварії. Це невелика одноповерхова будівля, зовні проста і водночас елегантна й вишукана. Її центр злегка акцентований плоским куполом з платформою.

Інтер'єри палацу витончені, святкові, багато оздоблені. Хоча окремим залам внутрішніх приміщень властиві індивідуальні риси, весь їх комплекс (Блакитний кабінет, Жовта кімната, або Кімната відпочинку, Мисливська кімната, Індіанський кабінет, або Кімната фазанів) становить цілісну єдність. Багатство декору досягає кульмінації у «Великому салоні» (Дзеркальній залі) – круглому приміщенні з плоским куполом.

За допомогою чергування вікон, дзеркал і дверей, гри природного та відбитого світла створюється відчуття, що кордони зали зникають і глядач опиняється у відкритому павільйоні з високим небесним склепінням у вигляді купола.

Схарактеризуйте риси стилю рококо в архітектурі.

Амалієнбург. Загальний вигляд

Інтер'єр Дзеркальної зали

Інтер'єр кухні княгині

Інтер'єр Дзеркальної зали

Для форм меблів рококо характерна повна відмова від автономності окремих елементів конструкцій, симетрії і прямих ліній. Головним стає прагнення «розчинити» деталі в загальному об'ємі предметів. Меблі здаються ніби відлитими з однієї пластичної маси. У декоративному оздобленні предметів обстановки цього стилю переважають бронзові накладки; іноді вся поверхня предметів оброблялася кольоровими лаками і теж декорувалася накладками або позолоченим різьбленням. Безтурботне життя світських салонів було зосереджене навколо жінки, і примхи великосвітських панночок задавали загальний тон: витончено-декоративний і легковажний. З'явилися суто жіночі предмети меблів. Це – *секретер* на високих ніжках з похило розташованою відкидною дошкою і безліччю потайних відділень; *картоньєрка* (шафка для паперів); *туалет* з відкидним дзеркалом і різноманітні *тумбочки*.

Головний мотив кімнати рококо – камін: невисокий, облицьований мармуровою плитою і заставлений канделябрами, годинниками, порцеляновими

Меблі у стилі рококо

«дрібничками» та іншими прикрасами. Над кімнатною піччю зазвичай вішали дзеркало в розкішній рамі. У цей час «народжуються» нові форми меблів для сидіння: *канapé* (диван у формі кількох з'єднаних крісел), *шезлонг*, *бертер* (глибоке крісло). У формах диванів і крісел враховувалися особливості пишного жіночого одягу. Майстри почали намагатися робити меблі не тільки репрезентативними, але й комфортними.

Найпоширенішою формою творів живопису стало декоративне панно, здебільшого овальної, круглої або химерно зігнутої форми. Декоративні композиції захоплюють глядача граціозним орнаментальним ритмом. Для оздоблення внутрішніх приміщень майстри рококо широко застосовували складні різьблені та ліпні візерунки, завитки, мушлі, маски, живописні та скульптурні панно. У мистецтві цього часу панує вишуканість і асиметрія.

У сюжетах живописних творів переважали свята й театральні вистави, міфологічні сюжети, теми кохання. Штучні й приємні пейзажі пристосовані лише для побачень, танців, шляхетного та легковажного дозвілля. У портретах усіх персонажів зображено підкреслено усміхненими, люб'язними, витонченими. Для мистецтва рококо характерне заглиблення у світ фантазії, міфологічних і пасторальних (які пов'язані з ідеалізованим зображенням сільського життя) сюжетів, екзотичних казкових образів.

Для французького живописця **Жана Антуана Ватто** головним покликом до творчості був світ людських почуттів і мрій, бажання людей перетворити життя на своєрідне театралізоване дійство.

Жан Антуан Ватто: 1 – Венеційське свято; 2 – Паломництво на острів Киферу; 3 – Пісня кохання

А тепер перенесімося подумки до великої зали палацу французького короля Людовика XV. У розкішному інтер'єрі серед численних дзеркал, у яких виблискують каскади люстр, дами в пишних сукнях і кавалери в напудрених перуках танцюють повільний бальний танець.

Яка ж музика звучить на балу? Грає невеликий струнний ансамбль зі скрипок і віол. Супровід до граціозних танцювальних мелодій виконує музикант, який сидить за інструментом, що за формою віддалено нагадує сучасний рояль. Така сама клавіатура, дерев'яний ящик з відкритою кришкою, у якому натягнуто струни. Інструмент прикрашений малюнками, різьбленням, інкрустацією, він має тонкі ніжки вишуканої форми. Але це не фортепіано, а його попередник – *клавесин*.

Багато композиторів писали музику для цього інструменту. У мелодіях, що пишню оздоблювалися *мелізмами*, відчувалися інтонації «зітхання» – у дусі епохи рококо. Галантному стилю відповідав і витончений дзвінкий тембр клавесина. Недосконалий механізм інструменту не давав змоги поступово посилювати або зменшувати звучання. Щоб грати з різноманітною динамікою, тогочасні майстри навіть створили дві клавіатури: форте і піано, на яких грали по чергово. Інколи додавали третю клавіатуру (регістр), що імітувала тембри лютні, фагота тощо.

З музикою для клавесина пов'язані найвищі досягнення **Франсуа Куперена** – придворного органіста, клавесиніста і вчителя музики. Його клавесинним мініатюрам притаманні граціозні ритми, галантні мелодії, щедро прикрашені орнаментикою, подібно до ювелірних живописних орнаментів рококо. З-поміж програмних заголовків п'єс натрапляємо на пасторальні («Збиральниці винограду»), «портретні» («Дівчина-підліток»), звуконаслідувальні («Будильник»).

Придворним музикантом був також інший французький композитор-клавесиніст – **Жан Філіпп Рамо**. Він написав низку опер-балетів для тогочасного театру, що зумовило театральність його програмних клавесинних

1 – Ян Вермер. Молода жінка сидить за верджинелом; 2 – клавесин

п'єс для сольного та ансамблевого виконання. Більшість із них композитор об'єднував у сюїти.

Надзвичайного поширення в домашньому музикуванні освічених англійців набув різновид клавесина *верджинел*. На ньому можна було пограти будь-де, приміром у перукарнях, чекаючи черги. Англійські верджинелісти створили власну композиторську школу, до якої належали Вільям Берд, Генрі Перселл та ін.

В Італії клавесин називали «чембало», у Німеччині – «кільфлюгель», у Франції – «спінет».

Луї-Клод Дакен. Зозуля. Жан Батіст Люллі. Гавот. Франсуа Куперен. Будильник. Жан Філіпп Рамо. Тамбурін. Ригодон. Курка. Вільям Берд. Волинка. Флейта і барабан (на вибір)

Схарактеризуйте музичні образи. Які елементи музичної мови сприяли їх утіленню?

Із часів бароко композитори писали танцювальну музику для придворних балів. Поступово вона залунала й у вишуканих салонах французької знаті. Танці виконували в певній послідовності, чергуючи їх за темпом і характером. Так сформувався музичний жанр – *сюїта*. Її основоположниками були французькі композитори, а саме слово, що перекладається з французької як «послідовність» «ряд», дуже точно вказує на особливості жанру.

Одними з найвідоміших сюїт для клавесина є «Французькі сюїти» Й.С. Баха (збірка із шести творів). Цю назву вони отримали вже після смерті композитора завдяки широкому використанню французьких танців (менуєт, бурре, гавот) та відчуттю схожості з манерою письма французьких композиторів-клавесиністів Куперена та Рамо. Незважаючи на самостійність частин, кожна сюїта сприймається як єдиний музичний твір.

Йоганн Себастьян Бах. Французька сюїта до-мінор

Схарактеризуйте музику. Уявіть, як виглядають і які рухи виконують танцівники. Поясніть свої міркування.

Довідка

Хоча жанр сюїти сформувався у Франції, танці, що склали сюїту, не обов'язково були французькі. Спочатку сюїту становили лише дві частини, два танці – повільна й урочиста іспанська павана і весела та швидка італійська гальярда. Через деякий час сформувалася чотиричастинна сюїта, із чітко визначеною послідовністю розділів. Це були чотири танці, які у творі чергуються за темповим контрастом «повільно–швидко»:

алеманда – німецький танець «для виходу», неквапливий, плавний;

куранта – плавний, але жвавіший танець італо-французького походження;

сарабанда – іспанський повільний танець;

жига – швидкий танець англійського походження.

Із часом сюїти стали включати в себе інші танці – гавот, менуєт, бурре, ригодон. Розвиваючи цей музичний жанр, композитори почали додавати нетанцювальні частини сюїти – прелюдії, арії.

АЛЕМАНДА

КУРАНТА

САРАБАНДА

ЖИГА

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Виліпіть ескіз рельєфу ліпнини з рослинними мотивами у стилі рококо (пластилін). У вільний час створіть у такій техніці оздоблення для фоторамки, альбому тощо.

СЛОВНИК

Мелі́зми – різноманітні мелодичні прикраси звука, які не змінюють темпу і ритмічного рисунка мелодії. У нотному записі позначаються спеціальними значками чи дрібними нотами.

Панно́ — частина поверхні стіни, стелі, дверей, обмежена рамкою і заповнена живописом, мозаїкою або скульптурним рельєфом; картина, барельєф, що заповнюють частину стіни, стелі.

Сюї́та – циклічний інструментальний твір, що складається з кількох самостійних за кількістю, порядком і способом сполучення п'єс, об'єднаних художнім задумом.

Запитання для узагальнення

1. Як виявився стиль рококо в мистецтві?
2. Які музичні «знахідки» застосовували композитори-клавесиністи?
3. Порівняйте музичний жанр сюїта з іншими відомими вам циклічними жанрами, наприклад сонатою, симфонією, циклом концертів, прелюдій і фуг тощо.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. За бажання у вільний час дослідіть особливості чоловічого та жіночого вбрання епохи бароко та рококо. Поміркуйте, які його елементи використовують художники-модельєри в сучасному одязі.
2. Прослухайте музичні твори у виконанні на клавесині чи його різновидах – верджинелі, чембало.
3. Дізнайтеся про особливості технології створення ліпнини з гіпсу для оформлення сучасних інтер'єрів у стилі рококо (бароко) та навіть використовують пластилін.

Тема 2

Мистецтво класицизму

§ 24.

УРІВНОВАЖЕНА ГАРМОНІЯ АРХІТЕКТУРИ КЛАСИЦИЗМУ

У часи, коли майже вся Європа була охоплена піднесеним, динамічним і пишним мистецтвом бароко, у Франції розквітає новий стиль – **класицизм**, однією з найважливіших рис якого була опора на традиції Високого Відродження і звернення до античного мистецтва як до найвищого зразка.

Французи в той час надавали великого значення зведенню Східного фасаду Лувра – головної королівської резиденції, а тому запросили найталановитіших зодчих і оголосили конкурс на кращий архітектурний проект. У цьому конкурсі брав участь і відомий майстер бароко **Лоренцо Берніні**, який запропонував проект з вигнутими фасадами, оздобленими великою кількістю декоративних елементів. Проте французи вирішили, що така споруда буде надто пишною, і надали перевагу більш строгому і класичному проекту свого співвітчизника **Клода Перро**. Сьогодні Лувр – не тільки пам'ятка архітектури, а й музей, що не має рівних за кількістю, різноманітністю та художньою цінністю мистецьких шедеврів.

Клод Перро. Лувр. Східний фасад

Знайдіть у будівлі знайомі вам архітектурні елементи й назвіть їх. Поміркуйте і визначте характерні ознаки стилю.

Головними законами архітектурної композиції стали строгість прямих ліній і геометрична правильність планів; чіткий і спокійний ритм; урівноваженість, логічність планування, вивіреність пропорцій – загальна гармонія частин і цілого; поєднання гладкої стіни з ордером і стриманим декором; використання елементів античної архітектури: портиків, колонад, статуй і рельєфів на площинах стін. Основними засобами гармонізації форми стали ритмічні поєднання різних за величиною й насиченістю мас. Панувала симетрія – її математичній логіці підпорядковувався кожен елемент.

Пригадайте, де й коли було зведено перші тріумфальні арки, яке їхнє головне призначення.

Люіджі Каньола. Арка Миру. Мілан

Видатним шедевром архітектури, що поєднав бароко і класицизм у єдиний урочистий стиль, став палацово-парковий ансамбль у Версалі – грандіозній резиденції французьких королів. Король Франції Людовик XIV, якого називали «король-сонце», задумав створити в цьому живописному місці справжнє чудо світу. У реалізації грандіозного задуму брали участь видатні зодчі – Луї Лево, Жюль Ардуен-Мансар і декоратор садів та парків Андре Ленотр. На місці диких лісів з'явився величезний парк із численними алеями, скульптурами, каналами, альтанками й фонтанами та розкішним палацом. Палацові зали були прикрашені рельєфами і скульптурними ансамблями, що надавало їм особливої урочистості й пишності.

Версальський палац. Париж

Жюль Ардуен-Мансар, Шарль Лебрен, Антуан Кузевокс. Дзеркальна галерея Великого палацу. Версаль

Справжньою прикрасою Великого палацу є Дзеркальна галерея завдовжки 73 м. З одного боку цієї парадної зали розміщено 17 високих вікон, а з протилежного – величезні дзеркала, у яких відбиваються небо, озера, фонтани й скульптури парку.

Завдяки чому зодчі створили ілюзію безмежного, наповненого переливками світла простору в Дзеркальній галереї?

Паркова скульптура Версалю «Колісниця»

Палацово-парковий ансамбль Версаль

Не менш прекрасною і важливою частиною ансамблю є парк, який спроектував Андре Ленотр. Він складається з великої кількості терас, що знижуються в міру віддалення від палацу. Клумби, газони, оранжерея, басейни, фонтани, а також численні скульптури на античні сюжети є продовженням палацової архітектури.

Довідка

Версальський парк є яскравим зразком регулярного парку – парку, що має геометрично правильне планування, зазвичай з вираженою симетричністю композиції. Він характеризується прямими алеями, які є осями симетрії, а також квітниками, партерами й басейнами правильної форми, стрижкою дерев і чагарників з наданням насадженням різноманітних геометричних форм. За задумом Андре Ленотра, усі алеї Версальського парку було прокладено за геометрично правильною схемою, басейни – правильної геометричної форми, а кожна паркова алея закінчувалася водоймою. У кінці королівської алеї розміщено фонтан Аполлона і канал.

Версальський парк (фрагмент)

На дозвіллі поцікавтеся найвідомішими парками світу. Дізнайтеся про їх особливості та поділіться результатами своїх досліджень з однокласниками.

ФАКТ

Французький король Людовик XIV дозволив перебудовувати горища міських споруд під житлові приміщення. Конструкцію таких приміщень, розташованих під високим дахом, розробив французький архітектор Франсуа Мансар (дід Жюль Ардуена-Мансара), у подальшому вона отримала назву мансарда.

Перлина

Одним з яскравих зразків архітектури французького класицизму є **собор Будинку інвалідів**, зведений за проектом Жюля Ардуена-Мансара. Це – квадратна у плані споруда, зразок суворої витонченості й симетрії. Фасад собору прикрашений подвійною колонадою (у першому ярусі – доричного, у другому – колони коринфського ордеру), увінчаною монументальним фронтоном. На колонаду зверху поставлено блок, що в перетині повторює барабан, прикрашений на першому поверсі парними колонами, а на другому – великими вікнами, основним завданням яких є освітлення внутрішнього інтер'єру купола. Цю величну споруду вінчає купол, оздоблений позолоченим орнаментом, а над ним височіє граціозний купольний ліхтар зі шпилем. Висота собору сягає 107 м.

Схарактеризуйте екстер'єр та інтер'єр будівлі у стилі класицизму. Порівняйте їх зі спорудами інших стилів.

Собор Будинку інвалідів. Екстер'єр

Інтер'єр (фрагменти)

Купол

Вільям Гесте, Андрій Меленський. Контрактний будинок. Київ

В Україні стиль класицизму яскраво виявився в архітектурі різних типів будівель. Художня мова цього стилю, на відміну, наприклад, від бароко, була універсальною. Її можна було використовувати, споруджуючи не тільки урочисті палаци, а й житло містян та громадські будівлі. Цивільні споруди зводилися з урахуванням їхнього призначення – це були будинки губернського правління, Дворянського зібрання, лікарні, пошти, банки, театри, торгові будівлі (гостині двори, ринки, ярмаркові комплекси, контрактні будинки тощо).

Дослідіть характерні ознаки класицизму в архітектурних спорудах України.

Чарльз Камерон. Палац Кирила Розумовського. Батумин

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Створіть графічні начерки будівель вашої місцевості, у яких ви виявили ознаки стилю класицизм.

СЛОВНИК

Колонáда – ряд або кілька паралельних рядів колон, що несуть спільне горизонтальне накриття.

Пропóрції – в архітектурі – співвідношення між архітектурною спорудою загалом і її частинами, між окремими частинами та їхніми елементами.

Запитання для узагальнення

1. Визначте ознаки стилю класицизму в архітектурі.
2. Схарактеризуйте французький регулярний парк.
3. Як виявився стиль класицизму в архітектурі на теренах нашої країни?

Робота з додатковими джерелами інформації

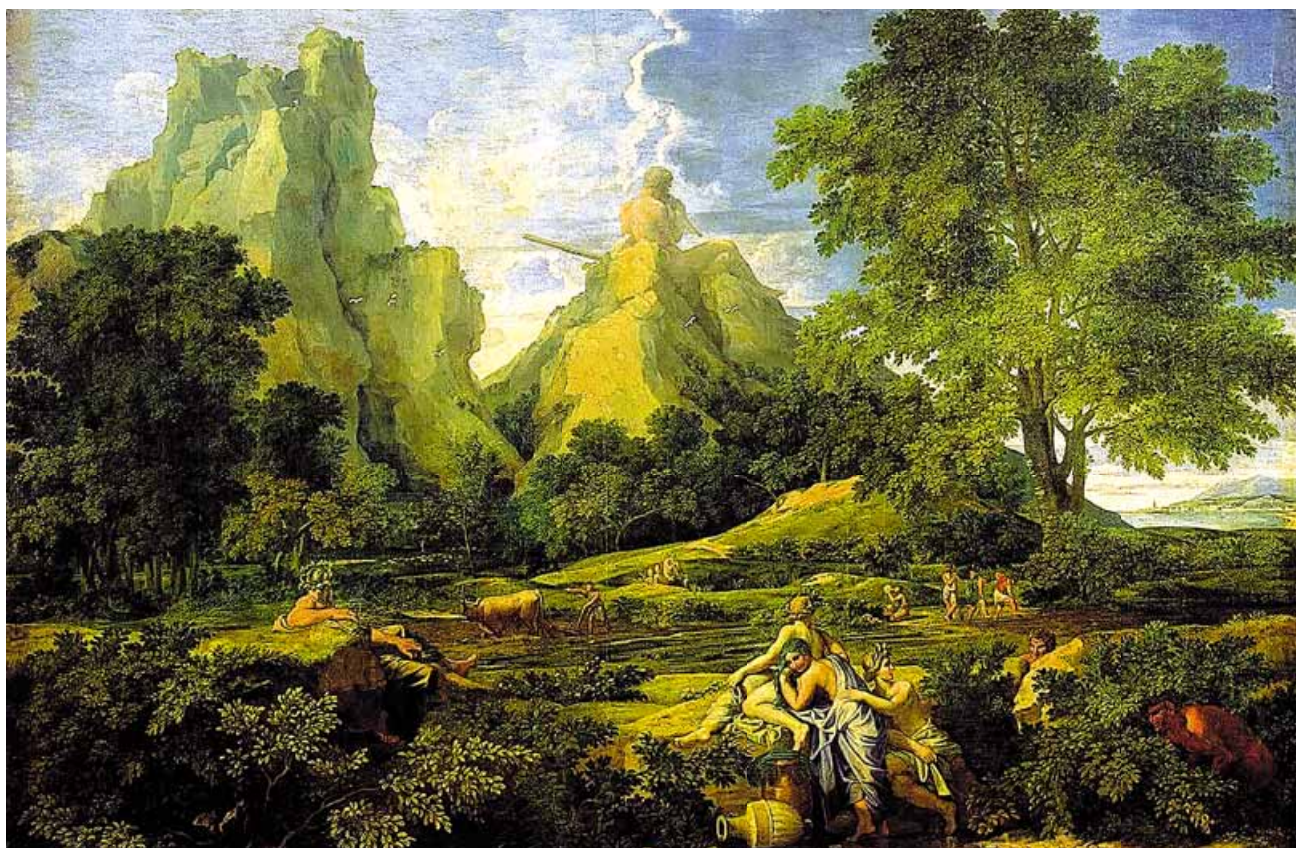
Дізнайтеся про стиль ампір у мистецтві. Зробіть добірку творів мистецтва в цьому стилі, схарактеризуйте один з них.

§ 25. ЖИВОПИСНІ ОБРАЗИ КЛАСИЦИЗМУ

Живописці класицизму широко використовували теми, образи й мотиви античного та ренесансного мистецтва. «Французьким Рафаелем» назвали нащадки класика французького національного живопису **Нікола Пуссена**. Якість малюнка, драперій, аксесуарів ставлять його в когорту найбільших живописців світу. Митець завжди захоплювався природою, її величиною та гармонією, а тому особливе місце в його творчості займав пейзаж.

Глибокого поетичного змісту сповнена картина Н. Пуссена «Пейзаж з Поліфемом», яка впродовж багатьох століть вабить до себе прихильників

Нікола Пуссен. Пейзаж з Поліфемом

мистецтва. За основу для написання твору художник обрав літературний виклад міфу про Поліфема давньоримського поета Овідія. Колорит картини побудований на строгому поєднанні зеленого та блакитного кольорів. Центральне місце в композиції займає могутня фігура циклопа Поліфема. За міфом, закохавшись у морську німфу Галатею, він перестав ламати дерева й топити кораблі. Умостившись на високих скелях, велет заграє прекрасну мелодію на своїй стоголосій сопілці. Ці звуки розлягалися луною, прекрасні німфи гір, лісів і річок, веселі й пустотливі сатири поспішали до підніжжя послухати пісню кохання. Уся навколишня природа заспокоїлась, у ній запанували мир, гармонія та порядок.

Як художнику вдалося досягти особливої виразності обраної композиції? Який колір обрав живописець для зображення жорсткого велетня і чому?

Пейзажному живопису присвятив свою творчість французький художник **Клод Лоррен**. У його картинах біблійні, міфологічні або пасторальні сюжетні мотиви повністю підпорядковані зображенню прекрасної, величної природи. Живописні полотна цього митця вирізняються віртуозно побудованою перспективою і тонким колоритом.

Як художник передав кольорові відношення освітлених і затемнених поверхонь? Розгляньте, як майстерно Клод Лоррен «розчинив» обриси віддалених від глядача предметів.

У живописі класицизму особливого розквіту набули історична картина й парадний портрет. Майстерність французького художника **Жака Луї Давида** загартовувалась у складний для його країни період. Класицистичні полотна майстра виражали високий громадянський зміст і героїчні моральні ідеали. У портретних роботах художника втілюються класицистичні уявлення про енергійну й вольову людину.

В основу картини «Клятва Гораціїв», яка принесла художнику широке визнання, було покладено сюжет, пов'язаний з римською історією. Старий батько, який втілює істинного римлянина, благословляє синів на битву, даючи їм зброю. Перед тим як іти в бій, брати Горації присягають на вірність Батьківщині.

1 – Клод Лоррен. Полудень; 2 – Жак Луї Давид. Клятва Гораціїв

Жак Луї Давід. Наполеон при переході через Сен-Бернар

На іншій картині художник зображує Наполеона, який повертається із чергового походу додому. Зрозуміло, військова компанія стала переможною. Здіблений кінь неначе завмер разом зі своїм героїчним вершником, який підняв руку в тріумфальному жесті. Цей рух переможця ніби змусив заціпеніти все довкола – гірські виступи нерухомі і зливаються з неспокійним рельєфним небом.

Як художник використовує світло й тінь для увиразнення образів? У чому особливість парадного портрета?

До європейського рівня піднесли портретний жанр два українці – Дмитро Левицький і Володимир Боровиковський. Їхня висока майстерність, глибина пізнання людини дивує й захоплює прихильників мистецтва вже понад два століття.

Якими засобами митці передали соціальне становище людей? Зверніть увагу на те, як майстерно художники зобразили життя безпосередніх на обличчях портретованих. Порівняйте художні образи, які створили митці.

Дмитро Левицький: 1 – Портрет К.І. Нелідової; 2 – Портрет архітектора О.Ф. Кокоринова

1

2

1 – Дмитро Левицький. Портрет Урсули Мнішек;
2 – Володимир Боровиковський. Портрет Д.П. Трощинського

СЛОВНИК

Поліфем – у давньогрецькій міфології – страшний одноокий велетень.

Запитання для узагальнення

1. Які теми розкривалися в живописі класицизму? Які жанри розквітли в цю епоху?
2. Які з перелічених характеристик найбільше відповідають особливостям мистецьких творів класицистичного періоду: *урочистий, піднесений, романтичний, суворий, пишний, декоративний, героїчний*?
3. Висловіть свої міркування з приводу вислову Нікола Пуссена: *«Дивитися на предмет, споглядаючи його, – це значить, окрім простого і природного відображення форми в оці, шукати власними зусиллями спосіб добре осягнути цей предмет»*.

Робота з додатковими джерелами інформації

Проведіть дослідження: порівняйте жанр парадного портрета в епоху класицизму та скульптурного портрета епохи античності. Зробіть висновки.

§ 26–27.

КРАСА І ВПОРЯДКОВАНІСТЬ ГАРМОНІЇ СПІВЗВУЧ

Класична музика... Чи виникало у вас питання, що означає це словосполучення? Слово «класичний» перекладається з латинської як «зразковий». У музичному мистецтві в часи класицизму було засновано канони, які й стали взірцями для наслідування багатьох поколінь музикантів.

Зразком музичного класицизму стала творчість композиторів **Йозефа Гайдна**, **Вольфганга Амадея Моцарта** та **Людвіга ван Бетховена**, які жили і творили у м. Відні (Австрія).

Основне досягнення музики класицизму полягало у створенні чіткої і логічної системи правил щодо будови великих музичних жанрів: сонати, симфонії, концерту. Ці правила використовують упродовж століть музиканти всієї Європи, а також інших частин світу. І тому багато музичних творів, що відповідають цим вимогам, називають *класичною музикою*.

У композиторів-класиків жанр симфонії пройшов своє становлення і досяг найвищої досконалості. Тривалий час симфонією називали будь-яке благозвучне поєднання звуків. Пізніше це слово набуло різних значень.

1 – Невідомий художник. Франц Йозеф Гайдн диригує струнним квітетом;
2 – Ебенейзер Кроуфорд. Вольфганг Амадей Моцарт і його батько Леопольд займаються музикою

Так, симфонією називали і вступ до танцювальної сюїти, і оркестрові вступи до опер. Йозеф Гайдн, якого вважають родоначальником цього жанру, створив понад 100 симфоній, у Моцарта їх понад 40, у Бетховена – дев'ять. Саме у творчості цих композиторів цей жанр набув масштабності та тембрової різноманітності.

Симфонія – найбагатший жанр інструментальної музики. Він має великий обсяг і складну будову, розрахований для виконання симфонічним оркестром перед великою аудиторією.

У творчості композиторів-класиків жанр симфонії набув найбільш досконалої циклічної форми, де частини симфонічного циклу розташовані в певному порядку і утворюють художню цілісність, відображаючи різні боки життя – драматичний, ліричний, жанрово-побутовий. Музика симфонії відтворює картину людського життя в усіх його проявах, контрастах: енергійні дії можуть змінюватися ліричними спогляданнями чи глибокими роздумами, серйозність – переростати у веселий жарт. Музичні образи можуть характеризуватися з різних боків, вступати у взаємодію між собою, переплітатися, перевтілюватися, перетворюватися... Так поступово – від частини до частини – розгортається *музична драматургія* симфонії.

I частина

Швидко (сонатна форма)
Енергійно, схвильовано

II частина

Повільно
Лірично, світло, спокійно
або сумно і зосереджено

III частина

Жваво (менуєт
або скерцо)
Танцювально

IV частина

Швидко (сонатна форма)
Енергійно, часто урочисто
святково

Схема сонатно-симфонічного циклу

Йозеф Гайдн. Симфонія № 103 («3 тремоло литавр»)

У вільний час прослухайте симфонію. Схарактеризуйте кожну частину та загальну драматургію музичного твору. Поцікавтеся історією його створення.

Довідка

У творчості Йозефа Гайдна сформувався звичний для нашого часу склад симфонічного оркестру, так званий класичний склад.

Перлина

Однією з найвідоміших у світі є **Симфонія № 40 (соль мінор)** австрійського композитора **Вольфганга Амадея Моцарта**.

Перша частина за класичними правилами написана в *сонатній формі*.

Розвиток музики в сонатній формі можна порівняти з дією у драматичному творі. Спочатку композитор знайомить нас з основними дійовими особами – музичними темами – головною і побічною партіями, які, як правило, контрастні. Це – ніби зав'язка драми. Потім дія розвивається, загострюється, досягає кульмінації, після чого приходить розв'язка. Таким чином, сонатна форма складається із трьох основних розділів: експозиція, розробка, реприза.

Вольфганг Амадей Моцарт. Симфонія № 40 (Ч. I)

Поміркуйте, які зміни відбулися в музиці репризи порівняно з експозицією. Зверніть увагу, як реприза сонатної форми сприяє врівноваженості, завершеності музичних вирвань у розробці, що надає цілісності, завершеності, гармонійності організації всієї побудови частини I. Виберіть з наведених характеристик ті, що відповідають емоційному стану частин сонатної форми: «тривожна», «трепетно-схвильована», «занепокоєна», «енергійна», «світла», «м'яка», «витончена».

Експозиція:
показ, експонування
основних тем

Розробка:
розвиток основних тем

Реприза:
завершення музичної
дії (видозмінений повтор
експозиції)

Схема сонатної форми

The image shows a musical score for the Flute part of the first movement of Mozart's Symphony No. 40. The tempo is marked 'Allegro molto' and the dynamics are 'p' (piano). The score is written on two staves in G major (one sharp) and 3/4 time. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The music consists of a series of eighth and sixteenth notes, with some rests. The second staff continues the melody with similar rhythmic patterns.

В.А. Моцарт. Симфонія № 40. Ч.1, головна тема (фрагмент)

Композитори-класики багато експериментували над виразовими можливостями оркестру. Так, зокрема, немало дотепних вигадок було в симфоніях Й. Гайдна, як-от танець клишоногого ведмедя чи квоктання курки. Потім ці симфонії отримали назви «Ведмідь», «Курка». Можливо, ви пам'ятаєте історію виникнення його «Дитячої симфонії»? Не менш оригінальною є симфонія Гайдна «Сюрприз». Композитору дуже подобалася повільна частина – Анданте. Проте англійській публіці ця музика видалася нудною і дрімотною. Тоді композитор узяв і дещо змінив у партитурі... На наступному концерті він попросив музикантів-виконавців грати Анданте все тихіше й тихіше. І раптом рознісся громовий удар литавр, який примусив підскочити з місць тих, хто поринув у дрімоту.

Людвіг ван Бетховен, чия творчість вирізняється могутністю, величиною і силою музичних образів, увів у симфонію № 9 величний хоровий фінал «Ода радості!», музика якого в майбутньому стала основою гімну Євросоюзу.

ОДА РАДОСТІ З ФІНАЛУ СИМФОНІЇ № 9 Л. ВАН БЕТХОВЕН

Version en Do Majeur

Виконайте вокалізом основну тему.

Робота в групах. Об'єднайтеся в 4 групи, кожна з яких обирає характер, у якому виконуватиме тему симфонії: трагічно (пригнічено), лірично (спокійно, ніжно), героїчно (стримано-урочисто), патетично (піднесено, радісно, стверджувально). Для цього змінюйте темп, динаміку та інші музичні засоби. Поміркуйте, у якому варіанті тема найкраще відповідає поетичному образу Ф. Шиллера:

*Люди – брати між собою!
Обніміться, мільйони!
Злийтеся в радості одній!*

Творчість композитора-класика Людвіга ван Бетховена пронизують героїчні й патетичні образи, адже його музика народжувалася під впливом ідей Великої французької революції. У центрі уваги Бетховена – життя Великої Людини, яке протікало в постійній боротьбі за прекрасне майбуття всього людства. Герой Бетховена наділений якостями філософа і воїна, з могутньою волею і розумом мислителя. Він служить людству, і роль його – боротьба з ворожими силами світу, подолання багатьох перешкод і разом з тим – душевні страждання, внутрішні конфлікти, що потребують великого напруження сил.

У період класицизму з'явився новий музичний інструмент – *фортепіано*. Він мав набагато ширші виконавські можливості, ніж його попередники – клавесини, клавикорди тощо. І тому не дивно, що поступово фортепіано почало витісняти їх. У часи ж Людвіга ван Бетховена воно стало провідним інструментом у концертах та домашньому музикуванні, саме тоді й закріпилися його різновиди – піаніно і рояль.

Для Бетховена це був найулюбленіший інструмент, грою на якому він володів досконало. Композитор максимально розкрив виразові можливості фортепіано: розширив діапазон звучання, виявив невідомі до того часу особливості крайніх регістрів: поезію високих, повітряно-прозорих тонів і бентежне рокотання басів. Митець удосконалив педальну техніку, завдяки чому примножив динамічні й колористичні відтінки звучності інструменту.

Карл Шлоссер. Бетховен за роботою

Довідка

Винайшов фортепіано італійський майстер Бартоломео Крістофорі в 1711 році. Частиною конструкції інструмент успадкував від своїх попередників – клавесина і клавикорда. Новим у нього був спосіб видобування звуку: під час натискання на клавішу спеціальний механізм приводив у дію обтягнутий повстю молоточок, який ударяв по струні; коли клавішу відпускали, демпфери зупиняли звучання. У результаті гри на такому інструменті можна було отримати звуки різної гучності. Поступово він удосконалювався. Інший майстер – парижанин Себастьян Ерар – винайшов педалі, завдяки яким збільшилися технічні та звукові можливості інструменту.

Рояль Бетховена

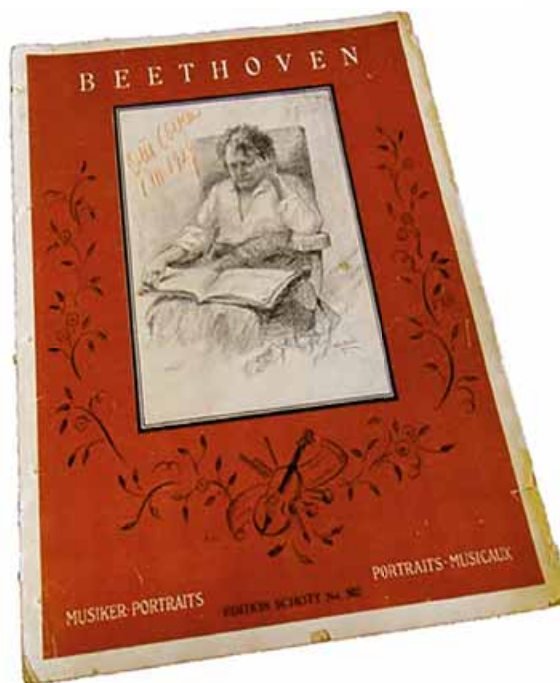
Саме у творчості Бетховена фортепіанна музика, зокрема соната, за значущістю піднялася до рівня таких складних жанрів, як симфонія та опера. Шлях від першої до останньої бетховенської сонати знаменує цілу епоху розвитку світової фортепіанної музики. Композитор починав від фортепіанного стилю, пов'язаного з мистецтвом клавесинного виконання (камерного, витонченого, без динамічних контрастів), і закінчив музикою для сучасного рояля, з його великим діапазоном і різноманітними новими виразовими можливостями. Називаючи свої сонати «творами для молоточкового інструменту», митець підкреслював їх піаністичну виразність. У них він відобразив надзвичайне розмаїття образів і настроїв – від пасторалі до урочистої героїки, від ліричності до революційності, від вершин філософської думки до могутніх народних сцен, від трагедії до жарту. У фортепіанних сонатах композитор проникливо відтворив внутрішнє життя людини, світ її переживань і роздумів. Саме в них він безпосередньо виражав те, про що думав, щоразу по-новому висвітлюючи різноманітні грані людської душі.

Соната, як і симфонія, – циклічний твір. Послідовність та образний зміст частин зумовлені єдиним задумом, єдиною ідеєю.

За масштабом ідей та образів багато сонат Бетховена наближаються до симфоній. Адже у фортепіано він нерідко втілював звучання оркестру. Цей інструмент був завжди поруч, йому композитор звиряв натхненні думки, які переповнювали його, виростаючи в різноманітні імпровізації.

Назва восьмої сонати «Велика патетична соната» належить самому композитору. «Пафос» у перекладі з грецької означає «відчуття», «емоція». Ця назва стосується всіх трьох частин твору, хоча «патетика» в кожній виражена по-різному. Разом вони створюють цикл контрастних частин.

Твір починається з повільного вступу, який поступово переростає в піднесену, яскраву, стрімку, але дещо схвильовану музику першої частини. Музика другої частини звучить благородно й велично, відтворюючи глибину й високу мудрість людської думки, красу почуттів. Третя частина циклу повертається до швидкого темпу, музика звучить поривчасто й схвильовано. Це – ніби підсумок змісту попередніх частин, де переживання набувають різних відтінків, що поступово приводить до прийняття мужнього рішення в коді.

Обкладинка «Патетичної сонати» Л. ван Бетховена

	Вступ	I частина	II частина	III частина, фінал
Форма		Сонатна форма	Тричастинна форма (ABA)	Рондо
Темп	Повільно	Швидко, стрімко	Повільно, співуче	Швидко, стрімко
Характер, настрої	Похмуро, урочисто	Схвильовано, драматично	Благородно, велично	Поривчасто, схвильовано

Л. ван Бетховен. Соната № 8 «Патетична» (сонатний цикл)

Людвіг ван Бетховен. Соната № 8 «Патетична»

Як можна схарактеризувати тему вступу до частини I? Чи є щось спільне між темами вступу і головної партії? Як відбувається розвиток сонатної форми?

Що об'єднує частини сонати? Як побудовано музичну драматургію твору (де відбувається зав'язка музичної оповіді, кульмінація, завершення)?

ФАКТ

Одним з найвідоміших творів Людвіга ван Бетховена є «Місячна соната», яку він створив у час палкої закоханості в юну Джульєтту Гвіччарді. Вона обохнювала музику, чудово грала на роялі і була ученицею великого композитора. Бетховен палко закохався, Джульєтта видавалася йому досконалістю, безневинним янголом, який зійшов до нього з небес для втамування його тривоги і печалей. Сповнений щастя, Бетховен розпочав роботу над сонатою, яку назвав «Соната в дусі фантазії». Але легковажна кокетка Джульєтта завела роман з аристократичним графом Робертом Галленбергом і одружилася з ним. Сонату, яку композитор почав писати в стані справжнього щастя, захоплення і трепетної надії, було закінчено у гніві та люті. Саме тому її перша частина повільна й ніжна, а фінал звучить, як ураган, що змітає все на своєму шляху. Назву «Місячна», яка, зрозуміло, не відповідає справжньому художньому задуму твору, але міцно закріпилася за ним, дав сонаті поет Людвіг Рельштаб уже після смерті композитора. Слухаючи твір, він уявляв собі тиху гладінь озера й човен, що самотньо пливе по ній під світлом місяця.

Людвіг ван Бетховен. Місячна соната (фрагмент)

У вільний час послухайте Сонату № 14 («Місячну») Л. ван Бетховена і поділіться з друзями своїми враженнями від музики.

Людвіг ван Бетховен. Соната № 14 «Місячна» (на дозвіллі)

СЛОВНИК

Симфoнія (від грец. «співзвучність, злагодженість») – музичний твір для симфонічного оркестру, що складається переважно із 4 частин.

Сона́та (від італ. «звучати») – музичний твір циклічної форми для одного або кількох інструментів.

Запитання для узагальнення

1. Назвіть композиторів – представників класицизму. Як ви розумієте словосполучення «композитор-класик»?
2. Які жанри камерної і симфонічної музики розвинулися в період класицизму? Що нового привнесли композитори-класики в ці жанри?
3. Порівняйте жанри сонати і симфонії. Які є ознаки сонатної форми та симфонічного циклу (кількість частин, принципи контрасту чи подібності, їх образність)?

Робота з додатковими джерелами інформації

1. Проект *«Класична музика і сучасність»*: дослідіть творчість Й. Гайдна, В.А. Моцарта, Л. ван Бетховена. Поцікавтеся популярністю їхньої музики в наш час і зробіть свої припущення щодо секретів її довголіття.
2. Спробуйте знайти підстави для вислову російського композитора XIX ст. Антона Рубінштейна: *«Вічне сонячне світло в музиці, ім'я тобі – Моцарт»*.
3. Поміркуйте над словами Л. ван Бетховена: *«Музика повинна викреслювати вогонь із грудей людини»*. Знайдіть підтвердження вислову у творчості композитора.

§ 28.

«ЗЛАГОДЖЕНЕ ЗМАГАННЯ» СОЛІСТІВ І ТУТІ

У період класицизму музичне мистецтво квітло як у світському, так і в церковному (духовному) середовищі. У цей час склалася класична форма **концерту**. У світському житті перевага надавалася інструментальному концерту. Як вам уже відомо, концертом називають твір, у виконанні якого беруть участь соліст і оркестр. У перекладі з латинської мови це слово означає «змагання», а з італійської – «злагодженість». І дійсно: у діалозі між інструментом і оркестром відбувається ніби міряння сил у тому, хто краще виконує твір – інструмент чи оркестр. Водночас усі музиканти разом – і соліст, і оркестранти – утворюють злагоджений ансамбль. У жанрі концерту втілюється характерна для класицизму рівновага контрастних музичних образів. Партія соліста, де він демонструє віртуозність, виконавську майстерність, протиставляється яскравому звучанню всього оркестру (туті).

Багато композиторів-класиків працювали в цьому жанрі. Зокрема, Моцарт написав 27 концертів, які належать до найкращих сторінок його творчості. У Гайдна створено понад 30 концертів для одного чи кількох інструментів. Багато класичних концертів написано для фортепіано. Є концерти і для інших інструментів – скрипки, віолончелі, кларнета, флейти, валторни, арфи. Іноді композитори складають концерти не для одного, а для двох чи трьох інструментів. Тоді концерт так і називається: подвійний чи потрійний. Наприклад, Бетховен створив потрійний концерт для фортепіано, скрипки і віолончелі з оркестром.

Скрипаль з оркестром

Вольфганг Амадей Моцарт. Концерт для кларнета з оркестром (*фрагмент*); Людвіг ван Бетховен. Концерт для фортепіано, скрипки і віолончелі з оркестром (*фрагмент*)

Пригадайте, для яких інструментів було створено концерти, які ви слухали? Який загальний настрій втілює прослухана музика? Зверніть увагу на те, як досягається контраст виконання соло і туті. Як відбувається музичний розвиток (драматургія твору)? Які враження викликає у вас каденція концерту, де соліст демонструє свою віртуозність, граючи без оркестрового супроводу?

Спробуйте виконати (зімпровізувати) будь-який мистецький твір – літературний, вокальний чи інструментальний, – застосовуючи принцип концертування: *solo-tutti*.

Класичний концерт складається з трьох частин, за кожною з яких закріплено певну «роль» у циклі, а отже, й певні характерні образи.

	I частина	II частина	III частина
<i>Форма</i>	Сонатна	Тричастинна	Сонатна або рондо
<i>Темп</i>	Жваво	Помірно або повільно	Швидко
<i>Характер</i>	Енергійний або веселий	Споглядальний, роздумливий	Життєрадісний

Схема циклу інструментального концерту

Упродовж багатьох століть в Україні склалася традиція православного співу *a cappella*. Хоровий спів «танув» під куполами храмів, захоплюючи і заворожуючи парафіян. Адже хорове звучання подібне до звучання досконалого багатоголосного інструменту, якому доступні всі засоби музичної виразності: прозоре піанісимо і могутнє фортисимо, несамовиті зростання і миттєві спади гучності. Хорове звучання може змальовувати живописні музичні картини та відтворювати найтонші відтінки почуттів.

Мабуть, цілком закономірним є те, що в часи класицизму, коли в Західній Європі великого розвитку досягли інструментальні жанри – симфонія, соната, інструментальний концерт, в Україні розквітнув і досяг вершини **хоровий концерт**. Це великий циклічний твір переважно для чотириголосного хору, в основу якого покладено контраст звучання хору та невеликих ансамблів чи солістів. Його можна порівняти із симфонією щодо глибини розкриття образів і їх розвитку.

Хоровий колектив

До найвищих художніх досягнень у хоровій музиці належать хорові концерти **Максима Березовського, Артемія Веделя та Дмитра Бортнянського**. Діяльність цих композиторів є однією з вершин вітчизняної професійної музики епохи бароко – класицизму.

Одним з найвідоміших хорових концертів є концерт Березовського «Не отвержи мене во время старости» для чотириголосного хору. Композитор звертається до вічних категорій добра і зла, життя і смерті, морального очищення і бездуховності людини. Своєю музикою митець щиро й проникливо промовляє до людей і до себе самого в чотирьох частинах твору, що виростають із коротких поетичних висловів:

- I. «Не отвержи мене во время старости».
- II. «Яко реша врази мои мне, и стригущие душу мою».
- III. «Боже мой, не удалися от меня».
- IV. «Да постыдятся и исчезнут оклеветающие душу мою».

Це великий циклічний твір, де частини контрастують між собою за образами, темпами, фактурою тощо. Яскраво визначається основна ознака концерту – зіставлення епізодів, що виконуються вокальним ансамблем і хором. Тут помітно вирізняються контрасти вокальних тембрів, динамічних відтінків, зміна фактури. Концерт має загальний лірико-скорботний характер і належить до творів духовної музики.

	<i>Adagio (I)</i>	<i>Allegro (II)</i>	<i>Adagio (III)</i>	<i>Moderato (IV)</i>
Характер	Лірико-філософський, похмуро-стриманий	Схвильовано-драматичний	Лірично-споглядальний, душевний	Лірико-драматичний, нестримний

Схема циклу хорового концерту
«Не отвержи мене во время старости»

Максим Березовський. Хоровий концерт «Не отвержи мене во время старости». Ч. I та ч. III (фрагменти)

Порівняйте музичні фрагменти. Які образи втілює кожен з них? Як можна визначити відтінки почуттів, відтворені музикою (спокійно, лірично, ніжно, просвітлено, прозоро, стримано, тужно)?

Томас Шилдс.
Моцарт співає Реквієм 1882 року

ФАКТ

Одним з найвідоміших вокально-хорових творів В.А. Моцарта є «Реквієм» (заупокійна меса). Це величний багаточастинний твір, що був останнім творінням великого композитора. Цікава й сумна історія його написання. Якимось пізно ввечері до Моцарта прийшов незнайомец, одягнений у чорне, і зробив замовлення – попросив написати траурну музику. Моцарт дуже здивувався, адже був відомий в усьому світі своїми життєлюбними творами. «Чорний чоловік» мовчки відрахував велику суму грошей і зник. На той час композитор уже був хворим, тож із сумом розмірковував над цим замовленням – йому здавалося, що він створює заупокійну месу саме для себе. Так воно і сталося. Увечері 4 грудня 1791 року до хворого Моцарта прийшли друзі. Він попросив подати незакінчену партитуру реквієму – хотів почути музику в живому виконанні. Друзі разом заспівали з аркуша. Голос Моцарта здригнувся, і він розридався. Тієї ночі великого композитора не стало...

Вольфганг Амадей Моцарт. Реквієм. «Лакрімоза» (на дозіллі)

СЛОВНИК

Каденція (від лат. «завершальний») – віртуозне соло в інструментальному концерті або вокальній п'єсі (наприклад, оперній арії).

Концерт – жанр хорової та інструментальної музики.

Запитання для узагальнення

1. Назвіть основні ознаки жанру класичного інструментального концерту.
2. Які музичні образи втілювалися в хоровому концерті? Порівняйте жанри хорового та інструментального концерту.
3. Узагальніть досягнення музичного класицизму.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. Подікавтеся, які твори композиторів-класиків є в концертних програмах творчих колективів закладів культури (філармоній, театрів тощо) вашого регіону.
2. Спробуйте відтворити в кольорі власні враження від прослуханої музики.

Тема 3

Романтизм

§ 29.

ТЕМА ЛЮБОВІ У ТВОРЧОСТІ РОМАНТИКІВ

Романтичний! Цікаво, які асоціації виникають у вас, коли ви чуєте це слово? Мабуть, мрійливий, закоханий, емоційний, який приваблює та захоплює своєю незвичайністю й таємничістю. Саме такі характеристики художніх образів притаманні творам мистецтва в стилі **романтизм**, який на початку XIX ст. прийшов на зміну чіткому, урівноваженому, композиційно досконалому класицизму. Романтизм яскраво виявився в музиці, літературі та живописі, розкривши чарівний світ різноманітних людських почуттів, переживань, фантазій і сподівань. Завдяки особливій здатності музики глибоко й проникливо розкривати багатий внутрішній світ людини за допомогою арсеналу її виражальних засобів, саме вона в епоху романтизму посіла чільне місце серед інших видів мистецтва.

Відмінна риса музичного мистецтва – відбиття будь-якого явища у свідомості через сферу почуттів, і музика всіх епох підпорядкована цій закономірності. Але романтики перевершили всіх своїх попередників за значенням у їхній музиці ліричного начала, за силою та досконалістю передачі глибин внутрішнього світу людини, найтонших відтінків її настроїв.

Вітторіо Регіаніні. Романтика

1 – Василь Тропінін. Гітарист; 2 – Іларіон Прянішніков. Жорстокі романси

Тема кохання посідає в музиці епохи романтизму панівне місце, бо саме цей душевний стан найбільш багатосторонньо й повно відбиває всі глибини та нюанси людської психіки. Можливо, саме тому в той час надзвичайного розквіту набула вокальна лірика, зокрема романс.

Пригадайте, що вам відомо про цей жанр.

Довідка

Термін «романс» виник в Іспанії в часи Середньовіччя, позначаючи світську пісню іспанською («романською») мовою. Поступово це поняття ввійшло до вжитку в різних країнах.

Характерною ознакою романсу є ліричний характер його змісту, що зазвичай втілює переживання, пов'язані із закоханістю. Цей вокально-поетичний жанр являє собою єдність, у якій однаково значущі слово і музика: у романсі мелодія, тісно пов'язана з віршованим текстом, відбиває загальний його характер і поетичну структуру. Інструментальний супровід має важливе значення, часто є рівноправним з вокальною партією елементом єдиного цілого. Жанровими різновидами романсу є балада, елегія, баркарола, серенада.

Діапазон романсової лірики – від жанрово-побутових до лірико-драматичних творів – особливо багатий щодо передачі емоційного світу людини, «голосу» її душі. Елегійні настрої, глибокий сум, світла печаль, тиха радість, нотки трагічного відчуття життя... Недарма за романсом закріпилися поетичні назви «дитя серця», «ліричний щоденник».

Перлина

Нерідко найкращі зразки класичного романсу виникали під впливом реальних подій у житті їх авторів, присвячувалися реальним музам митців. Прикладом є історія створення ушавленого романсу **Михайла Глинки** на вірші Олександра Пушкіна **«Я пам'ятаю мить чарівну...»**.

Почалася ця романтична історія із зустрічі молодого поета (йому ще не було й двадцяти років) з Анною Керн – онукою відомого хормейстера, українця Марка Полторацького, який протягом багатьох років очолював Придворну капелу в Петербурзі, на одному з домашніх вечорів. Поет упродовж усього вечора спостерігав за Анною, захоплений її вродою. Молода жінка була одружена з генералом, старшим від неї на 35 років. Подружжя Кернів мешкало в родовому маєтку в Лубнах на Полтавщині. Там у них народилася донька Катерина. Проте сімейні стосунки Кернів так і не склалися – вони розлучилися.

Згодом Анна зустрічалася з Пушкіним під час його перебування в Михайлівському, про що відомо з її спогадів. Були прогулянки алеями саду під місячним сяйвом, читання поезії, але врешті прийшло розставання. На прощання Олександр Сергійович залишив своїй музі поетичний дарунок – вірш «Я пам'ятаю мить чарівну...».

Минули роки, й історія цієї поезії отримала несподіване продовження. За примхою долі в Катерину Керн, доньку Анни, закохався композитор Михайло Глинка, як колись Олександр Пушкін – у її матір.

Вихованка Смольного інституту Катерина Керн як краща учениця залишилася працювати в ньому класною дамою. Тут її вперше й побачив Глинка, був вражений одухотвореністю дівчини. *«Щось страждальне виражало її бліде обличчя... мій погляд мимовільно зупинявся на ній: її ясні виразні очі, неймовірно стрункий стан... і особливого роду чарівність і достоїнство все більше й більше мене захоплювали... Невдовзі почуття мої знайшли відгук в її душі»*, – згадував композитор.

Катерина Керн жила з матір'ю в Петербурзі скромно й небагато. З М. Глинкою їх єднали музичні інтереси, спорідненість тонких поетичних натур. Та трапилося лихо – Катерина тяжко захворіла й мала їхати в теплі краї на лікування. Композитор мріяв поїхати з нею, адже вбачав у чарівній дівчині супутницю подальшого життя. Та не судилося...

Романс Пушкіна і Глинки – це своєрідний «пам'ятник нерукотворний» усім закоханим, у кількох музично-поетичних рядках він звеличує «миттєвості чарівні» справжніх глибоких почуттів.

Михайло Глинка. Романс «Я пам'ятаю мить чарівну...»

Які музичні образи створено в романсі?

Олександр Пушкін. Портрет А.П. Керн

Олександр Пушкін. Автопортрет

Віктор Попков. Пушкін і Керн

РВ ***

Я коли гудило мовчавше!
Передо мною звалив тебе
(Кам'я мамонтиний виділи),
Кам'я величавий красоти

РВ ти мовби чуєш будаєшню,
РВ тупоголь шумно суди
Звучав мого дала волясь являвсь
А смислав мовби куряви.

Рукопис Олександра Пушкіна (фрагмент)

У більшості романсів, незалежно від країни, де вони народилися, переважує тема кохання. Вони ніби маленькі острівці в океані бурхливого життя, на яких навіки оселилися нездійсненні мрії людини про щастя.

Одним з перших серед романтиків почав писати ці твори австрійський композитор **Франц Шуберт**. У його ліричних вокальних мініатюрах майстерно розкривається внутрішній світ простої людини, часто нещасливої, тому що всі її сподівання виявляються марними – розбиваються об рифи життєвого моря. Митець створив понад 600 пісень, деякі з них він об'єднав у цикли за єдиним сюжетом.

Жанр романсу набув небаченої популярності в українській і російській музиці. Важко знайти композитора-романтика, який би не присвятив свого таланту цьому жанру. Йому віддавали найкращі хвилини натхнення відомі митці: Михайло Глинка, Микола Римський-Корсаков, Петро Чайковський, Микола Лисенко, Степан Гулак-Артемівський та ін. У домашньому музикуванні романси виконували під акомпанемент фортепіано або гітари, інколи співали в ансамблі.

В Україні романси називали також *солоспіваними*. У повсякденному житті співали народно-побутові пісні-романси, а також виконували твори композиторів-аматорів, з-поміж яких найвідоміші «Їхав козак за Дунай» (вірші С. Климівського), «Стоїть гора високая» (вірші Л. Глібова), «Дивлюсь я на небо» та «Взяв би я бандуру» (вірші М. Петренка). Вони поширювалися в рукописних збірках, але найчастіше – передавалися «з вуст у уста».

Високі зразки музично-поетичної лірики створив М. Лисенко на твори його сучасників І. Франка, Лесі Українки, Олександра Олеса, Дніпрові Чайки, а також на вірші зарубіжних поетів-романтиків Г. Гейне, А. Міцкевича, С. Надсона. Цикл вокальних мініатюр композитора на тексти німецького поета Г. Гейне – це низка епізодів хвилюючої розповіді про нерозділене кохання, від першого зародження світлих юнацьких почуттів до тяжких хвилин розлуки й самотності. Драматичну лінію цієї життєвої історії в музиці втілює дует «Коли розлучаються двоє» для сопрано і мецо-сопрано.

Микола Лисенко. Дует «Коли розлучаються двоє»

Карл Брюллов: 1 – Дівчина, яка збирає виноград; 2 – Вершниця

Які ваші враження від твору? Як лад впливає на загальний настрій дуету? Поміркуйте, який музичний жанр, що виник в Італії, нагадує ритм цього романсу.

В епоху романтизму особливого змісту набув **портретний жанр**. Художники-портретисти у своїх творах намагалися максимально розкрити індивідуальність зображуваного, передати його багатий внутрішній світ та глибину почуттів. Так, на портреті **Карла Брюллова** чарівна молода італійка зриває гроно винограду. Теплі промені південного сонця підкреслюють її красу і романтичний настрій. На іншій відомій картині цього митця «Вершниця» зображено двох різних за віком сестер. Старша, з гордою поставою, під'їжджає до будинку на вороному коні, а молодша з подивом і захопленням дивиться на неї.

Як художник передав рух у композиціях? Який світ хотів показати К. Брюллов? Яку роль у картині «Вершниця» відіграють фігури тварин?

Портретному жанру живопису романтизму властива артистична свобода, тяжіння до контрастів освітлення й кольору. Італійський художник **Франческо Хайєс** створив образи, що вирізняються витонченістю ліній і кольору. На його ліричному полотні «Меланхолія» панує гармонія між постаттю молодої жінки і предметним світом, що її оточує. Світло ніжно торкається її юного тіла, переливається на складках одягу, грає на пелюстках квітів, проте й воно не може приховати сумного настрою жінки.

У картині з однойменною назвою **Костанс-Марі Шарпантьє** самотня фігура жінки ніби застигла, охоплена невимовною тугою.

Порівняйте дві однойменні картини. У якій з них ми відчуваємо сум, а в якій – відчай? Чому? Яку роль відвів Шарпантьє природі на своїй картині? Сучасники Франческо Хайєса вважали, що в його картині присутні елементи театральності. Що вони мали на увазі? Які ще предмети на полотні доповнюють настрій молодої жінки? Опишіть словами художника вираз обличчя сумної і радісної людини.

1 – Франческо Хайєс. Меланхолія; 2 – Костанс-Марі Шарпантьє. Меланхолія

Тема любові, яка посідає панівне місце в мистецтві романтиків, не обмежується мотивами почуття сердечної прихильності до особи іншої статі, а ототожнюється із широким колом явищ. Зокрема, крізь творчість усіх композиторів-романтиків наскрізною ниткою проходить тема любові людини до Батьківщини, свого народу.

Композитори писали оригінальні авторські твори, у яких звучали яскраві інтонації, звороти, ритми, притаманні зразкам музичного фольклору. Побутові народно-жанрові епізоди, національний колорит охоплюють музичне мистецтво епохи романтизму.

На весь світ уславили ім'я чеського композитора **Антоніна Дворжака** його «Слов'янські танці». Митець талановито розкрив красу народної музики чехів, поляків, словаків, українців, сербів. Кожний із 16 танців – своєрідна музична замальовка з життя простих людей. У чергуванні пісенних і танцювальних мелодій проходять сценки народного свята, поетичні картинки, пов'язані з образами природи, епізоди, сповнені народного гумору. Проте композитор не цитує справжні народні зразки, а майстерно узагальнює характерні особливості фольклору слов'янських народів, він глибоко проникає в його «душу», відкриваючи таїну його чарівності. У калейдоскопі образів – енергійний словацький чоловічий танець, що виконується з топірцями (схожий на гуцульський аркан), швидке й активне сербське коло, поетична польська мазурка. Українські думки побудовані на контрастному зіставленні плавних ліричних і стрімких танцювальних мелодій. Спочатку А. Дворжак задумав свої танці як п'єси для фортепіано, але потім вирішив, що набагато яскравіше вони зазвучать у виконанні симфонічного оркестру.

Антонін Дворжак. Слов'янські танці № 2, 4 із зошита II

Визначте, у якому з танців звучить ритм мазурки. Які ознаки, на вашу думку, характеризують належність твору до слов'янської музики?

Всесвітньо відомі «Угорські рапсодії» та багато інших творів **Ференца Ліста** яскраво відтворювали колорит Угорщини – рідної землі композитора. Проте фольклор цього народу приваблював і митців інших національностей, наприклад Йоганнеса Брамса, який створив відомі «Угорські танці». «Народна пісня – мій ідеал», – стверджував німецький композитор.

Польських митців **Фридерика Шопена** та **Міхала Огінського** об'єднувала безмежна любов до Батьківщини, яка пронизує їхню творчість. Художні мотиви, що становлять основу творчості Ф. Шопена, народжені всім, що так чи інакше пов'язане з рідною країною, історією, з її людьми, звичаями і характерами. Зокрема, елементи мазурки чи полонезу в різних творах композитора символізують образ вітчизни.

У дні повстання за національну незалежність Польщі М. Огінський разом з повстанцями, які відступали, був змушений залишити рідну землю (як пізніше це зробив і Ф. Шопен). І першим твором, який написав Огінський на чужині, став полонез «Прощання з Батьківщиною». У його музиці постійно відчуються зміни настроїв: задушевності й ніжності, яку він відчував до рідної країни (перша і друга теми), і трепетного хвилювання за її долю (середня частина). У поєднанні цих почуттів і розгортається драматургія твору.

Міхал Огінський. Полонез «Прощання з Батьківщиною» (для фортепіано та в оркестровому звучанні)

Пригадайте, які ознаки притаманні польському народному танцю «полонез». Як у творі М. Огінського передано колорит цього танцю?

Василь Штернберг. Ярмарок на Україні

Василь Тропінін. Дівчина з Поділля

Як за допомогою фактури композитор змінює характер музики в середній частині? Як будова твору допомагає йому втілити художній задум?

Побутові народно-жанрові епізоди, національний колорит з'являються і на полотнах художників-живописців. Унікальну галерею романтичних селянських образів створив російський художник **Василь Тропінін**. Його персонажі випромінюють духовну піднесеність, глибоку поетичність, живі людські почуття.

Зовнішньою привабливістю та щирістю наділив живописець дівчину з Поділля. У цьому портреті автор з дивовижною повнотою виразив український національний характер. Зверніть увагу на те, як майстерно В. Тропінін виписав кожен деталь одягу та прикрас.

Яку палітру кольорів обрав художник для створення романтичного образу української дівчини?

Живописець **Василь Штернберг** опановував у своїй творчості незвичайне багатство мотивів природи, і саме вона стала для митця тим ідеалом, який він усе життя оспівував на своїх полотнах. Дружба Штернберга з Тарасом Шевченком, що розпочалася ще в стінах Петербурзької академії мистецтв, сприяла його розумінню неповторної краси сільської природи і народних образів. В. Штернберга приваблювала стихія народного життя, він прагнув відображати українську побутовість.

Картина «Ярмарок на Україні» засвідчила появу незрівнянного майстра тонко зрежисованих побутових сцен. До Штернберга ще ніхто не відтворював Україну з такою гострою спостережливістю і тонким теплим гумором.

Пригадайте, який жанр у мистецтві називається побутовим. Спробуйте уявити себе присутнім на цьому галасливому ярмарку й почути, що обговорює кожна група людей. Чи однаково художник зображує фігури людей на передньому, середньому і дальньому планах? Чому? Придивіться до зображених персонажів і спробуйте розрізнити їх за родом діяльності та соціальною приналежністю. Поміркуйте, для чого В. Штернберг увів у композицію зображення тварин.

ОЙ ТИ, ДІВЧИНО, З ГОРІХА ЗЕРНЯ

Музика А. Кос-Анатольського, вірші І. Франка

Не швидко, виразно

Ой ти дів-чи - но, з го-рі - ха зер - ня, чом тво-є сер-день - ко -
ко-лю - че тер - ня? Чом тво-ї ус-тонь-ка - ти-ха мо-лит - ва,
а тво-є сло - во гос-тре, як брит - ва? Чом тво-ї о - чі
ся-ють тим ча - ром, що то за-па-лю-є сер-це по-жа - ром?

1. Ох, тії очі темніші ночі,
Хто в них задивиться, й сонця не хоче!
І чом твій усміх – для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?
Ой ти, дівчино, ясна зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!

2. Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько – колюче терня?
Тебе видаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.
Ти моя радість, ти моє горе!
Ой ти, дівчино, ясна зоре!

1

2

Костянтин Трутовський: 1 – Біля тину; 2 – Українка

СЛОВНИК

Елeгiя – жанр камерної музики задумливого сумного характеру.

Серенада – жанр камерної музики ліричного характеру.

Запитання для узагальнення

1. Чому, на вашу думку, жанру романсу надавали перевагу композитори-романтики?
2. Пригадайте ліричні вокальні твори (романси або подібні до них), якими ви захоплювалися, та виконайте їх.
3. Як у музичному мистецтві романтиків виявилася зацікавленість композиторів фольклором?
4. Спробуйте створити власну романсову мелодію (вокаліз або на вірш улюбленого поета). Доберіть до неї назви: «Меланхолія», «Душевний порив», «Сум», «Елеґійний мотив», «Розлука», «Сповідь», «Розчарування», «Самотність» тощо.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. Поцікавтеся популярністю жанру «романс» у наш час. Зробіть аудіодобірку сучасних романсів та поділіться результатами своїх досліджень з однокласниками та однокласницями.
2. Створіть фотосесію «Романтичні образи моїх сучасників» або селфі «Я – романтик!».

§ 30.

РОМАНТИЧНІ ОБРАЗИ В МИСТЕЦТВІ

Романтизм розширив горизонти мистецтва, збагативши його скарбами фольклору, розкрив невичерпну складність людської душі, дав волю почуттям і розмаїтості емоцій. Митці цієї епохи віднайшли нові музичні засоби вираження найтонших душевних порухів, що виявилось в розквіті різноманітних інструментальних жанрів невеликих форм.

Нескінченна мінливість і контрастність життєвих вражень окреслюється в композиторів-романтиків у форму інструментальних циклів. Кожна мініатюра в циклі – це один момент, маленька картинка із швидкоплинного мінливого життя.

Пригадайте п'єси із циклів «Карнавал» Р. Шумана, «Пори року» П. Чайковського. Як будуються зазначені цикли?

Каспар Давид Фрідріх. Схід місяця над морем

Довідка

В епоху романтизму небувалого розквіту набули інструментальні музичні жанри. Увага до образної характерності, портретності, психологічної деталізації зумовила розквіт у романтиків жанрів інструментальної мініатюри.

Тяжіння до вільного самовираження, поступової трансформації образів, наскрізного драматургічного розвитку породило жанри вільних змішаних форм.

Згадайте, що ви знаєте про вищезазначені жанри музичного мистецтва. Як назва жанру відбиває особливості музичного образу? Наведіть приклади.

Важливою ознакою музичного романтизму стала ідея синтезу мистецтв, яка знайшла найяскравіше вираження в розквіті програмної музики, що відзначається більшою розмаїтістю джерел програми (література, живопис, скульптура та ін.) і появою нової опери. Витоки програм були різноманітні – а форми їх передачі – від короткого заголовка до розгорнутого сюжету.

Виразні прийоми, що склалися у програмній музиці, проникли в так звану чисту музику, що сприяло підсиленню її образної конкретності, «живописності». Лірична інструментальна мініатюра у творчості романтиків набула нового життя. Вони відродили первинне призначення інструментальної лірики – бути вираженням емоцій, яких не можна висловити.

Тема природи досить часто трапляється у творчості романтиків. Подібно до образів любові, образ природи уособлює душевний стан героя і часто забарвлений почуттям дисгармонії з дійсністю. Композитори іноді протиставляли природу душевному стану людини, фарбуючи відтінками дисгармонії. Художники-романтики гостро відчували взаємозв'язок між світом одухотвореної природи і складним світом людської душі. В образотворчому мистецтві романтизму природа віддзеркалює людські переживання і пристрасті, тривожні сні і туманні мрії.

Об'єктом зображення романтичних картин часто стає ніч. Ця частина доби для людини – таємниця, це час не тільки для сну, а й для роздумів. «Пейзажами душі» можна назвати картини німецького художника **Каспара Давида Фрідріха**. Він малював морські, гірські, лісові краєвиди, доносячи до глядача ідею безмежності простору.

На картині «Схід місяця над морем» зображено трьох людей, які пильно вдивляються в безмежну морську далечінь, де у променях вечірнього сонця силуетами постають одинокі вітрильники. Складається враження, що художник хотів показати вічне бажання людини пізнати те, що знаходиться поза межами земного буття.

Який колорит обрав художник для своєї картини? Чому? Якими кольорами він відтворив захід сонця та силуети суден з вітрилами? Пригадайте назву музичного жанру, що в перекладі означає «нічний». Які його ознаки?

Перлина

Польського композитора **Фридерика Шопена** називають «поетом, душою фортепіано». Майстер підніс можливості цього музичного інструменту до небувалих висот: трепетність, витонченість, інтимна довірливість лірики; полум'яна наснага й підвищена емоційна «температура», артистизм, доведений до аристократичної вишуканості, і поруч – первозданна чистота «народних картинок». Уся багатобарвність романтичного світовідчуття, усе те, що зазвичай вимагало для свого втілення монументальних композицій (симфоній або опер), у великого польського композитора та піаніста виразилося у фортепіанній музиці.

У творчості Шопена нове життя отримали більшість інструментальних жанрів. Зазвичай вокальний жанр балада перетворився на інструментальний великий твір поемного типу. Стали самостійними самодостатніми жанрами: скерцо, що раніше було частиною циклу; прелюдії, які у старовинній музиці завжди були вступом до якогось твору; етюди, що застосовувалися тільки для розвитку виконавської техніки. Нового життя і глибокого художнього змісту набули також *шопенівські ноктюрни, полонези, мазурки, вальси, експромти*.

Фридерик Шопен. Ноктюрн № 2

Які характерні ознаки жанру «ноктюрн»? Опишіть нічний пейзаж, навіяний музикою. Яка кольорова гама відповідає загальному настрою твору? Чому? Які кольори ви б використали, підкреслюючи контраст мелодії та тла, що акомпанує?

Ежен Делакруа. Шопен і Жорж Санд

Куди, на вашу думку, спрямовані погляди людей, зображених на картині Каспара Давида Фрідріха «На вітрильнику»? Про що вони мріють? Який композиційний прийом застосував художник для того, щоб глядач відчув себе присутнім на цьому судні? Якими засобами живописець відтворив глибину простору?

Улюбленими романтичними темами в пейзажі були схід і захід сонця, морські бурі, грізно захмарене небо з райдугою, гірські неприступні скелі, місячні ночі в лісі, водоспади та руїни.

Англійський романтик **Вільям Тернер** досягнув високої майстерності в жанрі пейзажу. Дивовижне золоте світло сходу й заходу сонця, густі тумани і дим були його улюбленими живописними ефектами.

Художник намагався відобразити моменти, що викликають глибокі емоційні переживання. На полотні «Корабель, що палає» автор акцентує погляд глядача на охопленому полум'ям вітрильнику. Контраст жовтого і синьо-чорного кольорів доповнює емоційний вплив картини.

Каспар Давид Фрідріх. На вітрильнику

Чому, на вашу думку, художник обрав саме такий колорит для зображення корабля, що палає?

Про картину В. Тернера «Дощ, пара і швидкість» відомий англійський пейзажист Джон Констебл сказав: *«Тернер перевершив сам себе; він ніби пише кольоровою парою – так безтілесно і повітряно...»*.

Уздовж річки Темзи крізь туманний дощовий морок з великою швидкістю мчить потяг. Ще мить – і порине в туман ледь видимий міст, одинокий човник і навіть берег річки...

Як вдалося художнику об'єднати на одному живописному полотні і дощ – явище природи, і пару – стан речовини, і швидкість – фізичну величину? Який вид перспективи застосував митець для своєї композиції?

Вільям Тернер: 1 – Корабель, що палає; 2 – Дощ, пара і швидкість

З образами природи часто змагається тема фантастики, що стала справжнім відкриттям композиторів-романтиків. Вони активно працювали над створенням казково-фантастичних героїв і передачею їх образів за допомогою різноманітних елементів художньої мови. Саме в ці роки література збагатилася казками братів Грімм, Андерсена, баладами Шиллера і Міцкевича, разом з тим митці активно досліджували народну спадщину – перекази, легенди, казки. У композиторів романтичної школи казкові, фантастичні образи набувають неповторного національного забарвлення.

Яскравим прикладом романтичного циклу в інструментальній музиці є «Фантастичні п'єси» Роберта Шумана для різного складу ансамблів: для фортепіано, скрипки, віолончелі та для квартету і фортепіано, – а також однойменний фортепіанний цикл.

Цикл будується за принципом контрасту – різких змін образів, що є характерними для музики епохи романтизму: бунтівний дух, поривчастість, протест, іронія протиставляються романтичній мрійливості, задумливості, поетичності й одухотвореності. Фортепіанний цикл відкривається мрійливою картинкою «Ввечері», що ґрунтується на тихому, затаєному звучанні. Їй протиставляється бурхливий, збуджений емоційний «Порив», за ним – «Навіщо», картинка, сповнена таємничою ніжністю. Її елегантність витісняється «Примхами», з їхніми сум'ятливими почуттями, злетами й падіннями. Такий прийом контрастності витримано до кінця збірки.

Роберт Шуман. «Фантастичні п'єси» (фрагменти)

Назвіть прийоми, які використав композитор для створення атмосфери таємничості, фантастичності, нереальності. Визначте емоційні стани, характери, музичні образи п'єс. Доведіть, що мініатюри в циклі чергуються за принципом контрастності. Що поєднує їх у цикл?

Для англійського поета й художника Вільяма Блейка «світ образів – це світ вічності», де стираються межі між правдою та ілюзією, досвідом і фантазією, реальним та надприродним. У своїх живописних та графічних композиціях він створює власну космогонічну систему, яка охоплює антич-

Вільям Блейк: 1 – «Книга Тель»; 2 – «Дитя-радість». Титульний аркуш;
3 – Ілюстрація до збірки «Пісні Невинності»

ну, німецьку і східні міфології. Мистецькі пошуки привели Блейка до нової техніки – синтезу розповіді з графічним зображенням персонажів або орнаментом. Кожна його книга – органічна єдність, де шрифт, зображення на берегах, ілюстрації, уся композиція аркуша і розвороту належать одному автору.

Ілюстрації В. Блейка теж були особливими: на них утілювалось у пластичних формах те, чого автор не зміг виразити словами.

Що фантастичне або незвичайне ви побачили у творах В. Блейка?

ФАКТ

Вільям Блейк мріяв про видання своїх творів, проте не мав на це коштів. Тому він винайшов оригінальний спосіб, який можна назвати випуклим офортом. Майстер вирізував на металевій пластині одночасно поетичний текст та ілюстрацію. При цьому фарбу наносив не у продряпані заглиблення, а на випуклі ділянки пластини. Таким чином, усі численні екземпляри книжок, які автор віддрукував і розфарбував у такий спосіб, відрізнялись один від одного і були унікальними.

Ілюстрація Вільяма Блейка до «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі (фрагмент)

Щиро захоплювався міфами та легендами свого краю німецький композитор **Ріхард Вагнер**. Саме вони стали основою для багатьох його опер, зокрема «Лоенгрін», та одного з найвеличніших світових шедеврів – тетралогії «Перстень нібелунгів», створенню якої митець присвятив 25 років життя. Вагнер звертається до присмеркового світу богів і героїв, гігантів і карликів. Боги в його творі стають до бою за право володіти захованими у глибинах Рейну скарбами. Так само, як і боги, герої, безсмертні міфічні істоти Давньої Греції, вони поводяться, як люди: сперечаються, змагаються за владу, закохуються.

Сцена з опери Ріхарда Вагнера «Лоенгрін»

...Буря бушує в горах. По небу проносяться чорні хмари, які жене вітер. «Хой-о-то-хо!» – лунає войовничий заклик валькірій і відлунюється в горах. То на своїх могутніх конях у грозових хмарах мчать дивні війни. Звучання струнних смичкових і трелі дерев'яних духових зображують пориви вітру і виття бурі; мелодія фаготів і валторн з гострим пунктирним ритмом відтворює тупіт коней валькірій. Перед очима слухачів постає виразна картина шалених перегонів якихось титанічних істот під бушування бурі.

«Що за грандіозна, дивна картина! Так і малюєш собі цих диких дів-велетнів, які з громом і тріскотом літають по хмарах на своїх чарівних конях», – захоплено розповідав про свої враження від прослуховування цього музичного епізоду видатний композитор Петро Чайковський.

...А ось інша картина – небесне царство світла, правди й краси, з якого рицар Лоенгрін зійшов на землю для спасіння прекрасної обмовленої Ельзи.

Ріхард Вагнер. Опера «Валькірія» з тетралогії «Перстень нібелунгів». Дія III. Політ валькірій. Опера «Лоенгрін». Вступ

Якими тембрами симфонічного оркестру зображено «царство світла»? Як відбувається музичний розвиток у творі? Порівняйте темброві фарби симфонічних фрагментів з опер Ріхарда Вагнера.

«Звуконаслідування Вагнера, художні звуковідтворення за аналогією найвищою мірою дотепні й наочні. Його політ валькірій, вхід ведмедя, кування меча, шелест лісу, виття бурі, плескання Рейну, сляво золота в «Золоті нібелунгі», мисливські роги за сценою, награвання пастухів тощо – це зображення, сповнені образності і зримості завдяки влучному застосуванню незрівнянної оркестровки» – так говорив про музику німецького композитора Микола Римський-Корсаков.

Ріхард Вагнер увійшов в історію музики як реформатор оперного мистецтва, творець нової музичної драми. Метою його перетворень було створення монументального програмного вокально-симфонічного твору в драматичній формі, покликаною замінити всі види оперної та симфонічної музики. У своїх масштабних операх композитор прагнув до органічного синтезу музики і драми. Так з'явилася музична драма, у якій музика тече безперервним потоком і поєднує в єдине ціле всі драматургічні ланки. Опері Вагнера наповнені надзвичайно прекрасними сторінками програмно-симфонічної музики. Різноманітні поетичні картини природи, людські пристрасті, велич кохання, подвиги героїв – усе це втілено в музиці композитора із приголомшливою силою виразності. Значне місце в операх Вагнера займають самостійні оркестрові епізоди, які є цінним внеском у світову симфонічну музику.

1 – Ілюстрація до опери Ріхарда Вагнера «Валькірія»; 2, 3 – сцени з опери Ріхарда Вагнера «Валькірія»

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Створіть ліричний портрет улюбленого актора (актриси) театру чи кіно.

Тема 3. Романтизм

Запитання для узагальнення

1. До яких тем зверталися у своїй творчості митці романтизму?
2. Назвіть інструментальні жанри, які були популярними в композиторів-романтиків.
3. Висловіть свої думки щодо слів французького письменника Стендаля: *«В усіх видах мистецтва необхідно самому випробувати ті відчуття, які хочеш викликати в інших»*.

Робота з додатковими джерелами інформації

Дізнайтеся, які з опер Р. Вагнера ставлять сучасні театри світу. Чи існують екранізації його творів? Поцікавтеся втіленням подібних сюжетів у творчості Р. Вагнера та сучасній кінематографії.

§ 31.

ЕПОХА ВИДАТНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ

В епоху романтизму на арену музичної культури виходить новий тип митця – блискучий виконавець на інструменті. У царині фортепіанної музики таким музикантом-віртуозом був **Ференц Ліст**, а в мистецтві скрипкової гри – **Ніколо Паганіні**. Розмах концертної діяльності цих титанів виконавського мистецтва просто вражає. Тривалі концертні турне багатьма країнами з пропагандою світової музики принесли їм заслужену славу.

На жаль, у ті часи не було магнітофонів, компакт-дисків, навіть грамзапису, щоб нащадкам залишилися звукові свідчення високої виконавської майстерності цих митців. Тому про неї можна дізнатися лише з їхньої композиторської спадщини, на якій не могла не позначитися набута технічна віртуозність.

Як метеор пронісся італійський скрипаль Ніколо Паганіні музичним небосхилом Європи, відкривши нову еру скрипкового мистецтва. Вершиною його творчості називають 24 каприси для скрипки соло. Кожна п'єса циклу – це своєрідна музична картинка. Одна з них зображує сцену полювання, інші – мініатюрний марш, гумористичний епізод тощо. Увінчує цикл твір на відому тему, близьку до народної тарантели.

Андреа Кефалі. Портрет Паганіні

Ніколо Паганіні. Каприс № 24 для скрипки соло. Ніколо Паганіні–Ференц Ліст. Етюд № 6 ля мінор (варіації)

Під час слухання прослідкуйте за змінами теми у варіаціях.

Пригадайте, що таке аранжування, обробка, транскрипція, оркестровка, інструментовка в музичному мистецтві. Помірруйте, до якого із цих видів належить прослуханий твір. Порівняйте оригінальний твір Н. Паганіні з фортепіанною версією Ф. Ліста.

Яскрава образність романтичних витворів геніального скрипальця надихала багатьох композиторів. Велику кількість його каприсів перекладено для фортепіано, а теми знаменитої «Кампанелли» і каприса № 24 стали основою варіацій Ф. Ліста, Р. Шумана, Й. Брамса, Ф. Шопена, С. Рахманінова.

Ф. Ліст створив також цикл етюдів за темами Н. Паганіні, які співзвучні оригіналу за віртуозною стихією, фантазією, масштабною динамікою. Фортепіанні етюди стали справжньою творчою лабораторією митця.

ФАКТ

Фантастична техніка гри Паганіні й сьогодні лишається неперевершеною. Фортепіанний віртуоз і композитор Ференц Ліст назвав уславленого скрипаля «королем усіх художників». На своїх концертах Паганіні любив вражати публіку майже цирковими номерами: то грав із зав'язаними очима, то імітував на скрипці спів птахів, мукання корів, дзижчання бджіл тощо. Одного разу він виконав композицію лише на двох струнах, яку назвав «Дуетом закоханих». Одна із шанувальниць митця висловилася, що він творить дива, ніхто не зможе перевершити його, хіба що той, хто зіграє на одній струні. Згодом Паганіні почав виконувати деякі твори на одній струні. Його гра підкорювала стрімкістю, глибиною контрастів, артистичним розмахом, блискучою імпровізацією. Віртуоз став першим, хто давав концерти без нот – він знав будь-який твір напам'ять.

До кращої частини спадщини **Ференца Ліста** належить його фортепіанна творчість. Саме тут з особливою оригінальністю виявилось новаторство угорського композитора і піаніста-віртуоза. Сам Ліст зізнавався, що фортепіано для нього те саме, що *«для моряка його фрегат, для араба – його кінь»*. Митець збагатив звучання фортепіано, розширив його технічні можливості. Завдяки симфонічному розмаху й несподіваним колористичним ефектам інструмент зазвучав, як цілий оркестр.

Творчу увагу Ліста-композитора привертала яскраві образи світового мистецтва, зокрема Фауст, Орфей, Прометей – сильні полум'яні особистості, борці за свободу й щастя на землі. З-поміж легендарних історичних героїв – український гетьман Іван Мазепа. Цей образ став основою віртуозного фортепіанного етюдів «Мазепа», у якому втілено драматизм і героїку, поривання й мужність.

Йозеф Данхаузер. Ліст за фортепіано

Ференц Ліст. Етюд «Мазепа»

Схарактеризуйте основну тему твору, його енергійний маршовий ритм. Яке значення акордової фактури в підсиленні загального настрою? Що, на вашу думку, нагадує музика – портрет чи батальну сцену?

Художників-романтиків захоплювали непересічні люди з пристрасним характером, яких вони зображували в моменти надзвичайного напруження духовних сил. Звертаючись до драматично-гострих ситуацій, у тому числі й тем революційної боротьби, до історичного минулого, героїчних легенд, французькі романтики знаходили в них образи для своїх творів.

Романтизм у європейському живописі яскраво представлено у творчості французького художника **Ежена Делакруа**. У своїх полотнах він висловив дух волелюбності, активної дії, пристрасно й темпераментно закликав до прояву гуманізму. Романтичні ідеали, політичні погляди й моральні принципи художника виявляються в зображенні народу, який бореться за свою Батьківщину.

Картину Е. Делакруа «Свобода, що веде народ» можна назвати маніфестом революційних парижан: жінка з французьким прапором у руці, що закликає усіх захисників барикади на вирішальний бій, символізує народ, що повстав. Справа від неї – хлопчик, біля ніг – поранений юнак із червоною пов'язкою на голові. Картина утверджувала непереможність революції й закликала всі передові сили Франції на боротьбу за Свободу.

Сучасники Делакруа стверджували, що на цьому полотні він зобразив і себе серед повстанців. Спробуйте його впізнати. За допомогою яких художніх засобів французькому митцеві вдалося створити картину такої надзвичайної емоційної сили?

Ежен Делакруа. Свобода, що веде народ

Теодор Жеріко: 1 – Поранений кірасир; 2 – Офіцер кінних єгерів імператорської гвардії, що йде в атаку

Творчість співвітчизника Е. Делакруа **Теодора Жеріко** сповнена всіх якостей, властивих романтизму: політ уяви, пристрасть до драматичних ситуацій, динаміка, експресія, сильні контрасти світла й тіні. Його полотно «Поранений кірасир» розкриває нам не тріумф перемоги, а долю романтика, військового, що залишає поле бою. Картина «Офіцер кінних єгерів імператорської гвардії, що йде в атаку» сповнена напружених емоцій, динамічності композиції та неповторного колориту.

Як автору вдалося відтворити атмосферу щойно завершеного бою на картині «Поранений кірасир»? Які почуття персонажів намагався передати художник? Як співвідносяться в композиції основні фігури? Які барви переважають на полотні Т. Жеріко? Поміркуйте, чому автор обрав саме таку кольорову гаму.

До якого жанру можна зарахувати сюжети картин Е. Делакруа й Т. Жеріко? Поміркуйте, чи може батальний жанр включати елементи інших жанрів – побутового, портретного, пейзажного, аніمالістичного, натюрморту.

З непорушною вірою в людину, у непроминальність прийдешньої свободи та перемоги правди на землі входив у життя й мистецтво **Тарас Шевченко**. Саме в епоху романтизму проходило становлення його як художника, поета і громадянина.

Навчаючись у Петербурзі, Великий Кобзар отримав класичну освіту, проте його графічні й живописні твори – портрети, пейзажі, міфологічні, історичні та побутові сцени – були цілком охоплені духом романтизму.

«Я люблю або, краще сказати, обожаю все прекрасне як у самій людині, починаючи з її прегарної зовнішності, так само, якщо не більше, і підне-

Тарас Шевченко.
Портрет К. Кейкуатової

сене, витончене творіння розуму і рук людини», – писав Тарас Шевченко.

Хороший портретист за зовнішністю людини вгадує її внутрішній світ і знаходить потрібні засоби для передачі його у своєму творі. Міміка обличчя героя дуже багата, на ньому відбиваються всі душевні переживання та настрої. Радість і горе, сміх і плач, посмішка, біль, презирство, відраза та інші почуття викликають зміну виразу обличчя людини.

Для глибшого художнього розкриття душевного стану та духовного світу своїх героїв Шевченко звертався до світлотіні як потужного виразного образотворчого засобу.

Як за допомогою світлотіні можна досягти виразності в портреті?

Пригадайте, хто з художників епохи бароко вміло застосовував у своїх творах закони світлової перспективи.

Романтичний дух часу, так яскраво виражений у поезії Т. Шевченка, вніс і в його картини елементи життєвого драматизму. Подорожуючи Україною, митець задумав створити збірку офортів «Живописна Україна». Проте реалізувати йому вдалося лише одне видання із шістьма естампами. Два з них – «Видубицький монастир» та «У Києві» – зачаровують глибиною простору й мінливими світлотіньовими ефектами.

Відбуваючи заслання, Шевченко зображував сувору природу Казахстану, малював портрети місцевих жителів, підкреслюючи свою солідарність з ними, співчуття до їхньої важкої долі, відтворюючи моменти їх повсякденного життя.

Скільки перспективних планів передав художник у пейзажі?

Як Т. Шевченко показав масштабність предметів у композиції «Киргизеня»? Якими графічними засобами відтворив фактуру предметів на малюнку?

1

2

Тарас Шевченко: 1 – Видубицький монастир; 2 – Киргизеня

Тарас Шевченко. Місячна ніч на Кос-Аралі

На високий щабель в українському малярстві підносить Шевченко побутовий жанр, якому майстер надав особливої колоритності та описовості. Складається враження, що він не малює, а «розповідає» фарбами цікаві історії з народного життя. Яскравим прикладом такої «розповіді» є картина «Циганка-ворожка».

Яку історію з народного життя хотів розповісти автор? Яке колірне вирішення Шевченко підібрав для створення образу ворожки з дитиною і дівчини? Про що, на вашу думку, розповідає циганка дівчині? Чи можемо ми вловити настрої персонажів за їхніми поглядами, нахилом голови, жестами, мімікою героїв?

Тарас Шевченко: 1 – Циганка-ворожка; 2 – Катерина

Перлина

«Заповіт» **Тараса Шевченка** сьогодні ми можемо чути в різних музичних інтерпретаціях.

Мелодія до твору, яку написав полтавський учитель, композитор-аматор **Гордій Гладкий**, є улюбленою в народі, майже народною піснею.

Михайло Вербицький, автор Державного гімну України, створив монументальний, героїко-епічний «Заповіт», що не вкладається в суворі рамки певного жанру. Авторське музичне втілення поезії нагадує високе мистецтво академічного живопису, де в стилі античності прочитується велична ідея народного поета-пророка. Тому композитор звертається до монументальних засобів: оркестру, соло басу і двох хорів – мішаного і чоловічого. Драматичний, проте досить стриманий оркестровий вступ є своєрідною передмовою автора, що готує слухача до сприймання слів поета. Особливу драматургію має сольна партія баса: соло починається скорботно, потім розвиваються героїчні енергійні інтонації, а завершується твір (реприза) задушевною лірикою «І мене в сім'ї великій...».

Молодий композитор, тоді ще студент Лейпцизької консерваторії, **Микола Лисенко** створив хор «Заповіт» в іншому ключі – елегійному. Тому його прочитання поезії Шевченка було більш ліричним і камерним за складом виконавців: соло тенора, чоловічий хор і фортепіанний супровід. Хор Лисенка наближається до маленької хорової поеми. Із «Заповіту» розпочав Микола Лисенко грандіозний задум – цикл «Музика до Кобзаря», що складається з 87 творів! Написаний упродовж тривалого творчого життя композитора, він став неповторним музичним пам'ятником Шевченкові.

Георгій Гладкий. Заповіт. Михайло Вербицький. Заповіт. Микола Лисенко. Заповіт

У якому з прослуханих творів звучать урочисті, волелюбні інтонації? Якими хоровими засобами це досягається? Який з хорів нагадує думу? Поясніть свій вибір.

Михайло Дерезус «Думи мої, думи мої»

Літературна творчість Т. Шевченка надихнула багатьох музикантів, що втілювали його волелюбні ідеї й ліричні сюжети у своїх композиціях, і стала поштовхом для народження великої кількості музичних творів різних жанрів.

На тексти поета написано чимало пісень, романсів, хорів, кантат, а за мотивами його творів – балетів, опер, симфонічних полотен. В Україні важко знайти композитора, який би не звертався до Кобзарєвої спадщини. Налічується понад дві тисячі творів на вірші Т. Шевченка. Особливо приваблювали композиторів поезії з його «Кобзаря». Десятки хорів на слова генія створив буковинський композитор Сидір Воробкевич, кілька хорів і романсів – галичанин Денис Січинський (зокрема, кантату «Лічу в неволі»). Існує кілька музичних версій на вірші «Садок вишневий коло хати», «Три шляхи», «Заповіт». Унікально, що до останнього твору зверталися понад 40 композиторів! У цьому списку поряд з українцями найвідоміші російські композитори П. Чайковський, М. Мусоргський, С. Рахманінов, С. Прокоф'єв.

Ще в юності Шевченко сказав пророчі слова:

*Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
Ось де, люде, наша слава,
Слава України!*

Кобзарєва слава, закарбована у звуках музики, лунає не лише на його Батьківщині, а й по всьому світові.

Пригадайте пісню «Стоїть тополя» (музика О. Осадчого, вірші В. Крищенка), яку ви вивчали в попередні роки. Які пісні на вірші Т. Шевченка ви знаєте? Виконайте їх.

СЛОВНИК

Офорт – (від франц. *eau-forte* – букв. «азотна кислота») – вид гравюру на металі, де заглиблені елементи друкарської форми утворюються за допомогою «травлення» металу кислотою.

Естамп – відтиск з друкарської форми, що є станковим твором художньої графіки.

Запитання для узагальнення

1. Чим збагатили інструментальну музику Н. Паганіні та Ф. Ліст?
2. У яких жанрах образотворчого мистецтва яскраво відбився стиль романтизму?
3. Чому, на вашу думку, творчості Т. Шевченка притаманні риси романтизму?
4. Спробуйте створити мелодію до улюбленого вірша Т. Шевченка або графічну композицію за мотивами творів Кобзаря.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. У вільний час поцікавтеся різними обробками та аранжуваннями творів композиторів-романтиків.
2. Дослідіть жанрову палітру творів – музичних, а також інших видів мистецтва, пов'язаних із поезією Т. Шевченка. Які сучасні українські співаки й творчі колективи виконують пісні на вірші Великого Кобзаря?
3. Прочитайте повісті Т. Шевченка «Музикант» і «Художник», знайдіть його цікаві спостереження щодо класичної музики.

Тема 4

Реалізм у мистецтві § 32.

«ПРАВДА ЖИТТЯ», АБО РЕАЛІСТИЧНИЙ СТИЛЬ У МИСТЕЦТВІ

На відміну від романтиків, представники **реалізму** вважали, що об'єктом мистецтва живопису можуть бути лише предмети, видимі й відчутні для художника, а тому, на їхню думку, митцю не варто малювати те, чого він не бачив, і давати волю своїй уяві. Звернення до сучасності у всіх її проявах з опорою, як проголошував Еміль Золя, на точну науку стало основною вимогою цього художнього стилю.

У мистецтві з'являється новий герой – людина праці, замальовується її побут, життя і діяльність.

Француз **Франсуа Мілле** був одним з перших серед художників, хто обрав повсякденне життя селян провідною темою своїх живописних полотен. Особливістю його творчості було прагнення до типізації своїх героїв, тобто створення збірного образу. *«Тип у моєму розумінні, – стверджував художник, – це і є найглибша правда мистецтва».*

На одному зі своїх полотен митець зобразив збирання колосків після жнив на полі, на іншому – змалював селянина, який засіває ниву зерном. У селянській праці як природному стані людини виявляється її одвічний нерозривний зв'язок із природою.

Франсуа Мілле: 1 – Збиральниці колосків; 2 – Сіяч (фрагмент)

До якого жанру належить картина «Збиральниці колосків»? У чому особливість композиції твору? Поміркуйте, чому автор наблизив фігури жінок до глядача, але не показав виразу їхніх облич. Якому настрою відповідає колорит? Кого, на вашу думку, прагнув зобразити Ф. Мілле на картині «Сіяч» – конкретного селянина чи образ людини, життя якої є частиною землі, по якій вона йде?

На картині російського живописця Івана Крамського – господар пасіки. Сонячне світло концентрується на руках та обличчі старого, а вулики за його спиною видаються загадковим містечком. На іншому полотні митець зобразив лісника – сильного й дужого чоловіка з великою важкою дубиною за спиною, який щойно вийшов з хащі лісу.

Схарактеризуйте образи картин І. Крамського. Поміркуйте, які думки сповнують кожного з портретованих. Якою художник зобразив селянку-вишивальницю? Зверніть увагу, куди спрямовано погляд хлопчика на картині О. Венеціанова «Женці»? Що його зацікавило? Про що могли б розмовляти персонажі картини?

Іван Крамський: 1 – Пасічник; 2 – Лісник; Олексій Венеціанов:
3 – Селянка за вишиванням; 4 – Женці

Леонід Позен: 1 – Лірник з поводирем; 2 – Жебрак

Талановитий український скульптор **Леонід Позен** звертався у своїх творах до реального життя й національних тем. Його скульптурні групи жанрового характеру цікаві, насичені деталями, виразністю психологічної характеристики дійових осіб, що досягається майстерністю композиційної будови та витонченою, майже ювелірною пластикою форми.

Що свідчить про реалістичність художніх образів скульптора? У чому, на вашу думку, драматизм відтворених майстром сюжетів?

Оноре Дом'є. Вагон третього класу

Француз **Оноре Дом'є** на своїй картині «Вагон третього класу» звертається до теми залізниці – одного з найзначущіших винаходів століття, проте його цікавить не зовнішній вигляд потяга – художник відтворює інтер'єр вагона третього класу, наповнений людьми, які ледь освітлені світлом з вікон.

Для надання композиції глибини майстер малює кілька портретів, розміщуючи їх горизонтальними рядами.

Як О. Дом'є поділив композицію на дві частини? Якими виглядають обличчя людей у міру віддалення їх від глядача? Якими засобами художник зосередив нашу увагу на двох жінках та хлопчику в центрі картини? Що, на вашу думку, він хотів про них розповісти? У чому реалізм зображеного сюжету?

ФАКТ

У Франції середини XIX ст. активного розквіту набуло мистецтво карикатури. Визначним карикатуристом був Оноре Дом'є, один зі знаних майстрів світової графіки, який створив понад три тисячі *літографій* і велику кількість *ксилографій*. Об'єктами для його карикатур були король Луї Філіпп, члени французького парламенту, судді, а також звичайні буржуа, в образах яких митець майстерно викривав вади та недоліки людини, показував її самовдоволення та обмеженість, тонко виявляючи характерні риси зображуваного.

«*Законодавче чрево*» – це сатиричне змалювання міністерських лав французького парламенту того часу. Художник знайшов своєрідний спосіб роботи над образами: кожного персонажа митець спочатку виконував у скульптурі, потім – в окремих літографіях-портретах, і тільки після цього всі «герої» були об'єднані в загальну композицію. Дом'є на диво точно передав їхні характерні портретні риси, зумівши водночас підкреслити тупість, жадібність, хитрість людей тощо.

Оноре Дом'є. Законодавче чрево

Перлина

Герої багатьох полотен французького художника **Густава Курбе** – батраки, землероби, виноградарі, які заробляють на хліб тяжкою працею. Виходець із селянської родини, він уважав, що потрібно безпосередньо звертатися до народу й черпати в нього свою науку. Одного разу митець побачив двох робітників, які розбивали камінь. Саме це й стало сюжетом його майбутньої картини **«Подрібноувачі каміння»**. Герої твору – старий чоловік і юнак, а між ними художник побачив ціле життя. Густав Курбе показав людям нового героя так, як він його сприймав.

Ким, на вашу думку, є герої картини «Подрібноувачі каміння»? У чому ви вбачаєте особливість композиції? Чи можна передбачити долю юнака? Чим відрізняються образи Курбе від образів художників-романтиків Е. Делакруа та Т. Жеріко?

Густав Курбе. Подрібноувачі каміння

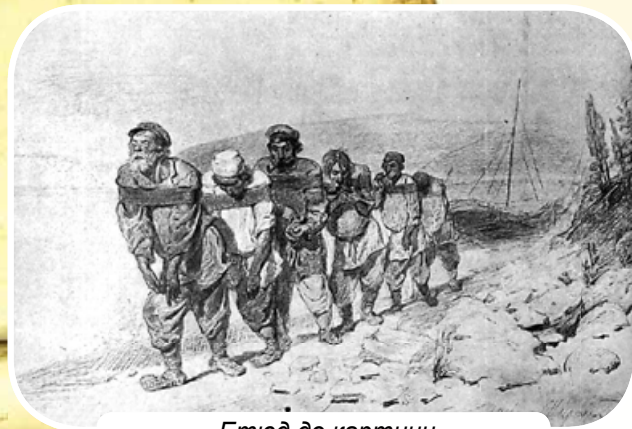
Російський художник **Ілля Рєпін** з надзвичайною реалістичністю зумів відтворити на полотні неймовірно важке життя простого люду. На картині «**Бурлаки на Волзі**» змальовано одинадцять різних чоловіків, які тягнуть баржу. У постатях, одязі, поглядах людей митець намагався зобразити не тільки різноманітність і багатство характерів, а й різні нелегкі долі...

Як художникові вдалося передати важку, виснажливу ходу бурлаків? Які художні засоби застосував Рєпін для передачі нескінченності волзьких просторів і страждання змучених людей?

Ілля Рєпін. Бурлаки на Волзі

Етюд до картини

Михайло Микешин. Пам'ятник
Б. Хмельницькому в Києві

Історична тематика була однією з провідних у творах художників-реалістів. На полотні українця **Миколи Івасюка** відтворено події 1649 року, коли Богдан Хмельницький після зняття облоги Замостя прибув до Києва. Під церковні передзвони й гарматні постріли з великою шаную та урочистостями гетьмана зустрічає натовп людей. Крім Хмельницького, на картині зображено й інших реальних історичних осіб – єрусалимського патріарха Паїсія, який був проїздом у місті, та київського митрополита Сильвестра Косіва.

Скульптурний образ Богдана Хмельницького на коні височіє на Софійській площі в Києві. Реалістичний портрет гетьмана **Михайло Микешин** створив завдяки ретельному опрацюванню історичних джерел: скульптор ознайомлювався з різними портретами Богдана Хмельницького, зразками військового одягу, зброї того часу, тісно співпрацював і консультувався зі знавцем української старовини, істориком Володимиром Антоновичем. Кінь також мав бути саме такий, на якому їздив Хмельницький: витривалий, надійний у бою і відданий своєму господареві. Тому за розпорядженням козачого генерала для реалістичного відтворення саме такого образу коня скакунів приводили просто в майстерню скульптора.

Порівняйте образ гетьмана в різних видах образотворчого мистецтва, схарактеризуйте загальний настрій творів. Поміркуйте і доведіть, що вони належать до реалістичного мистецтва.

Микола Івасюк. В'їзд Богдана Хмельницького до Києва 1649 року

1 – Сергій Васильківський. Козачий пікет; 2 – Микола Самокиш. Біл Богун з Чернецьким під Монастирищем у 1653 році

Українська історична тематика, зокрема події часів козаччини, цікавила багатьох художників. **Сергій Васильківський**, якого по праву вважають одним із фундаторів українського національного стилю в живописі, і **Микола Самокиш**, майстер батального жанру, натхненно з максимальною реалістичністю відтворили сторінки нашої історії.

Як розкрито на полотнах образи козаків? Яка з картин статична, а яка – динамічна? Обґрунтуйте свої твердження.

СЛОВНИК

Літографія – гравюра на камені.

Ксилографія – гравюра на дереві.

Запитання для узагальнення

1. Хто стає героєм творів образотворчого мистецтва у стилі реалізм?
2. Як у реалістичному мистецтві представлено образ людини?
3. Поміркуйте над висловом художника-реаліста Густава Курбе: «Я люблю речі такими, якими вони є... Навіщо шукати у світі те, чого в ньому немає, і силою уяви змінювати те, що в ньому є?». Висловіть свої думки щодо нього.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. Оберіть одне з полотен реалістичного живопису. Поміркуйте, який музичний твір може посилити його емоційне сприйняття. Доберіть музичний твір і презентуйте свій доробок однокласникам.
2. Проект «**Образи сьогодення**»: на дозвіллі під час прогулянок чи подорожей звертайте увагу на людей, які вас оточують: на розмаїтість їхньої зовнішності, характерів, професій тощо. Створіть власну фотодобірку. Презентуйте її однокласникам та однокласницям.
3. Створіть дружній шарж.

§ 33.

КРАСА НАВКОЛО – У ЗВИЧНОМУ ПЛІНІ ПОВСЯКДЕННОСТІ, У ДОВКІЛІ

Прагнення ширше охопити різні боки життя, виявити складне переплетення позитивних і негативних явищ дійсності сприяло збагаченню жанрового репертуару живопису реалізму: розвитку набуває **побутовий жанр**. Взаємодія між жанрами приводить до збільшення ролі пейзажу в побутових картинах і розквіту пейзажу як самостійного жанру.

Невід'ємною рисою реалістичного живопису було прагнення до відтворення в ньому національного характеру. Натхнені високими патріотичними почуттями, художники прагнули показати могутню й родючу рідну природу як джерело можливого багатства і щастя простої людини чи цілого

Костянтин Трутовський. Весільний викуп

Микола Пимоненко. Ревнощі

народу. У багатьох творах художників спостерігається прагнення поєднати пейзажний і побутовий жанри, не просто «оживити» певний мотив фігурою людей, а подати цілісну картину життя, у якій люди і природа, що їх оточує, злиті в єдиний художній образ. Таким чином митці ніби стверджували важливу і, по суті, дуже просту істину: краса – в усьому, що є довкола.

Чільне місце в розвитку побутового жанру належить українцю **Костянтину Трутовському**. *«Дуже я любив ходити до селян у гості, – згадував художник, – де мене завжди ласкаво приймали... Чиста, вибілена хата мала для мене якусь чарівність – мені подобалася більш за наш дім»*. Художник був чудовим знавцем українського побуту і вмів наповнювати зображуваний сюжет виразними життєвими подробицями. Сюжети його творів презентують різні сторони життя, зображують народні звичаї та обряди.

Поміркуйте, що відбувається на картині «Весільний викуп». Які фігури утворюють композиційний центр? Чим вони вирізняються серед гурту? На якому тлі розгортаються події?

На живописних полотнах **Миколи Пимоненка** «оживали» народні звичаї, обряди та ярмарки, художника приваблювали різноманітні – серйозні й жартівливі – сюжети з життя українців. У більшості його творів обраний реалістичний сюжет розгортається на тлі мальовничої природи.

Як художнику вдалося передати протиставлення почуттів своїх персонажів серед барв літньої зелені на картині «Ревнощі»?

Герої **Василя Перова** – прості люди, які сумують, радіють, працюють, ходять на полювання. Митець був пристрасним мисливцем, тому картину «Мисливці на привалі» написав зі знанням справи. Прототипами героїв полотна стали реальні люди, друзі художника.

На галявині, очевидно після вдалого полювання, сіли відпочити троє мисливців. Увага двох з них зосереджена на пристрасній захопливій розповіді третього, старшого за віком. У його позі, міміці, очах – свята віра в «істинність» історії, яку він вирішив повідати своїм товаришам.

Василь Перов. Мисливіці на привалі

Схарактеризуйте персонажів картини. Як кожен зі слухачів реагує на розповідь приятеля? Що підтверджує ваші міркування? Які жанри об'єдналися в картині? Яка роль світлотіньових поєднань у цьому творі?

Прагнення митців відтворити красу природи рідної землі виводить пейзаж на одне з провідних місць у реалістичному живописі.

Художник **Іван Шишкін** створив образ рідної природи, втілив силу і красу своєї землі. Прекрасний знавець російського лісу, митець акцентував

1

2

1 – Іван Шишкін. Ранок у сосновому лісі; 2 – Теодор Руссо. Дуби в лісі Фонтенбло

увагу на максимально точному зображенні природи в усіх її найдрібніших, навіть другорядних і на перший погляд необов'язкових, деталях. Він із фотографічною точністю і скрупульозністю надав лісовому пейзажу небувалого розмаху, вдихнувши в нього життя і велич.

Француз **Теодор Руссо**, наділяючи природу людськими якостями, говорив про те, що чує «голоси» дерев і розуміє їх. Прекрасний знавець лісу, художник дуже точно відтворював будову, породу, масштаби кожного дерева.

Талановитий український художник **Сергій Васильківський** звертається у творах до зображення природи, історії та побуту України. Пильна увага до особливостей національного ландшафту, відчуття «настрою» у природі, світла і повітря з повною силою проявилися на його живописних полотнах.

Зображенням скромних куточків французької природи на пейзажах **Жана-Батиста-Каміля Кора** притаманна правдивість і об'єктивність. Природа не здається величною і відстороненою, вона близька і зрозуміла людині.

Порівняйте картини українського та французького митців. Знайдіть спільні й відмінні риси в цих картинах та романтичних пейзажах.

*Жан-Батист-Каміль Кора.
Сен-Кантен де Пре*

Сергій Васильківський. Весняний день на Україні

Архип Куїнджі. Місячна ніч на Дніпрі

ФАКТ

Справжній митець може відтворити у краєвиді будь-які ефекти світла. Враження, яке створювала на глядачів картина «Місячна ніч на Дніпрі» Архипа Куїнджі, було приголомшливим. Мало хто вірив, що звичайними фарбами можна досягти таких чарівних світлових ефектів. Під час експонування цього твору для підсилення ефекту місячного сяйва в залі зачиняли вікна і освітлювали картину променем спрямованого на неї електричного світла. Глядачі входили в напівтемну залу – і, як зачаровані, зупинялися перед холодним сяйвом місячного світла. Почуття любові до рідної країни, гордості й захоплення красою її природи втілено в цьому творі. Мимоволі пригадуються слова Миколи Гоголя: «Чи знаєте ви українську ніч? О, ви не знаєте української ночі! Вдивіться в неї. З середини неба дивиться місяць. Неосяжний небосхил розсунувся, розгорнувся ще неосяжніше. Горить і дихає він. Земля вся у срібному сяйві. Божественна ніч! Чарівлива ніч!» (М. Гоголь «Вечори на хуторі біля Диканьки»).

ЗАСУМУЮ Я

Музика Л. Остапенко, вірші М. Ткача

1. На-че в не-бі птах з ви-рі-ю, по-во-рот-ний шлях мі-ря-ю,
в Бо-жест-во тво-є ві-ру-ю, мій рід-ний кра - ю.
На-че кра-шан-ка пи-сан-ка, на-шадо-лятут пи-са-на,
ма-те-ря- ми ко-ли-са-на в цім Бо-жім ра - ї. Пр.: За-су-
му - ю я, сто-ро-но мо - я, роз-пу-щу жа -
лі по сво - їй зем - лі. По-вер-нуть ту - ди, де з ро-
си й во - ди на лю - бов з да -
вен світ бла - го - сло - вен.

2. Тут мій перший слід сонячно
Освятив у світ соняшник,
Тут зійшло мені сонечко
Моєї мрії.
Якщо десь душа зламана,
Знайде тут вона затишок,
Так ніде, як тут, лагідно
Любов не гріє.

Приспів. (2)

Наче в небі птах з вирію,
Поворотний шлях міряю...

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Створіть пейзаж у реалістичній манері «Милий серцю краєвид».

Запитання для узагальнення

1. У яких видах та жанрах образотворчого мистецтва найяскравіше виявилися риси реалізму? У чому вони полягають?
2. Схарактеризуйте узагальнений образ героя творів у стилі реалізму.
3. Поміркуйте, чи можна назвати реалістами митців епохи Відродження. Порівняйте творчість художників різних епох.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. Наприкінці XIX ст. було організоване та плідно працювало «Товариство пересувних художніх виставок» («Передвижники»). Дослідіть його мистецьку діяльність та поміркуйте про актуальність такого досвіду в наш час.

1. Здійсніть віртуальну подорож до Національного художнього музею України (<http://namu.kiev.ua>), Державної Третяковської галереї (<http://www.tretyakovgallery.ru>) тощо, ознайомтеся з колекцією творів у романтичному або реалістичному стилі. Оберіть твори, що справили на вас особливе враження, поділіться результатами дослідження з однокласниками та однокласницями.

§ 34.

РЕАЛІСТИЧНІ ОБРАЗИ НА СЦЕНІ

Якщо романтики намагалися в піднесено-емоційній манері передати внутрішній світ людини, так би мовити, «голос її серця», то реалістів цікавить насамперед сувора правда життя. Для музики це складне завдання, адже їй не притаманна конкретика «зображення життя у формах самого життя». Реалістичне відображення здійснюється через драматизм співставлення почуттів простої людини і жорстких обставин її оточення. Отже, музика композиторів-реалістів отримує загострену соціальну спрямованість.

До світових вершин оперного реалізму належить спадщина **Джузеппе Верді**, у якій розкриваються найкращі риси музично-драматургічного об-

дарування італійського композитора. Йому притаманні глибоке проникнення у внутрішній світ героїв, простота і виразність наспівних мелодій, коріння яких – в італійській народній пісні.

Жанрово-тематична палітра оперної творчості Дж. Верді багатоманітна: від історико-героїчних до лірико-психологічних і комічних творів. Композитор почав свій творчий шлях як романтик, а ввійшов в історію музики як майстер реалістичної опери. Правдиве втілення сильних характерів та їх стосунків – завдання, що окреслило спрямування його новаторських пошуків.

З-поміж 26 опер особливе місце посідають три «зіркових» твори: «Травіата», «Трубадур» і «Ріголетто», присвячені приниженим і знедоленим людям, які страждають і гинуть унаслідок соціальної нерівності. На прикладі опери «Ріголетто» (за п'єсою В. Гюго «Король розважається») прослідкуймо неповторний стиль композитора, акцентуючи його реалістичні відкриття в музиці.

Дія відбувається в далекому минулому. У палаці герцога, молодого пустотливого красеня, змальовано головного героя опери – горбатого старого блазня Ріголетто. Каліцтво зробило його злим і жорстоким. Гостроту розуму він використовує проти аристократів: блазень злісно насміхається над горем батька – графа Монтероне, який прийшов на бал, щоб помститися за честь своєї

Сцена з оперної вистави Джузеппе Верді

доньки, обманутої герцогом. З вуст графа лунає прокляття...

Іншим ми бачимо Ріголетто у власному будинку, де він виховує єдину доньку Джильду у вірі, цнотливості й добропорядності. Ніжний і люблячий батько ховає її від розбещеного придворного світу. Але випадкова зустріч Джильди з молодим юнаком (герцогом, який прикидається бідним студентом) порушує її душевний спокій. Палкі слова про вічність почуттів зачаровують дівчину. Вона вірить юнаку, її щире серце сповнене кохання і мрій про щастя. Придворні вирішили помститися ненависному горбуну за всі його підступи й викрасти Джильду для герцога. Ріголетто обманом втягнутий у здійснення цього підступного задуму. У відчай він складає план помсти герцогу і сплачує бандиту замовлене вбивство. Але жорстока доля знову збиткується із блазня: його улюблена донька Джильда, рятуючи герцога, стає добровільною жертвою. Прокляття справдилося...

Музична драматургія опери – це напружений і динамічний наскрізний розвиток. Зіставлення образу Ріголетто з придворним оточенням здійснюється з надзвичайною силою правдивості. Конфлікт закладений у трагічному образі самого блазня. У його вокальній партії гнучко використовується наспівність і декламаційність, колючі ритми, гострі інтонації.

У характеристиці дійових осіб і ситуацій композитор виявляє надзвичайну рельєфність. Обираючи героя, Дж. Верді уявляв не лише його характер, а навіть зовнішній вигляд, міміку, рухи. Вони ставали для митця живими людьми. Тому мелодії інтонаційно конкретні й лаконічні. Образ герцога яскраво характеризує знаменита галантно-легковажна пісенька «Серце красуні...». А колорит музики юної Джильди наповнений світлом, зігрітий теплом.

Сцена з опери «Ріголетто»

Джузеппе Верді. Опера «Ріголетто». Арія Джильди. Арія-монолог Ріголетто. Пісенька герцога. Заклучна сцена бурі

Як музика арії передає душевний стан героїні? Спробуйте рукою «намалювати» лінію руху мелодії (пластичне інтонування). Який інструмент «супроводжує» вокальну тему, надаючи їй помітності? Схарактеризуйте музичний образ герцога. Мелодія його пісеньки кантиленна чи грайливо-танцювальна?

Важливу роль в оперній драматургії виконує оркестр. Про реалістичну виразність оркестровки газети писали: «*Оркестр розмовляє і плаче разом з героями*». На початку опери блискуча танцювальна музика передає святковий настрій балу (духовий оркестр грає за сценою). Інші темброві барви застосовує композитор у живописному звукописі картини грози. Імітація лютування негоди досягається співом хору із закритим ротом, що передає завивання вітру, гуркотом литавр (грім гримить), оркестровими пасажамизигзагами, що ніби блискавки прорізують нічну темряву. Так створюється гнітюче тло розв'язки трагедії.

Друг і лібретист Дж. Верді А. Бойто писав: «*Ніхто краще за Верді не міг відчутти життя... Якщо б йому запропонували стати Богом, він би відмовився, бо йому подобалося відчувати себе людиною, переможцем у вогнистому колі випробувань*». Творчість композитора, спрямована на викривлення соціальної несправедливості, є прикладом високого гуманізму.

Шаляпін у ролі Бориса Годунова

Яскравим реалістом і виразником народних дум був і російський композитор **Модест Мусоргський**. Головним героєм його опер «Борис Годунов», «Хованщина», «Сорочинський ярмарок» постає народ. Митець створює правдиві, рельєфні музичні образи. Замість оперних арій він застосовує жанр пісні, адже інтонаційно вони ближче до фольклорних зразків. Наприклад, пісня біглого ченця Варлаама з опери «Борис Годунов» сприймається як музичний портрет розгульного, відчайдушного мужика, якому ніби нікуди подіти свою могутню силу. Музична розповідь про облогу й штурм міста Казані (на народні слова) є водночас і музичною характеристикою самого героя. Завдяки варіаційній формі основна мелодія народного складу залежно від змісту звучить по-різному: то з молодецьким запалом, то стримано, а інколи навіть драматично. Кульмінаційний момент опери – сцена під Кромами, де народ – справжній творець історії – постає у стихійному пориві і в цьому протесті виявляє свою богатирську міць.

Модест Мусоргський. Опера «Борис Годунов». Пісня Варлаама «Як у городі було у Казані» та хор «Расходилась, разгулялась удаль молодецкая»

Який співацький голос виконує пісню Варлаама? Під час слухання зверніть увагу на музичну драматургію твору, відповідність тексту й музики. Схарактеризуйте загальний характер хору, спробуйте визначити форму. Яка роль динамічного і темпового розвитку, поліфонічних засобів у створенні образу народу?

Богдан Ступка в кіноролі Тараса Бульби

В українській музиці реалістичні картини народного життя трапляються у творах різних жанрів, насамперед музично-театральних.

Зображенню історичних подій минулого часів козацтва присвячено монументальну музичну драму **М. Лисенка «Тарас Бульба»** за сюжетом однойменної повісті М. Гоголя. Героїко-патріотична ідея набула глибокого узагальненого втілення в народних характерах. Центральна постать опери – волелюбний богатир-патріот Тарас. Його арію композитор написав на текст пісні кобзаря з поеми Т. Шевченка «Гайдамаки», у якій оспівано козацьку славу.

Микола Лисенко. Опера «Тарас Бульба». Арія «Гей, літа орел»

Які реалістичні риси притаманні музичному портрету Тараса? Який тембр голосу використовує композитор? Чи можна уявити, що арію Тараса співає тенор? Чому?

ФАКТ

За творами Миколи Гоголя написано чимало опер і балетів. Лише за сюжетом «Тараса Бульби» створили опери Сокальський (Україна), Ріхтер (Німеччина), Давид (Велика Британія), Руссо (Франція), Беретті (Аргентина). Гоголь був улюбленим письменником російських композиторів, що створили опери за українськими мотивами його творів: «Сорочинський ярмарок» М. Мусоргського, «Майська ніч» М. Римського-Корсакова, «Черевички» П. Чайковського. Письменник щиро любив і збирав українські народні пісні.

Довідка

У XIX ст. народився якісно новий драматичний театр. Вільна конкуренція буржуазного суспільства покликала до життя численні приватні театри, столичні і провінційні, які орієнтувалися на масового глядача. Такими були паризькі «театри бульварів», «малі» театри Великого Лондона.

Широку популярність у репертуарі цих театрів мали п'єси Віктора Гюґо, Олександра Дюма, Проспера Меріме у Франції, Людвіга Тіка в Німеччині, Джорджа Байрона і Персі Біші Шеллі в Англії; здійснювалося переосмислення в романтичному дусі п'єс Вільяма Шекспіра, Фрідріха Шиллера та Йоганна Вольфганга Ґете.

З утвердженням романтизму в репертуарі театрів сталися докорінні зміни, у чому була велика заслуга цілого покоління чудових акторів. Вони принесли на сцену вільну мову замість панівної раніше мелодекламації, схвильований виразний жест замість статичних поз. У Франції блискуче виступали Марк Дорваль, Фредерік Леметр і Еліза Рашель. Вражаючою життєвістю та реалізмом відзначалася гра акторки Сари Бернар.

Поступово головною фігурою в театрі ставав не актор, а режисер, який створював художньо цілісні твори на сцені. Він повинен був не тільки відпрацьовувати мізансцени з акторами, але й співпрацювати з музикантами і художниками-оформлювачами. З таких режисерів у той час вирізнявся Людвіг Кронек зі славного німецького Мейнінгенського театру. У своїх постановках він прагнув до ансамблевості, тобто єдності, узгодженості акторської гри, історичної правдивості декорацій, ретельної продуманості світлових і звукових ефектів. Особливо жвавими і різноманітними були в нього масові сцени.

Основоположником сучасного нам «режисерського» театру вважається Антуан Анре, який створив у Парижі в 1887 році «Вільний театр» – власне студійний, напівзакритий, відвідувати який могли лише особи, які купили абонементи на весь сезон. Це дозволяло режисеру обійти цензуру і відкривало більше можливостей для вибору п'єс театрального репертуару. Він боровся за правдиве змалювання на сцені сучасного життя.

Найповніше нові реалістичні принципи в театральному мистецтві втілилися у створеному в Росії Московському художньому академічному театрі, засновниками якого є видатні режисери Костянтин Станіславський, Володимир Немирович-Данченко, та українському професійному «Театрі корифеїв» (Марко Кропивницький, Марія Заньковецька, Панас Саксаганський, Микола Садовський, Іван Карпенко-Карий). «Театр корифеїв» ставив драми і комедії І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, М. Старицького, Панаса Мирного, І. Франка, які стали фундаментом та орієнтиром на шляху розвитку реалістичного прогресивного театру.

Учасники «Театру корифеїв»

ПІСНЯ НА ДОБРО

Музика І. Карабиця, вірші Ю. Рибчинського

Г си на вид-но-ко-лі, кле-ни і то-по-лі, там виш-не-ва ніч зго-

ра. Там в про-зо-рій ти-ші кві-тень вір-ші пи-ше,

тра-вень на со-піл-ці гра. Там ди-тин-ства-вес-ни,

рай-дуг пе-ре-вес-ла, там по-ча-ток всіх шля-хів.

Там ме-не спі-ва-ти вчи-ла рід-на ма-ти, бу-ти шед-рим бать-ко

вчив Яб-лу-не-ва, со-ло-в'ї-на,

хай у-сіх єд-на-є піс-ня

хай лу-на-є лю-дям на доб-ро

*Приспів:
Яблунева, солов'їна,
В моїм серці Україна,
В моїм серці сонячний
Дніпро.
Щира, світла, промениста,
Хай усіх єднає пісня,
Хай лунає людям на добро!*

*2. Гей, на видноколі –
Ранки ясночолі,
Гори, ріки і поля.
Роки там ясніють,
Там сади рясніють,
Там співа моя земля.
Я дарую людям,
Щирим добрим людям,
В радісний щасливий день
Зорі України, квіти України,
Буйний сад її пісень!*

Приспів:

Запитання для узагальнення

1. У чому, на вашу думку, реалізм зображення головних героїв опер Дж. Верді «Ріголетто», М. Мусоргського «Борис Годунов», М. Лисенка «Тарас Бульба»?
2. Схарактеризуйте один з музичних образів, який вас найбільше вразив. У чому полягає його реалістичність?
3. **Робота в групах.** Об'єднайтеся у три групи. Група «Песимісти» доводить, що Ріголетто – негативний герой. Група «Оптимісти» намагається спростувати цю думку, аргументувати протилежну версію (Ріголетто – позитивний герой). Третя група «Арбітри» вирішує, чиї аргументи були переконливішими, і робить висновок.

Робота з додатковими джерелами інформації

1. За бажання прослухайте одну з опер, з якими ознайомилися на уроці. Поділіться з однокласниками та однокласницями своїми враженнями.
2. Дослідіть творчість «Театру корифеїв». Презентуйте результати дослідження.

Наші ДОСЯГНЕННЯ

ПОЧАТКОВИЙ РІВЕНЬ

1. Назвіть відомі вам художні стилі.
2. У яких видах мистецтва найяскравіше виявилися стилі класицизм, романтизм?
3. Що означає поняття «реалізм» у мистецтві?

СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ

4. За якими ознаками ви можете визначити стиль «бароко»?
5. Які жанри музичного мистецтва розквітли в епоху класицизму та романтизму?
6. Наведіть приклади синтезу мистецтв в архітектурі, садово-парковому мистецтві, музичному театрі.

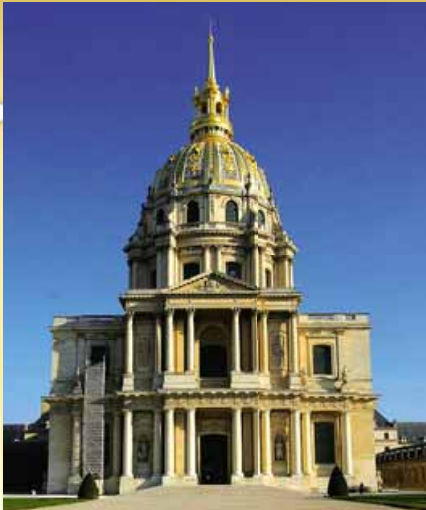
ДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ

7. Визначте, що об'єднує твори мистецтва. Який із них «зайвий» у цьому ряду? Обґрунтуйте свою думку.

8. Порівняйте архітектурні споруди. Зробіть висновки.

9. Дайте узагальнену характеристику одного з художніх стилів, з якими ви ознайомилися на уроках мистецтва.

ВИСОКИЙ РІВЕНЬ

10. Оберіть один з творів музичного мистецтва романтизму. Схарактеризуйте його ідейно-образний зміст та жанрові особливості.

11. Якою музикою, на вашу думку, доцільно озвучувати відкриття виставки цієї картини? Проведіть музичні аналогії з візуальним образом: схарактеризуйте цю музику або доберіть конкретний музичний твір.

12. Створіть ескіз афіші виставки творів одного з художніх стилів (бароко, рококо, реалізм) або оформлення концертної програми з музичних творів композиторів-класиків або композиторів-романтиків.